

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**İBN KESİR'İN “FEZÂİLÜ'L- KUR'ÂN”
ADLI ESERİNİN
TEFSİR USÛLÜ AÇISINDAN DEĞERİ**

Yüksek Lisans Tezi

RİDVAN KARA

İstanbul 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İBN KESİR'İN "FEZÂİLÜ'L- KUR'ÂN"
ADLI ESERİNİN
TEFSİR USÛLÜ AÇISINDAN DEĞERİ

Yüksek Lisans Tezi

RIDVAN KARA

Danışman: Prof. Dr. Muhsin DEMİRCİ

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi RIDVAN KARA'nın İBN KESİR'İN "FEZAILÜ'L-KUR'AN" ADLI ESERİNİN TEFSİR USULÜ AÇISINDAN DEĞERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.06.2013 tarih ve 2013/24-17 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi/...../..... 24.7.2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Prof. Dr. MUHSİN DEMİRCİ	
2. Jüri Üyesi Prof. Dr. ÖMER ÇELİK	
3. Jüri Üyesi Prof. Dr. ALİ COŞKUN	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Rıdvan Kara
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: Tefsir
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Muhsin Demirci
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – 2013
Anahtar Kelimeler	: Tefsir, Usûl, <i>Fezâilü'l-Kur'ân</i> , İbn Kesîr

ÖZET

İBN KESİR'İN “*FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN*” ADLI ESERİNİN TEFSİR USÛLÜ AÇISINDAN DEĞERİ

İslâmi ilimler alanında önemli bir konuma sahip olan Tefsîr usûlü, konuları ve kaynakları itibâriyle birçok araştırmanın temel meselesi olmuştur. Bu çalışmada, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l Azîm* adlı eserine zeyl olarak kaleme aldığı *Fezâilü'l-Kur'ân* (*Kur'ân'ın faziletleri*) isimli eserinin tefsir usûlündeki yeri tetkîk edilmiş ve bu bağlamda *Fezâilü'l-Kur'ân*'ı gerek İbn Kesîr'in müellefâtı ve gerek aynı konuda yapılmış diğer çalışmalar açısından değerlendirilmiştir.

Bir giriş ve iki ana bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde İbn Kesîr'in hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri ele alındı. İbn Kesîr'in ilmî geleneğe kazandırdığı eserlerinin bazıları hakkında kısa bilgiler verildi. Ayrıca el yazma ve kayıp olan çalışmaları da belirtildi.

İkinci bölümü ise *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın tanıtımı, muhteva ve tefsir usûlü kaynaklarıyla mukâyesesini incelemeye ayırdık.

Sonuç olarak İbn Kesîr'in tefsir usûlüne dâir telif ettiği çalışmalarının en kapsamlısı olan *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın bu alanda göz ardı edilemeyecek bir öneme haiz olduğu ve bu eserin, tefsir usûlü, Kur'ân ilimleri ve Kur'ân târihi ile ilgili önemli meselelere açıklık getirdiği özellikle de Kur'ân'ın faziletleriyle ilgili kendi dönemine kadar zikredilen pekçok malzemeyi bir araya getirdiğini ifade edebiliriz.

GENEL INFORMATION

Name and Surname	: Rıdvan Kara
Department	: Basic Islamic Sciences
Programme	: Qur'anic Exegesis (Tafsır)
Supervisor	: Prof. Dr. Muhsin Demirci
Type and Date of Thesis	: MA – 2013
Keywords	: Tafsır, Usul, <i>Fadā'il al-Qur'ān</i> , Ibn Kathir

ABSTRACT

THE VALUE OF FADAİL AL-QUR'AN OF IBN KATHİR IN TERMS OF THE METHODOLOGY OF QUR'ANIC EXEGESIS

Tafsir methodology, possessing a significant position in the field of Islamic Sciences has been the main matter in terms of its subjects and resources. In this research, the position of Fadail al-Qur'an (the virtues of the Quran) in Tafsir methodology which is indited as addendum for his work of Tafsir al Qur'an al-Azim by Abu'l-Fida İmâdüddîn Ismaili b. Azim Omar Ibn Kathir is examined and in this context, Fadail al-Qur'an is evaluated in terms of both his works and the other works on the same topic.

In the first chapter of the research, consisting of an introduction and two main chapters the life, scholarly personality and works of Ibn Kathir are studied. A number of his works, contributing the scholarly tradition is briefly introduced. In addition, the manuscripts and his missed works are indicated.

The second chapter focuses on the presentation, context and comparison of Fadail al-Qur'an with the resourcers of Tafsir methodology.

In conclusion, it can be easily argued that Fadail al-Qur'an which is the most comprehensive work of Ibn Kathir on Tafsir methodology has a nonignorable importance in this field and that this work not only examines the significant matters of Tafsir methodology, Quranic sciences and history but also it gathers the entire information about the virtues of the Quran until its time.

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla...

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a dır.

Salât ve selâm, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed aleyhisselâma, O'nun âl ve ashâbı üzerinedir.

Allah Teâla'nın Rasûlü vasıtasıyla insanlığa hidayet kaynağı olarak gönderdiği Kur'ân-ı Kerîm, nüzûlü îtibariyle mahiyeti merak konusu haline gelmiş kutsal bir kitaptır. Bu ilâhi kelâmı anlama ve anlamlandırma çabaları her geçen gün artarak devam etmiş, Kur'ân-ı Mübîn meraklılarını eşsiz anlam deryasında kutlu bir yolculuğa çıkarmıştır. Yüce Allah'ın murâd-ı ilâhisinin beşer kelâmı-akıl süzgecinde anlamlandırabilmesi ve bir karşılık bulabilmesi adına meseleyi tetkîk üzere yeni ilim dalları doğmuştur. Bu süreçte vahyin ilk muhatabı Hz. Peygamber'in konumunda dikkate alınmış ve O'nun sünneti Kur'ân ile birlikte İslâm medeniyetinin temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Ayrıca vahyin Hz. Muhammed'den (a.s) beşeriyete intikali hususunda örnek nesil olarak sunulan sahabe ve tabiûn, sonraki müminlere Kur'ân'ı nâzil olduğu sıcaklığıyla anlamalarında elçilik vazifesi üstlenmiştir.

Allah kelâmı olan bu kutsal kitap ilâhî mesaj hüviyetini kıyamete kadar devam ettirecektir. Bu müstesnâ kelâm anlaşılabilirlik düzeyi bakımından farklılıklar arz etmektedir. Örneğin her âyet anlama ve anlamlandırılma bakımından aynı olmayıp ekstra bilgilere ihtiyaç duyularak açıklığa kavuşturulabilmektedir. İşte bu süreçte, esbâbu'n-nüzûl, emsâlü'l-Kur'ân ve î'câzü'l-Kur'ân vb. ilimlere ihtiyaç duyulmuştur. Böylece adlandırıldığı dönem îtibariyle ulûmu'l-Kur'ân, ulûmu't-tefsir ve usûlü't-tefsir isimleriyle ortak gayeye hizmet eden önemli bir ilim dalı gün yüzüne çıkmıştır. Zamanla da bu süreç yerini tefsîr usûlü telifâtlarına bırakmıştır.

Biz de bu çalışmamızda geleneğin önemli halkalarından birini daha gün yüzüne çıkarabilmek adına kıymetli ilim adamı Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l Azîm* adlı eserine zeyl olarak kaleme aldığı *Fezâilü'l-Kur'ân* isimli eserinin tefsir usûlündeki yerini tespit etmeyi gaye edindik. İki bölümden müteşekkil olan araştırmamızın ilk kısmında İbn Kesîr'in hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerini ele aldık. Ardından araştırmamızın temelini oluşturan *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın tefsir usûlü açısından değerini ortaya koyabilmek için eserin muhtevasını ve tefsir usûlü kaynaklarıyla mukâyesesini

gerçekleştirdik. Bu süreçte somut verileri tespit için araştırmamızı söz konusu eserlerin muhteva ve yöntem tahlilleriyle sınırlandırdık.

Allah Teâlâ'dan bu çalışmamızı muhtemel eksik ve kusurlarımıza rağmen bereketlendirmesi niyazıyla bundan sonraki araştırmalar için istifadeli kılmasını temennî ederim. Bu eserin oluşumunda değerli vakitleriyle, usûl, teknik ve rehberlik anlamında desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Muhsin Demirci Beyefendi'ye, tahlil ve yönlendirmeleriyle, eseri dakîk bir uslûpla inceleyip eleştiriler yöneltten muhterem hocam Prof. Dr. Ömer Çelik Beyefendi'ye, yine eseri okuyup değerlendiren değerli hocalarım Erhan Turan ve Eyüp Taşöz Beyefendi'lere, yardımcı olan arkadaşlarıma ve manevi desteklerini her ân hissettiğim vefâkar âileme kalbî duygularla şükranlarımı arz ederim.

Rıdvan KARA

İstanbul 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	2
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KESİR'İN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I. İBN KESİR'İN HAYATI.....	6
1. Adı ve Nesebi	6
2. Doğumu ve Ailesi.....	7
3. Vefâtı	8
4. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve Sosyal Durumu	9
II. İLMİ KİŞİLİĞİ	11
A. Tahsil Hayatı	12
B. Hocaları ve Talebeleri	13
III. ESERLERİ.....	17

A. Tefsîrle İlgili Eserleri	17
1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm	18
2. Fezâilü'l-Kur'ân	20
B. Hadîsle İlgili Eserleri	21
1. Câmi'ül-Mesânîd ve's-Sünen el-Hâdî li Akvemi's-Sened.....	21
2. İhtisâru 'Ulûmî'l-Hadîs	22
3. Müsnedü'ş-Şeyhayn Ebî Bekr ve Ömer.....	23
C. Fıkıhla İlgili Eserleri	24
1. İrşâdü'l-Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh.....	24
2. Tühfetü't-Tâlib bi Ma'rifeti Ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib	24
D. Kelamla İlgili Eserleri.....	25
Bidâyetü'l-halk.....	25
E. Tarih ve Biyografi Sahasındaki Eserleri	25
1. el-Bidâye ve'n-Nihâye	25
2. en-Nihâye Fi'l-Fiten ve'l-Melâhim.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

“FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'IN” TANITIMI, MUHTEVASI VE TEFSİR USÛLÜ KAYNAKLARIYLA MUKÂYESESİ

I. FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'IN TANITIMI VE MUHTEVASI	29
A. Tanıtımı	29
1. Eserin Kapsamı	30
2. Amacı	30
3. Yöntemi.....	31
B. Muhtevâsı	32
1. Kur'ân Vahyi.....	33
a. Mekkî-Medenî Ayırımı	34
b. Kur'ân'ın Mûcizeliği.....	36
c. Fetretü'l-Vahy	39
2. Kur'ân'ın Arapça ve Kureyş Lehçesiyle İnzali.....	41
3. Kur'ân'ın Kitap Haline Getirilmesi.....	42

4.	Kur'ân'ın Çoğaltılması.....	47
a.	Sûre Tertibi ve Hz. Osman'ın Sûre Tertibine Müdahalesi.....	51
b.	Mushafların Durumu	52
ba.	İmam Mushaf	52
bb.	Diğer Mushaflar	54
5.	Vahiy Kâtipleri	58
6.	Kur'ân'ın Harekelenmesi ve Noktalanması	59
7.	Cibrîl'in (a.s) Kur'ân'ı Hz. Peygamberle (a.s) Mukâbelesi (عرض).....	60
8.	Âyet Ve Sûre Tertibi	61
9.	Yedi Harf.....	65
a.	Yedi Harf Rivâyetleri ve Değerlendirmeler	65
b.	Yedi Harfin Anlamı Hakkında Âlimlerin Sözleri	71
c.	Yedi Kıraat	74
10.	Kur'ân Okuma'nın Fazileti	75
a.	Kur'ân Okunması Sırasında es-Sekine'nin ve Meleklerin İnmesi	76
b.	Kur'ân'ın Diğer Sözlere Üstünlüğü	78
c.	Kur'ân'ı Teğannî ile Okumak	80
d.	Ehl-i Kur'ân'a Gıpta Etmek	85
e.	Kur'ân'ı Öğrenme ve Öğretmenin Değeri	86
11.	Kur'ân Okumanın Yöntemi.....	89
a.	Kur'ân'ı Ezberleme ve Koruma	89
b.	Ezberden Okuma	95
c.	Tertîl İle Okuma	98
d.	Tercî' İle Okuma	101
e.	Kur'ân'ı Ezberleyip Unutma	102
f.	Binek Üzerinde Kur'ân Okuma.....	103
g.	Çocuklara Kur'ân Öğretme	104
12.	Kur'ân Tilâvetiyle İlgili Meseleler.....	105
a.	Kur'ân'ı Okuma Keyfiyeti	106
b.	Kur'ân Tilâvetinde Ses Güzelliği	107
c.	Kur'ân'ı Hatmetme Müddeti	109
ca.	Yedi Günde Hatmetme	110

cb. Yedi Günden Az Bir Sürede Hatmetme.....	111
cc. Üç Gün ve Az Bir Zamanda Hatmetme	112
d. Kur'ân'ı Övünerek Okuma.....	114

II. “FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'IN” TEFSİR USÛLÜ KAYNAKLARIYLA

MUKÂYESESİ..... 118

A. Fezâilü'l-Kur'ân'ın Kendinden Önceki Bazı Tefsîr Usulü Kaynakları İle

Mukayesesi 119

1. el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân..... 119

2. Fünûnu'l-Efnân 121

B. Fezâilü'l-Kur'ân'ın Kendinden Sonraki Bazı Tefsîr Usulü Kaynakları İle

Mukayesesi 123

1. el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân 123

2. el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân..... 126

SONUÇ 129

BİBLİYOGRAFYA 132

KISALTMALAR

(a.s)	: Aleyhisselâm
(c.c)	: Celle Celâlühü
(r.a)	: Radıyallâhu anhü
(r.h)	: Radıyallâhu anhâ
bkz.	: Bakınız
Ç.Ü.İ.F.D.	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
d.	: Doğumu
D.G:	: Doğuştan Günümüze
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi.
h.	: Hicrî
İ.F.D.	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
k.	: Kuruluşu
m.	: Milâdî
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ü.S.B.E.	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
t.k.	: Ta'lik
thk.	: Tahkîk
trc.	: Tercüme
tsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
v.s	: Vesaire
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
y.l	: Yüksek lisans
y.y.	: Yayın evi yok, belirtilmemiş
Yay.	: Yayınları
yay.haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Akademik bir çalışmanın verimli olabilmesi için konu ve amaç iyi bir şekilde tespit edilmelidir. Çünkü yapılan her araştırma ilmi hayat için yeni bir değerdir.

Kur'ân-ı Kerîm vahy olduğundan bugüne anlaşılması ve anlamlandırılması adına birçok ilim dalı ihdâs edilmiştir. İslam ilim tarihinde tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi temel İslâm bilimlerinin yanı sıra tıp, matematik gibi fennî ilimler türemiş ve bunların her biri Kur'ân'ı anlama yolunda vasıta addedilmiştir. Tüm kitaplar âdetâ bir kitabı anlamak ve anlamlandırmak için kaleme alınmıştır. Söz konusu bu ilimler kendi içlerindeki gelişimlerini sürdürürken Kur'ân'ın anlaşılmasında yardımcı unsur kabul edilen Kur'ân ilimleri de bu konuda özel bir oluşum sürecine girmiştir. Tedvin sonrası dönemde ise Kur'ân ilimleri yerini tefsîr usûlü etrafında şekillenen yeni araştırmalara ve eser te'lifatına bırakmıştır.

Biz de ilmi açıdan Kur'ân'ı anlama yolunda önemli bir vasıta olan tefsîr usûlünü kendimize konu edindik. Bu bağlamda İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'e zeyl olarak kaleme aldığı *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eserini incelemeye çalıştık. Bu tetkiklerimizi genel itibâriyle eserin Tefsîr usûlüne kattığı değeri tespit etme üzerine kurguladık. Böylelikle bu kitabın Kur'ân ilimlerine kattığı değeri ve Kur'ân târihiyle ilgili önemli tespîtlarini yakalamaya çalıştık.

Tezimizin konusu, "İbn Kesîr'in (v.774/1373) *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eserinin Tefsîr Usûlüne Kattığı Değer"dir. İbn Kesîr, bu çalışmasında Kur'ân-ı Kerîm'in fâziletleri, Kur'ân târihi ve Kur'ânla ilgili genel bilgiler üzerinde durmaktadır. İbn Kesîr, tefsîr, hadîs, fıkıh, ricâl ve İslâm târihi ilimlerinin önde gelen müelliflerinden birisidir. Özellikle hadîs ilminde hafızlık mertebesine ulaşmış kıymetli muhaddislerden olan İbn Kesîr'in hayatından bahseden kaynaklar, onun ilmini, zekâsını, idrak kâbiliyetini, İslâm ilimlerindeki vukûfiyetini takdir etmekle beraber, hadîs, ricâl ve tefsîr ilmindeki maharetine dikkat çekmişlerdir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bir araştırmanın temel yapı taşlarından bir diğeri de onun konu ve amacıyla birlikte yöntem ve kaynaklarının da değerlendirilmesidir. Nitekim çalışılan her hangi bir konu kendisine has yöntem ve kaynaklarla şekillendirildiğinde daha verimli olabilir. Çünkü iyi bir konuya uygulanan yanlış bir metod çalışmadan beklentileri karşılamayabilir.

Sosyal bilimler düzeyinde yapılan araştırmalarda bütün disiplinlerde ortak olan genel metodların kullanımıyla birlikte mevzu bahis olan o ilmin kendine özgü yöntemlerinin de kullanılması gerekmektedir.

Dolayısıyla araştırmamızın konusu sosyal bilimler alanına girdiğinden biz de bu alanın genel ve özel nitelikli yöntemlerinden istifade etmeye çalıştık. Böylece eserin muhteva ve yöntemini incelerken sosyal bilimlerin değerlendirme, karşılaştırma, belgesel gözlem ve dökümantasyon metodlarını kullandık. Bu bağlamda çalışmamız süresince kütüphanelerden ve bilgisayar programlarından bolca istifade ettik. Gerekli kaynakları titizlikle inceledik. Özellikle zikredilen rivâyetleri diğere hadîs kitaplarından tespit etmek amacıyla diğere hadîs kaynaklarını titizlikle taradık.

İki bölümden meydana gelen çalışmamızda konulara göre farklı kaynaklara yer verdik. Birinci bölümde İbn Kesîr'in hayatı hakkında başta müellifimizin kendi kitabı *el-Bidâye*'sinden ve bazı biyografik eserlerden yararlandık. Ayrıca tarih ve biyografi sahasından bazı eserleri inceledik. Bunların birkaçı: Ebü'l-Mehâsin'in (756/1364) "*Zeyl-ü Tezkirati'l-Huffâz*", İbn Tağrıberdî'nin (874/1469) "*en-Nücûmu'z-zâhira*" ve "*el-Menhelu's-sâfi*", Dâvûdî'nin (946/1540) "*Tabakâtü'l-Müfessirîn*" kitaplarıdır.

İbn Kesîr'in ilimlerle olan irtibatını ele alırken, ulaşabildiğimiz kadarıyla bazı eserlerini tanıttık bazılarını da ismen zikrettik. Ayrıca İbn Kesîr'in yaşadığı dönemi kısaca değerlendirip, gelişmesinde etkili olan hocalarını ve yetiştirdiği talebelerini ismen belirttik.

İkinci bölümde ise eserin muhteva ve yöntemini inceledik. Burada İbn Kesîr'in eserini oluştururken Buhârî'nin *Fezâilü'l-Kur'ân* bâb'ında yer alan hadisler çerçevesinde konuları ele aldığımızı tespit ettik. Müellif, Buhârî'nin bu bölümde yer verdiği 37 bâb'ta sıralanan hadîslerden, Kur'ân sûrelerinin fazîletleriyle ilgili olanları, tefsîrinde ilgili sûrelerde zikrettiği gerekçesiyle incelememiştir. İbn Kesîr'in ele almadığı bu 6 bâb'ta Fâtihâ, Bakara, Kehf, Fetih, İhlâs, Muavvizât sûreleriyle ilgili fâziletleri zikretmediğini tespit ettik. Buhârî *Fezâilü'l-Kur'ân* kitâbında toplamda mükerrerleriyle birlikte 84 rivâyet zikretmektedir. Müellif, bu eserinde ise bu 6 bâb'ta yer alan 12 hadîse yer vermeyerek, Buhârî'den rivayet ettiği 72 hadîs ve diğere kaynalardan yer verdiği nakillerle bu eserini oluşturmuştur.

Bunlardan başka Müellif'in eserinde yer verdiği farklı rivâyetleri tespît edebilmek adına hadîs kitaplarına ve şâmîle'ye sıkça müracâat ettik. Müellif'in alıntı yaptığı, Kurtûbî, Taberânî, Ebû Ubeyd, vb. müelliflerin kaynaklarına bizzat müracaat edip tetkiklerde bulunduk. İbn Kesîr bazı konuları incelerken tefsîrine yönlendirmelerde bulunmaktaydı. Biz

de ilgili âyet ve sûrelerin tefsîrlerini zikredilen yerlerde incelemek sûretiyle konunun anlaşılmasına yardımcı olduk. Ele alınan konularla ilgili müellifin değerlendirmelerini bazen dipnotlarda ifade ettik.

Ayrıca İbn Kesîr'in ele aldığı konularla ilgili kendi dönemine kadar rivâyet edilen bütün verileri aktarmaya çalıştığımızı gördük. Genel îtibâriyle müellifin *Fezâilü'l-Kur'ân* literatürüne dâir rivâyetleri toplamaya çalıştığımızı fark ettik.

Müellif, Buhârî'nin ilgili bâb'ındaki rivâyetler çerçevesinde konuları inceledikten sonra "Kur'ân'ı unutmaktan korunma" ve "Fezâilü'l-Kur'ân ile ilgili dağınık hadîsler" başlığıyla bu konudaki verileri toplamaya çalışmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Biz de son olarak bu konuları inceleyip, eserin kendinden önceki ve sonraki etkilerini kıyaslama ile tespît ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KESİR'İN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I. İBN KESİR'İN HAYATI

Bu bölümde üzerinde çalıştığımız *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eserin müellifi İbn Kesîr'in hayatı ve yaşadığı dönem üzerinde durmak istiyoruz.

İslâmî ilimlere çok sayıda eser kazandırmasıyla şöhret bulan Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr'in hayatı hakkında klasik ve modern yöntemlerle te'lif edilen eserlerde detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür.¹ Ancak biz çalışmanın bir gereği olarak özet bilgi vermeye gayret edeceğiz.

1. Adı ve Nesebi

Asıl adı İsmâîl olan İbn Kesîr'in şeceresi şöyledir: İsmâîl b. Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. Dav' b. Zer' el-Kuraşî el-Kaysî el-Busravî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî'dir². Aslen Arap olan İbn Kesîr'in soyu, baba tarafından Kureyş kabîlesine dayandığı için el-Kuraşî nisbesiyle

¹ Bu hususta bkz. *el-İmâm İbn Kesîr: Sîretühü ve Müellefâtühü fî Kitâbeti't-Târih*, (thk) Ömer b. Kâsım el-Ensârî Neşşâr, Muhtar Ahmed Deyre, Dımeşk, 1999; Adnan b. Muhammed b. Abdullah Al-i Şeleş, *El-İmâm İbn Kesîr ve Eseruhu fî İlmî'l-Hadîs Rivâyeten ve Dirâyeten*; "Dirase Menhecîyye Tatbikiyye Ala Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azim", Amman, 2005/1425 (Matbû Doktora Tezi); Kadir Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*, Şanlıurfa, 1999 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Halit Sinan İçcık, *Klasik Tefsîr Metodolojisi ve Dirâyet Yöntemi Açısından İbn Kesîr*, Konya 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); *Büyük İslâm Tarihi "el-Bidâye ve'n-Nihaye"* (trc) Mehmet Keskin, İstanbul, 1994; *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerim Tefsîri, Tefsîrül-Kur'âni'l-Azim*, (trc.) Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner, İstanbul, 1993; Muhammed Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dımeşkî*, Dârü'l-Kalem, Dımeşk 1995.

² Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tabakatü'l-Huffaz*, Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1983/1403, s. 534; Şemseddin Muhammed b. Ali Ahmed Dâvûdi, *Tabakâtü'l Müfessirîn*, (thk) Ali Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetu Vehbe, 1972/1392, I, s. 110; Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Â'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Dârü'l-Cil, Beyrut 1931, I, s. 373-374; İnba I, 39; Ebü'l-Mehâsin Şemseddin Muhammed b. Ali b. el-Hasan Hüseyini, *Zeyl-ü Tezkirati'l-Huffâz*, s. 57, (tsz, y.y); İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 231. Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlânî, *el-Bedrü't-Tâli' bi-Mehasin min Ba'de'l-karni's-Sâbi'*, Matbaâtü's-Saâde, I, s.153.

anılmaktadır.³ Ayrıca İbn Kesîr, Busra'ya bağlı Mecdel köyünde doğduğu için el-Busravî, babasının vefatından sonra Dimeşk'e yerleşmesi sebebiyle ed-Dimeşkî, amelde Şâfi mezhebine bağlı olması nedeniyle eş-Şafiî, atalarının Kureyş kabîlesinden Kays b. 'Aylan b. Mudar'a dayanması nedeniyle de Kaysî gibi nisbelerle de anılmıştır.⁴

2. Doğumu ve Ailesi

İbn Kesîr, (d.701/1302) yılında Dimeşk'in Busrâ nahiyesinin doğusundaki Mecdel (Müceydel) köyünde⁵ doğmuştur.⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye* adlı eserinde kendisinin 701 (1302) yılında doğduğunu haber vermektedir.⁷ Babası 703 (1304) yılında, İbn Kesîr henüz 3 yaşındayken vefat etmiştir. Müellif babasının âlim, hatip ve zâhit bir kişi olduğunu bu yüzden kendisine “Şihâbüddîn” ve “el-Hatîb” künyeleri verildiğini ifade etmiştir.⁸

Babasının çok sayıda meşhur hocadan ders aldığından bahseden İbn Kesîr, bu hocalar arasında meşhur İmam Nevevî (v.676/1277) ve Tâcüddîn el-Fezârî' (v.690/1291) gibi önemli ilim adamlarını da zikretmektedir. İbn Kesîr'in belirttiğine göre babası Ömer b. Kesîr (d.640/1242) belli bir dönem ilim tedrisinde bulunup icazet aldıktan sonra Busrâ'nın doğusundaki bir karyede hatip olarak göreve başlamıştır. Ömer b. Kesîr, orada evlenmiş ve on iki sene ikâmet etmiştir. Ardından Busrâ'nın doğusunda yer alan Mecdel Karyesi'ne göç eden Ömer b. Kesîr, burada ikinci kez evlenmiş bu evliliğinden de Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr doğmuştur. Ömer İbn Kesîr (v.703/1304), bu karyede uzun yıllar hatiplik yapmış ve (v.703/1304) yılında 63 yaşlarındayken vefat etmiştir.⁹

³ Bu nisbe iki şeye delalet etmektedir. Birincisi; İbn Kesîr'in soyu, baba tarafından Kureyş kabilesine dayanmaktadır. Soyuları Hz.Peygamber (a.s) atalarından Kays b.'Aylan b. Mudar'da birleşmektedir. İkincisi; İbn Kesîr, babasının doğduğu köyün adının Kurâş olduğunu belirterek, Kureyş kabilesine mensup olan atalarının yıllar önce Busrâ beldesine yakın bir köye yerleşip oraya Kurâş adını verdiklerini belirtmiştir. Kureyşî nisbesi hakkında geniş bilgi için bkz. Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî (562/1167), *el-Ensâb*, [I-X], (t.k) Abdullah Amr Barûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1408/1988, X, s. 291, vd.

⁴ el-Kaysî nisbesi ve Kays b. 'Aylan soyundan gelen meşhur şahıslar hakkında bkz. Sem'ânî, *Ensâb*, X, 291- 296.

⁵ İbn Kesîr doğduğu köyü Mecdel yerine genellikle “Müceydel el-Karye” şeklinde belirtmiştir. Bu köy hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 32.

⁶ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 22; Ebü'l-Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-Huffâz*, s.57; İbn Kadî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, III, 85; İbn Tağriberdi, *Nücûm*, XI, 123; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 110; Ziriklî, *A'lâm*, I, 317.

⁷ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 22.

⁸ İbn Kesîr *Bidâye* adlı eserinde 703 (1304) senesinde vefat eden şahsiyetlerden söz ederken müstakil bir başlık altında babası hakkında geniş bilgi vermektedir. Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 34, vd.

⁹ Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33-35; Ebü'l-Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-Huffâz*, s.57.

İbn Kesîr'in annesiyle ilgili bilgi olarak ise sadece, Mecdel'in yerli halkından olduğu belirtilmiştir. Babasının iki evliliği dolayısıyla İbn Kesîr, öz ve üvey kardeşleri bulunduğunu belirtmekte; baba bir, anneleri farklı üç ağabeyinden ayrıca üç öz ağabeyi ve birkaç ablası olduğunu ifade etmektedir.¹⁰

3. Vefâtı

Kaynakların belirttiğine göre İbn Kesîr, hayatının sonuna doğru gözlerini kaybetmiştir.¹¹ Nitekim Müellif'in, *el-Bidâye*'de yer verdiği bilgileri 767 (1365) yılındaki olaylarla bitirdiği görülmektedir.¹² Buna göre Müfessir yaklaşık yedi yıl âmâ olarak yaşamış, 26 Şaban (v.774/1373) Perşembe günü¹³ 74 yaşında Dimeşk'te vefat etmiştir.¹⁴ Cenazesine Dimeşk ve çevresinden çok sayıda insan katılmıştır. Kalabalık bir cemaatin iştirâki ile vasiyeti üzerine Dimeşk Sûfiyye Kabristanı'nda yatmakta olan hocaları İbn Teymiyye (v.728/1328) ile Hâfız Mizzî'nin (v.742/1342) mezarlarının yanına defnedilmiştir.¹⁵ Şehir merkezinde yer

¹⁰ Detaylı bilgi için Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33.

¹¹ Talebelerinden İbnü'l-Cezerî (833/1429) şu bilgiyi nakleder: “*Câmi'u'l-Mesânid*'i geceleri gaz lambasının titreyen ışıkları altında yazıyorduk. Hocam (İbn Kesîr) söylüyor, yanındakiler yazıyordu. Hatta bu işi yaparken O'nunla beraber benim de gözlerim zayıflamıştır.” Bu bilgilere göre de Müfessirin, en son kaleme aldığı eserinin *Câmi'u'l-Mesânid*' olduğu söylenilebilir. Bu eserinin mukaddimesinde de sadece *Ebü Hureyre Müsnedi*'nin eksik kaldığını ifade eden Müfessir, hadîs âlimlerinin aynı tarîk ile bu bölümü tamamlayabileceklerini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Zuhayli, *İbn Kesîr ed-Dımaşki*, s. 187; İbn Hacer, *Dürer*, I, 374. İbn Kesîr, *Câmi'u'l-Mesânid*, XIV, 324.

¹² İbn Kesîr, *Câmi'u'l-Mesânid*, XIV, 324.

¹³ Ayrıca 15 Şâban'da (9 Şubat) 774 (1373) öldüğü de rivâyet edilir. Bkz. Özeydin, Abdullah, “İbn Kesîr”, *DİA*, XX, s.132, İstanbul 1999.

¹⁴ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 86; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; İnbâ', I, 47; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, XI, 123; Menhel II, 415; Suyutî, *Zeyl-ü Tabakâti'l-huffâz*, s.361; Nu'aymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, [I-IV], (thk. Cafer Hasenî) Mektebetü's-Sekâfe, Kahire 1988, I, 37; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 111; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 232; Şevkânî, *el-Bedrüt-Tâli' bi-Mehasin min Ba'de'l-karni's-Sâbi'* I, 153; Hayreddin Zirikli, (1396/1976), *el-A'lâm kâmûsu terâcimi li eşher'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l 'arab ve'l-musta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, [I-VIII], Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1992, I, s. 318. Ayrıca İbn Kesîr'in bu zaman dilimindeki yaşanan olayları kaydetmemesi/kaydedememesi büyük ihtimalle âmâ olduğundandır.

¹⁵ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 86; İbn Tağriberdî, *Cemâlüddin Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî (874/1469) en-Nücûmu'z-zâhira fi mulûki Mısr ve'l-Kâhira*, [I-XVI], Daru'l-Kütüb el-Mısrıyye, Kahire 1963, XI, 123; İbn Tağriberdî, *Menhel* II, 415; Nu'aymî, *Dâris*, I, 37; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 111; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 232.

almasına rağmen zamanla tesviye edilen bu Sûfiyye Kabristanının'dan geriye sadece İbn Teymiyye ve birkaç şahsın mezarları kalmıştır.¹⁶

4. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve Sosyal Durumu

Kaynakların belirttiğine göre İbn Kesîr, VIII/XIV. asırda Memlûklular Devleti'nin¹⁷ hâkimiyeti altında bulunan Şam bölgesinde yaşamış bir Arap âlimidir.

Memlûklular Devleti'nin (1250-1517) hâkimiyet sürdüğü topraklar, Anadolu'daki Toroslar'dan güneye doğru Suriye, Ürdün, Lübnan, Mısır, Kıbrıs, Hicaz ve Sûdan bölgesindeki yerlerdi. İbn Kesîr'in yaşadığı asırda Memlûklular Devleti, siyasî açıdan hareketli olaylara sahne olmuştur. VI/XII. Yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri'nin arkası kesilmemiş, VII/XIII. yüzyılda ortaya çıkan İlhanlı (Moğol) işgalleri belli aralıklarla devam etmiş ve İslâm dünyası sürekli hârici tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Moğol ve Haçlılar'a karşı çetin mücadeleler vermek sûretiyle mevcudiyetlerini korumaya çalışan Memlûklular, içeride ise hükümdarla idareciler arasında yer yer yaşanan siyasi çekişmeler ve taht

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Fusûl fi sireti'r-Rasûl*, (thk. Muhammed el-'İyd Hadravî, Muhyiddin Mestû), Dârü't-Türas, Medine 1992, s.71; Muhammed ez-Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dimeşki*, s. 190.

¹⁷ Memlûk (kölemen, çoğulu memâlik): Esir, beyaz köle mânâsına gelen bu kelime, münhasıran hükümdar veya emirlerin muhâfız birliklerinde görev yapan husûsî, ictimai ve hukûkî bir statüye sahip ücretli askerlere verilen isimdir. Bu uygulamanın tarihçesi Abbâsîler'e dayanır. Halife Me'mun (h.198-218/ m.813-833), Abbâsî devletin hem iç dengeyi sağlamak, hem de dış tehlikelere karşı koymak gayesiyle İslâm sınırları dışından getirmiş olduğu ve daha çok Türkler'in oluşturduğu memlûk sistemini yaygınlaştırmıştır. Hatta bu gayeyle Samarra şehri kurulmuş ve iktâ usulüyle memlûklara toprak verilmişti. Zamanla nüfusları ve nüfuzları artan memlûklar, yer yer idareyi ellerine geçirme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Nitekim bir Türk memlûku olan Ahmed b.Tolun, diğer memlûkların desteğini kazanarak Tolonoğulları adıyla Mısır'da ilk müstakil Müslüman-Türk devleti kurmayı başarmıştır. (254/868) Abbâsîlerin hizmetindeki diğer bir Türk memlûku İhşid Muhammed b. Tuğc'un İhşidîler Devleti adıyla kurduğu devlet de (323/935) buna örnek verilebilir. Fâtımîler'in İhşidleri yıkarak Mısır'ı ele geçirmeleri üzerine (359/969), Salahâddîn Eyyûbî (v.589/1193), Fâtımîlerin hizmetindeki Türk memlûkların hazırladığı ortamdan da istifade ederek Mısır'a hâkim olmuştur (567/1171). O, yıkılan Fâtımî ordusunda bulunan Zenciler ve Ermenilerin nüfuzunu azaltarak onların yerine Türkleri ikâme etmiş ve ayrıca Kıpçak Türkleri başta olmak üzere Mâverâünnehir'den çok sayıda memlûk getirterek askerî birlikler oluşturmuştur. Suriye'ye yerleşen Türkmenler de Eyyübîlerin hizmetine girmiştir. Hatta Eyyübîler, bu memlûklar sayesinde Haçlılar'ın üstesinden gelmesini bilmiştir. Ancak bir müddet sonra Türk memlûklarının öncülüğünde Eyyübîler Devleti içten çökertilmiş, Mısır ve Şam çevresinde müstakil ve güçlü bir Memlûk Devleti kurulmuştur. (k. 648 /1250). Bkz. İbn Tağriberdî, *Nucûm*, III, 21 vd., 256 vd., VI, 370 vd.; Ayni, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî (855/1451) *'İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zemân* (thk. Abdürrazık Tantavi Karmut), ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabi, Kahire1989, II, 120-125; Hasan İbrâhim Hasan, *Tarihü'l-İslâm*, [I-IV] Dâru İhyâi't-türâs, Beyrut 1967, IV, 104-193. Tüm bu kaynaklara ve bilgilere Kadir Paksoy Bey'in doktora çalışmasından istifadeyle ulaşılmıştır. Bkz. Kadir Paksoy, *"İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri"*, s.17, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa.

kavgalarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ayrıca vebâ salgını, deprem ve kuraklık gibi bazı tabîî afetler de yaşanmıştır. Bunun yanı sıra istikrarlı dönemler de olmuş ve buna paralel olarak ilmî faaliyetler artış göstermiştir.

İbn Kesîr doğduğu zaman Dımeşk de Emir İzzüddin Aybek b. ‘Abdillah (v.701/1302), naîb olarak vazife yapmaktadır. O yıllarda Memlûk sultanı Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun (v.741/1340) Kahire’de tahttadır. Dönemin halifesi ise, kırk yıl hilâfette kalan Hâkim Biemrillah (v.701/1302)’dır. Vefatıyla yerine oğlu Müstekfî Billâh (v.740/1340) halife seçilmiştir.¹⁸

Memlûklular’da toplum, çok çeşitli tabakalardan oluşmaktadır. Memlûklular ailesi, soy olarak yerel halkla ilişkilerini belli bir düzeyde tutmaya özen göstermişler, eşlerini aynı milletten esir olarak getirilen kızlardan seçmişlerdir. Tüm bu etkenlerden dolayı idarecilerle-tebaâ arasında büyük bir boşluk meydana gelmiş, sivil halk içerde ve dışarda yaşanan olaylara hep seyirci kalmıştır. Memlûkluların etnik yapısını çoğunluğu Türk asıllı kimseler olmakla birlikte, Moğol, Çerkez, Rum ve diğer milletlerden insanlar oluşturmaktadır.¹⁹

Ekonomi bakımından, sanayi ve zanaat kısmen geliştirilebilmiş durumdadır. Sahil kenarı olan İskenderiye ve Dimyat ile Ravza Adası’nda tersaneler kurulmuş, harp gemileri yapılarak donanmalar tesis edilmiştir. Özellikle savaş alet ve edevatının yapımına önem verilmiştir. Ayrıca madencilik, cam işleri, toprak ve eşya yapımı, ahşap işçilik, dokumacılık, dericilik gibi el sanatları da gelişme göstermiştir. Denizyolu ticaretinde ise Haçlı seferlerine rağmen başta İskenderiye limanı olmak üzere, Kızıldeniz ile Basra körfezinden, doğu-batı ülkeleriyle ithalat ve ihracat sürdürülmüştür. İç ticaret açısından da merkezde Kâhire olmak üzere birçok şehirde pazarlar kurulmuş, buralarda malların satıldığı bölümler ayrılmış, çarşılardaki alış-veriş muâmeleleri denetlenmiş, ölçü ve tartılar ile malların fiyatları kontrol edilmiştir. Memlûklularda altın dinar, gümüş dirhem ve bakır fels olmak üzere üç çeşit para kullanılmıştır. Devlet hazinesinin gelirleri şer’î ve gayr-i şer’î olarak ikiye²⁰ ayrılmıştır.

¹⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV.19-21,202; Makrizî, *Sülûk*, II,343 vd; İbn Tağriberdi, *Nucûm*, IX,160.

¹⁹ Yeni alınan bir memlûk, Mısır’da Kal’atu’l-Cebel’de aynı asıldan olan ocağa veriliyor, onlara Müslümanlığın gerekleri ve harp sanatı güzelce öğretilip yetiştiriliyordu. Kendi isimleri ne olursa olsun hepsi muhakkak bir Türkçe isim alırlardı. Geniş bilgi için Bkz. Kadir Paksoy, “İbn Kesîr’in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri”, s. 25.

²⁰ “Şer’î gelirler; zekât, haraç (arazi vergisi), cizye (zimmîlerden alınan vergi), sugûr (deniz ticareti yapan gayri müslimlerden alınan vergi), mevârîsu’l-haşerîyye (varisi olmayıp da ölen kimselerin mirası), darphane vergisi (altın, gümüş, bakır gibi madenleri paraya çeviren darphaneden alınan vergi)ve maden vergisi (çıkarılan madenlerden alınan vergi) idi. Gayr-i şer’î vergiler ise, hububat alım satımından alınan vergi, şekerkamışı ve şıra hanelerden alınan vergi,

Memlûk sultanlarının genel olarak, İslâmı benimseyen kimseler olduğu, İslâm'ın hükümlerini yerine getirmeye gayret ettikleri görülmüştür. Nitekim din adamlarına yakınlık göstermişler, âlimleri huzura çağırarak kaydıyla münazara meclisleri kurmuşlardır. Böylece dini meseleleri çözüme kavuşturmada ülema'dan istifade etmişlerdir. Ayrıca günlük problemleri halletmede kadı'lar vazifelendirmişler, her bölgede ilim ehlinin yetişmesi için mescid ve medreseler inşa ettirmişlerdir.²¹

Memlûklar devrinde dînî hayat adına önemli diğer bir mesele de, tasavvufun halk arasında hızla yaygınlaşmasıdır. Saltanat, sûfilere ve tasavvufa sıcak bakmış, yayılmasına imkân tanımıştır. Haçlı ve Moğol saldırılarıyla birlikte kıtlık ve salgın hastalıkların arttığı bir dönemde tasavvuf ve sûfilerin itibarı daha da artmıştır.²²

Bu dönemde tasavvufun yaygınlaşması ve tarikatların geniş halk kitlelerine kendi nüfûzunu hissettirmesi, halkın çoğunluğunun bu tarikatlardan birisine intisab etmesine neden olmuştur. Ancak İslâm'ın temel esaslarına ters düşen, körü körüne bağlılık ve hurufât kabilinden pek çok şey türemiştir. Buna karşın toplumu Kur'ân'a ve sünnete ittiba etmeye, bid'at ve hurafelerden sakınıp, tasavvufun; dini, ictimaî, ilmi ve fikrî açıdan gerçek çizgisi dışına taşmış yansımalarına karşı mücâdeleler görülmektedir. Bu mücadelelerin kayda değer örneğini İbn Kesîr'in hocalarından İbn Teymiyye 728 (1328) üzerinde görmekteyiz.²³

II. İLMİ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde İbn Kesîr'in tahsil hayatı üzerinde incelemelerde bulunacağız. Ardından Müellif'in ilmi gelişimine katkı sağlayan hocalarını ve yetiştirdiği talebelerini kısaca zikredeceğiz.

kayıp ve deniz araçlarından alınan vergiler vb. gibi". Konuyla ilgili detaylı bilgi için Bkz. Kadir Paksoy, "*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*", s. 26.

²¹ Bkz. Makrizî, *Sülûk*, II,777; Heyet, *D.G.İslâm Tarihi*, VI, s. 499-500.

²² Memlûk sultanlarının bazılarının zaman zaman imkân tanınmasıyla Rufaî, Şâzelî, Nakşî vb. tarikat kolları talep görmüştür. Dönemin derviş ve sûfileri hankâh, ribat, zâviye gibi yerlerde ikâme etmişlerdir. Bkz. Makrizî, *Sülûk*, II,777; Heyet, *D.G.İslâm Tarihi*, VI, 499-500.

²³ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, s. 145-147, 247; Subkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali (771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'iyyetil-kübrâ*, [I-X], *Dâru İhyâi'l-kütüb el-Arabiyye*, Beyrut 1396/1976, IX, 195; İbn Hacer, *Durer*, IV, 75.

A. Tahsil Hayatı

Kaynakların belirttiğine göre İbn Kesîr, (703/1304) senesinde 3 yaşındayken babasını kaybetmiştir. Bir müddet²⁴ annesinin yanında kaldıktan sonra ağabeyi Abdulvehhâb b. Ömer b. İbn Kesîr'in (v.750/1349) Dımeşk'teki evine yerleşmiştir (707/1307). İlim ve fazilet sahibi ağabeyi, kardeşinin ilme olan yatkınlığını, ezber ve zekâ yönünden üstün kâbiliyetini keşfetmiş ve ona küçük yaştan itibaren fikhî bilgilerle bazı âlet ilimlerini öğretmeye başlamıştır. Böylelikle ilk tahsil hayatı başlamış ve ilk hocası ağabeyi olmuştur.²⁵ Henüz 10 yaşındayken Kur'ân-ı ezberlemiş ve hocası Muhammed b. Şerefüddîn el-Ba'lebekkî el-Hanbelî (716/1316)'ye arz ederek icâzetini almıştır.²⁶ İbn Kesîr, zamanının fakîhlerinden Fıkıh ve usûlü, muhaddislerinden Hadîs ilimlerine dâir dersler almıştır. O, genç yaşta hadîs hâfızı olmuştur. Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiye (v.728/1328), Hâfız Mizzî (v.742/1342) ve İmam Zehebi (v.748/1347) gibi meşhur muhaddislerden sema yoluyla hadîs almıştır. Bu arada hadîs ilimlerinde otorite olan meşhur hocası Hâfız Mizzî (742/1342)'nin mütedeyyine ve hâfize kızı Zeynep ile evlenmiştir.²⁷

İbn Kesîr öğrenimini tamamladıktan sonra hatîb, müderris, kıraat âlimi, müftü ve mahkeme heyeti üyesi olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Son olarak da 11 Cemâziyelevvel 736'da (27 Aralık 1335) Dımeşk de Şâfîlilere tahsis edilmiş olan Necîbiyye Medresesi'nde ders vermeye başlamış ve vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Kesîr'in yetişmesine katkı sağlayan bazı faktörleri birkaç maddede sıralayacağız:

- Şam bölgesinin en önemli ilim merkezlerinden biri olan Dımeşk de ikâmet etmesi,
- Ayrıca dönemin idarecileri ve vakıfları tarafından ilim müesseselerinin çoğaltılması, böylelikle de ilmi faaliyetlerin hız kazanması,
- Mütedeyyin bir aile ortamında dünyaya gelmesi, babasının hem âlim, hem de güçlü bir hatîb olup takva üzere ve helal rızıkla yaşamaya dikkat etmesi,
- Devrinin değerli ve meşhur pek çok âliminden büyük ölçüde istifade etmesini ve genç yaşta kendisini yetiştirmiş olması,

²⁴ İbn Kesîr'in ağabeyi Abdulvehhab b. Ömer b. İbn Kesîr'in yanına gitmeden önce annesiyle birlikte ne kadar müddet kaldığı bilinmemektedir.

²⁵ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 34-36, 46; Ebû'l- Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-Huffâz*, s.57; İbnu'l-'Imad, *Şezerât*, VI, 231.

²⁶ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 156, 312.

²⁷ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33, 72, 192, 336.

-İbn Kesîr'in üstün bir zekâ ve hâfızaya, güçlü bir muhâkeme ve idrak kâbiliyetine sahip olması erken yaşlarda ilim tahsiline başlayıp, seçkin âlimler arasında yer almasında etkili olmuştur. Ayrıca tefsîr, fıkıh ve ricâl ilimlerinde meşhur olmuştur.²⁸

B. Hocaları ve Talebeleri

İbn Kesîr'in yetiştiği asır, ilim merkezlerinin/mahfillerinin bol ve nitelikli olduğu dönemler arasında kabul edilebilir. Müellif yaşadığı asrın bu ilmî zenginliğinden istifade etmeye gayret etmiş, şöhret sahibi pek çok ilim adamından dersler almıştır. Aldığı ilmi birikimi de çok sayıda ilim merkezinde dersler okutmak ve yüzlerce talebe yetiştirmek sûretiyle nakletmiştir.

İbn Kesîr'in birçok ilim dalında istifade ettiği ve pek çoğundan da icâzet aldığı meşhur hocaları ile talebelerini kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla -tezimizin gayesi dışına çıkmamak için- sadece isimleriyle zikretmekle yetineceğiz.

Hocaları:

1) İbnü's-Süveydî, Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim es-Sa'dî el-Ensârî (v.711/1311)²⁹

2) Necmüddîn Mûsa b. 'Ali b. Muhammed el-Cîlî ed-Dımaşkî (v.716/1316)³⁰

3) Şerefüddîn Ebû Muhammed İsa b. Abdirrahman b. Me'âli b Ahmed el-Mutâ'im el-Makdisî es-Sâlihi el-Hanbelî (v.717/1317)³¹

4) Ruknüddîn Zekariyyâ b.Yûsuf el-Becelî eş-Şâfi'î (v.722/1322)³²

5) Ziyâüddîn 'Abdullah ez-Zerbendî (v.723/1323)³³

6) Kâsım b. 'Asâkir, Bahâüddîn Kâsım b. Muzaffer b. Mahmûd b. Ahmed b. Hasen b. Hibetillah ed-Dımeşkî (v.723/1323)³⁴

²⁸ Ebü'l-Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-Huffâz*, s.57; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 85-86; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 415; Suyûtî, *Zeyl-ü Tabakâti'l-Huffâz*, s. 361; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, s.110-111; İbnü'l-İmad, *Şezerât*, VI, 231.

²⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 65; Ebü'l-Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-huffâz*, s. 58; İbn Hacer, *Durer*, III, s. 294.

³⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 82.

³¹ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 98; İbn Hacer, *Durer*, III, s. 204; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, s. 415; İbnü'l-İmad, *Şezerât*, VI, 52.

³² İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,107; İbn Hacer, *Durer*, II,115.

³³ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,111.

7) İbnu's-Şîrâzî, Şemsüddîn Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Hibetillah (v.723/1323)³⁵

8) Kâdî Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. İshâk b. Halîl eş-Şeybânî eş-Şâfi'î (v.724/1324)³⁶

9) Muhammed b. Ca'fer b. Fer'ûş el- Lebbâd (v.724/1324)³⁷

10) Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Ömer es-Sakalî ed-Dımeşkî el- Hanefî (v.725/1325)³⁸

11)'Afîfüddîn İshâk b. Yahyâ b. İshâk el-'Âmidî ed-Dımaşkî el-Hanefî (v.725/1325)³⁹

12) Sadruddîn Ebû'r-Rabî' Süleyman b. Hilal b. Şibl el-Ca'ferî el-Harrânî ed-Dımeşkî eş-Şâfi'î (v.725/1325)⁴⁰

13) Şemsüddîn İbnü'z-Zerrâd Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Heycâ ed-Dımeşkî es-Sâlihî (v.726/1326)⁴¹

14) Kemâlüddîn İbn Kâdî Şuhbe, 'Abdülvehhâb b. Muhammed el-Esedî eş-Şuhbî eş-Şâfi'î (v.726/1326)⁴²

15) Şeyhü'l-İslâm İbnü'z-Zemlekânî, Kemâlüddîn Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Ali b. 'Abdilvâhid es-Simâkî (v.727/1327)⁴³

16) Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye, Takıyüddîn Ahmed b. 'Abdilhalim b. 'Abdisselâm el- Harrânî ed-Dımeşkî (v.728/1328)⁴⁴

17) Şeyhü'l-İslâm Burhânüddîn el-Fezârî, İbnü'l-Firkâh İbrahim b. 'Abdirrahman el-Mısırî eş-Şâfi'î (v.729/1329)⁴⁵

³⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 112; Ebû'l-Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-huffâz*, s.57; İbn Hacer, *Durer*, I, 374, III, 239-240; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed (v. 852/1448), *İnbâü'l-gumr bi-enbâi'l-'umr fi't-târîh* [I-IX], Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986/1406, I, 46; İbnu'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 61, 231; Ziriklî, *A'lâm*, V, 185-186.

³⁵ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 113; İbn Hacer, *Durer*, I, 233-234, 374.

³⁶ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 118; İbn Hacer, *Durer*, IV, 414.

³⁷ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 118

³⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 123; İbnu'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 67.

³⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 124; İbn Hacer, *Durer*, I, 358.

⁴⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 115; İbn Hacer, *Durer*, II, 165; İbnu'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 67.

⁴¹ İbn Hacer, *Durer*, III,376; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 415; İbnu'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 72.

⁴² İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,131-137; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, X, 124; İbn Hacer, *Durer*, II,431; *İnbâ'*, I, 46; İbnu'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 231.

⁴³ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 136-137; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, IX, 190-206; İbn Hacer, *Durer*, IV,74-76; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, IX, 270-271; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 284.

⁴⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 25, 26, 141-145; İbn Hacer, *Durer*, I, 144-161; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, XI, 123-124; a. mlf., *Menhel*, I, 358-362; İbnu'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 80-86; Ziriklî, *A'lâm*, I,144.

18) Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed el-Ezdî el-Gırnatî el-Endelüsî el-Vezîr (v.730/1330)⁴⁶

19) Şemsüddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Şerefeddîn el-Ba'lebekkî el-Hanbelî (v.730/1330)⁴⁷

20) Şihâbüddîn İbnü'ş-Şahne el-Haccâr Ebû'l-'Abbas Ahmed b. Ni'me b. Hasen el-Bikâ'î es-Sâlihî (v.730/1330)⁴⁸

21) Cemalüddîn İbnü'l-Kalânî Ebû'l-'Abbas Ahmed b. Muhammed et-Temîmî ed-Dımeşkî (v.731/1331)⁴⁹

22) Bedruddîn Yûsuf b.'Ömer el-Hutenî el-Mısrî (v.731/1331)⁵⁰

23) Radîyüddîn İbrahim b. Süleyman el-Konevî el-Mantikî el-Haneffî (v.732/1332)⁵¹

24) Cemalüddîn Ebû'r-Rabî' Süleyman b. Hatîb Mecdüddîn 'Ömer el-Ezri'î eş-Şâfi'î (v.734/1334)⁵²

25) Ali b. 'Ömer b. Ebî Bekr el-Vânî el-Hallâtî (v.735/1335)⁵³

26) Şemsüddîn 'Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Makdisî en-Nablusî (v.737/1337)⁵⁴

27) Şerefüddîn Hîbetullah b. 'Abdirrahîm b. İbrahim el-Hamevî (v.738/1338)⁵⁵

28) Alemüddîn Kâsım b. Muhammed el-Birzâlî el-İşbilî ed-Dımeşkî eş-Şâfi'î (v.739/1339)⁵⁶

⁴⁵ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,151-152; Subkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, IX, 312-313; İbn Hacer, *Durer*, I, 35, 374; İbn Tağrıberdî, *Menhel*, I, 99-101; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 88-231; Ziriklî, *A'lâm*, I, 45.

⁴⁶ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,156; İbn Hacer, *Durer*, IV, 178-179; Ziriklî, *A'lâm*, VII,34.

⁴⁷ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,156.

⁴⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 157; İbn Hacer, *Durer*, I, 142-143; İbn Tağrıberdî, *Menhel*, II, 415; Suyûtî, *Zeyl-ü Tabakâti'l-huffâz*, s.361; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 93.

⁴⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,163-164; İbn Hacer, *Durer*, I, 300-301; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 95.

⁵⁰ İbn Hacer, *Durer*, I, 374; Ebû'l-Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-huffâz*, s.57; Suyûtî, *Zeyl-ü Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 97.

⁵¹ İbn Hacer, *Durer*, I, 27; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 97.

⁵² İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 176; İbn Hacer, *Durer*, II, 159-162; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 107.

⁵³ Ebû'l-Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-Huffâz*, s. 57; İbn Hacer, *Durer*, I, 374, III, 90; Suyûtî, *Zeyl-ü Tabakâti'l-huffâz*, s. 361.

⁵⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,190; İbn Hacer, *Durer*, II, 304; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 115.

⁵⁵ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,257; Subkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, VII, 248; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, IX, 315; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 73.

⁵⁶ Zehebi, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 1501; Subkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, X, 381; İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 194-197; İbn Hacer, *Durer*, III, 237-240; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 122.

29) ‘Ömer b. Ebî Bekr el-Bustî ed-Dimeşkî (v.742/ 1342)⁵⁷

30) Hâfiz el-Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemalüddîn Yûsuf b. ‘Abdirrahman el-Kudâi el-Kelbî eş-Şâfi’î (v.742/1342)⁵⁸

31) Hâfiz Zehebî, Şemsüddîn Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman b. Kaymaz et-Türkmânî el-Fârûkî ed-Dimeşkî (v.784/1347)⁵⁹

32) Şemsüddîn Mahmud b. ‘Abdirrahman b. Ahmed el-İsfehânî (v.749/1348)⁶⁰

33) Kemâlüddîn ‘Abdulvehhâb b. ‘Ömer b. Kesîr (v.750/1349)⁶¹

34) Şemsüddîn İbnü'l-Habbâz Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. Sâlim b. Berakât ed-Dimeşkî el-Ensârî (v.756/1355)⁶²

Talebeleri:

1) Şemsüddîn Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. ‘Ali b. Hasen b. Hamza ed-Dimeşkî el-Hüseynî eş-Şâfi’î (v.765/1364)⁶³

2) ‘Ömer b. İsmâil b. ‘Ömer b. Kesîr (v.783/1381)⁶⁴

3) Bedrüddîn ez-Zerkeşî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Bahadır el-Mısırî eş-Şâfi’î (v.794/1391)⁶⁵

4) Muhammed b. İsmâil b. ‘Ömer b. Kesîr (v.803/1400)⁶⁶

5) Kâdî Sa’düddîn en-Nevevî, Sa’d b. Yusuf b. İsmâil eş-Şâfi’î (v.805/1402)⁶⁷

⁵⁷ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 210; İbn Hacer, *Durer*, III, 157.

⁵⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 203-204; İbn Hacer, *Durer*, I, 374, IV, 457-462; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, X, 76-77; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerât*, VI, 136; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 236-237.

⁵⁹ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 1508; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 216, IX, 102; İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 225; Ebû'l-Mehâsin, *Zeyl-ü Tezkirati'l-Huffâz*, s. 34-347; İbn Hacer, *Durer*, III, 336-338; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, X, 182; Nuaymî, Ebû'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed b. Ömer (927/1521), *ed-Dâris fî tarihi'l-medâris* [I-V], (thk. Cafer Hasenî), Mektebetü's-Sekâfe, Kahire 1988, I, 78; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerât*, VI, 153; Ziriklî, *A'lâm*, V, 326.

⁶⁰ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 85; İbn Hacer, *Durer*, IV, 327-328; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerât*, VI, 165.

⁶¹ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 34; Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed (v.902/1497), *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, [I-XII], Mektebetü'l-Kudsi, Kahire 1373/1954, V, 98; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerât*, VII, 7.

⁶² İbn Hacer, *Durer*, III, 384-385; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerât*, VI, 181.

⁶³ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 322; İbn Hacer, *Durer*, IV, 61; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerât*, VI, 205; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 286.

⁶⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 127; İbn Hacer, *Durer*, III, 75; *İnbâ'*, II, 75.

⁶⁵ İbn Hacer, *Durer*, III, 397-398; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerât*, VI, 335.

⁶⁶ İbn Hacer, *İnbâ'*, IV, 322; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerât*, VII, 35.

6) Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sellâvî el-Harîrî ed-Dimeşkî (v. 813/1410)⁶⁸

7) Şihâbüddîn İbn Hiccî Ebû'l-'Abbas Ahmed b. Hiccî b. Mûsâ es-Sa'îdî ed-Dimeşkî eş-Şâfi'î (v.816/1413)⁶⁹

8) 'Abdülvehhâb b. İsmâîl b. Kesîr (v.830/1426)⁷⁰

9) İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî eş-Şâfi'î (v.833/1429)⁷¹

III. ESERLERİ

Yaşadığı çağa ilmî hayatı, eserleri, yetiştirdiği talebeleri ile tanıklık eden ve çok sayıda eser telifatıyla şöhret bulan İbn Kesîr değerli bir ilim adamıdır. Onu bu derece değerli kılan ise rivâyet-dirâyet ilimlerinde kazandığı ilmî birikim ve tecrübeyle kendi dönemine kadar yazılan birçok alandaki eseri kayda değer bir titizlikle -âdetâ sil baştan- tasnîf ve tanzîm ederek ilim dünyasına kazandırmasıdır. O, Tefsîr, Hadîs, Fıkıh, Rical, Akaid, İslâm Tarihi vb. İslâmî ilimlerde değerli kaynaklar telif etmiştir. Şimdi Müellifimizin bu kıymetli eserlerinden bazılarını tanıtalım.

A. Tefsîrle İlgili Eserleri

İbn Kesîr, birçok alanda olduğu gibi tefsîr ilminde de kıymetli eserler te'lif etmiştir. Biz burada Müellifin *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm* ve *Fezâilü'l-Kur'ân* eserlerini ve bunlar üzerine yapılan çalışmaları kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

⁶⁷ Sehâvî, *Dav'*, III, 254; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 232.

⁶⁸ Sehâvî, *Dav'*, II, 280; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 100-101.

⁶⁹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, IV, 11; İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 46; Sehâvî, *Dav'*, III, 254; Nu'aymî, *Dâris*, I, 36-37; İbnü'l-'imâd, *Şezerât*, VII, 117; Ziriklî, *A'lâm*, I, 105.

⁷⁰ Sehâvî, *Dav'*, V, 58.

⁷¹ Suyûtî, *Zeyl-ü Tabakâti'l-huffâz*, III, 85; Sehâvî, *Dav'*, IX, 255; Taşköprüzâde, Ebû'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi (968/1561), *Miftahü's-se'ade ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, [I-III], (thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvehhab Ebü'n-Nur) Kahire 1968, *Dârü'l-Kütübi'l-Hâdis*, I, 392; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, VII, 204-206; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 45.

1. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*

İbn Kesîr'in bu eseri rivâyet tefsîrleri arasında en makbûl ve en mûteber kabul edilenlerindedir. Müellif bu eserinde rivâyetleri sistemli bir şekilde tasnîf etmiş, sened ve metin tenkidi yönünden gerekli cerh ve ta'dîl değerlendirmelerinde bulunmuştur. Bu eser her ne kadar rivâyet tefsîrleri arasında önemli bir yer teşkil etse de dirâyet tefsîri alanında da hatırı sayılır bir konuma sahiptir. Ayrıca ilim adamlarının bu eserin değeri hakkındaki düşünceleri bir bakıma onun kıymetini ortaya koymaktadır.⁷²

İslâmî ilimler de söz sahibi birçok âlim bu çalışmanın, rivâyet tefsîrleri arasında Taberî'nin tefsîrinden⁷³ sonra en değerli eser olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar İbn Kesîr'in bu eseri, Taberî gibi mukaddem temel kaynaklardan olmasa da, özellikle sonraki döneme ulaşmayan pek çok tefsîr kaynağını ihtiva etmesi yönüyle ayrı bir değere sahiptir. Hatta İbn Kesîr'in kaydettiği rivâyetlerin çeşitliliği, onları cerh ve tâ'dil yönünden değerlendirmesi, sahîhiyle sakîmine işaret etmesi, sened ve metin yönünden illetlerine temas etmesi vs. gibi tercih ettirici bazı özellikleri sebebiyle bu tefsîrin *Taberî Tefsîri*'nden daha çok istifade edilebilir ve daha muteber olduğu da belirtilmektedir.⁷⁴ İbn Kesîr'in bu eserini rivâyet-dirâyet tefsîri açısından Taberî'ye nazaran değerli olduğu görüşü, ondan dört asır sonra kaleme alınması böylelikle daha çok kaynağa ulaşma imkânı bulmuş olmasıyla temellendirilmektedir.

⁷² Suyûtî, bu eser hakkında: "İbn Kesîr'in bir tefsîri vardır ki bunun bir benzeri daha telif edilmemiştir" demiştir. Bkz. Suyûtî, *Zeylû Tabakâti'l-Huffâz*, 361.

Kâtip Çelebi de bu tefsîr hakkında: "Bu tefsîr, rivâyet tefsîrlerinin en faydalısıdır. Zira tenkitçi bir muhaddis ve müfessir olan müellif, diğer müfessirlerin yaptığı gibi sadece rivâyetleri kaydetmekle yetinmemiştir. Bilakis O, cerh ve ta'dil yönünden harika değerlendirmelere yer vererek en mûteber tefsîri ortaya çıkarmaya çalışmıştır" demiştir. Bkz. Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (1067/1657) *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* [I-IV], Beyrut 1402/1982, Daru'l-Fikr, I, 349.

Muhammed bin Ali eş-Şevkânî ise bu eser hakkında: "Tefsîr ve rivâyet ilimlerine dair pek çok bilgiyi ihtiva etmesi, fikhî meseleleri ve mezheplerin görüşlerini güzel bir üslupla beyan etmesi, rivâyetlerin bol olması bu eseri değerli kılmaktadır. Ayrıca rivâyetlerin tenkit, tahlil ve tavih yönünden incelenmesi de esere ayrı bir değer katmıştır. Daha güzeli telif edilmediği müddetçe, İbn Kesîr'in bu eseri değerini korumaya devam edecektir" demiştir. Bkz. Şevkânî, *el-Bedrû't-Tâli' bi-Mehasin min Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, I, s. 153.

⁷³ Taberî'nin tefsîrinden kastımız, O'nun *el-Câmi'ul-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân* eseridir.

⁷⁴ İbn Kesîr, Taberî'yi esas alarak onun kaydettiği pek çok rivâyete bu eserinde yer verse de, Taberî, rivâyetleri senedleriye ve farklı tarikleriye nakletmiş, cerh ve ta'dil durumlarına pek fazla yer ayırmamıştır. Ne var ki İbn Kesîr, Taberî'nin bu yaklaşımından farklı olarak mükerrer olan rivâyetleri kısaltmış, Taberî'nin eserinde bulunmayan daha birçok rivâyete de yer vermiş, kabul edilemeyecek rivâyetleri de belirtmiştir. Bkz. Halit Sinan Işıcık, "*Klasik Tefsîr Metodolojisi ve Dirâyet Yöntemi Açısından İbn Kesîr*" (Basılmamış y.l. Tezi) s. 24-25, 2010, Konya.

Sonuç itibariyle Müfessir'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* adlı eserini, Taberî'nin *el-Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân* eserine kıyaslayacak olursak; birçok âlimin nazarında rivâyet ve dirâyet yönünden İbn Kesîr tefsîrindeki derinlik, ifadelerindeki suhûlet, tatlılık, senedlerdeki ihtisar, cerh ve ta'dil yönünün yer alması, fikhî, lügavî ve kelamî bahislerin yeterince bulunması vb. gibi sebeplerle daha makbûl olduğu düşünülebilir.⁷⁵

İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* eseri üzerine yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

a) Ahmed Muhammed Şakir'in (1377/1958) “*Umdetü't-Tefsîr ani'l-Hâfiz İbn Kesîr*” adıyla muhtasar bir çalışması mevcuttur.⁷⁶

b) Muhammed Nesîb er-Rifâ'î'nin, “*Tefsîru'l-'Aliyyi'l-Kadîr li'htisâri İbn Kesîr*” adıyla dört ciltlik bir çalışması mevcuttur.⁷⁷

c) Muhammed Kerim Râcih'in, “*Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*” adıyla iki ciltlik muhtasar bir eseri mevcuttur.⁷⁸

d) Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin, “*Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*” adıyla üç ciltlik bir çalışması mevcuttur.⁷⁹

e) Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner, “*Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*” eserini Türkçe'ye tercüme etmiş “*Hadîslerle Kur'ân-ı Kerim Tefsîri (Tefsîr-i İbn Kesîr)*” adını verdikleri eser 14 cilt halinde basılmıştır.⁸⁰

f) Abdülazîz el-Hellâvî, “*el-İsrâ ve'l- mi'râc*” adını verdiği eserinde *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* eserinin İsrâ suresine ait bölümlerinin tahlil ederek neşretmiştir.⁸¹

g) Yusuf 'Abdurrahman el-Mar'aşlî, Muhammed Selim İbrahim ve Cemal Hamdî Zehebî tarafından hazırlanan “*Fihrisü Ehâdîsi Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*” ismi verilen (tek ciltlik) eser.⁸²

⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, s. 6 (thk. İbrahim el- Benna, Ahmed Aşur, Abdulaziz Ğuneym'in mukaddimesi).

⁷⁶ Mansûre 2005/1426, Dârü'l-Vefa.

⁷⁷ Riyad 1410/1989, Mektebetü'l-Ma'ârif; Beyrut 1412/1992, Dâru Lübnan.

⁷⁸ Beyrut 1416/1996, Daru'l-Ma'rife.

⁷⁹ Beyrut 1410/1981, Kuveyt 1402 /1982; İstanbul 1987, Daru'l-Ensâr; Beyrut 1409/1989, Mektebetü Cidde.

⁸⁰ İstanbul 1984, Çağrı Yayınları.

⁸¹ Kahire 1412/1992, Daru't Talâi'.

⁸² Beyrut 1407/1987, Daru'l-Ma'rife. Bu fihrist çalışmasının en önemli özelliği, alfabetik olmasıyla birlikte hadîs referanslarının, tefsîrdeki sûre ve âyet numaralarına göre te'lif edilmiş olmasıdır.

h) Sıddîk Hasan Han el-Kannûcî'nin (v.1307/1889), "*Fethu'l-Beyân fî Makâsıdı'l-Kur'ân*" (on cilt) çalışması tefsîrin ilk arapça baskısı olup, neşredilen on ciltlik bu eserin hâmişinde yer almıştır.⁸³

ı) Muhammed Reşid Rıza'nın (v.1345/1935) yayına hazırladığı *Beğavî Tefsîri* ile birlikte tab' edilen bir çalışma mevcuttur.⁸⁴

i) Muhammed Ahmed Kenan'ın hazırladığı "*Fethu'l-Kadîr Tehzîbu Tefsîru İbn Kesîr*" adını verdiği bu eser, "*Tefsîru'l-Kur'ân'il Azîm*"in hadîsleri üzerine şerh ve ta'likattan oluşan 6 ciltlik bir çalışmadır.⁸⁵

k) İbn Kesîr'in bir diğer eseri olan *Fezâilü'l-Kur'ân* ile birlikte matbû olan bir çalışma mevcuttur.⁸⁶

2. *Fezâilü'l-Kur'ân*

İbn Kesîr'in tefsîr ilmine dâir önemli bir diğer eseri de; *Fezâilü'l-Kur'ân*'dır. Zeyl hüviyetinde olan bu eserinde müellif, Kur'ân tarihiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Müellif bu eserini, 10 Cemaziyel Âhir (h.759)'da Cuma günü tamamladığını belirtmektedir.⁸⁷

Kur'ân ilimleri ve Kur'ân tarihi ile ilgili bazı önemli bilgileri içeren bu eser üzerine yapılan bazı çalışmalar şöyledir:

- *Muhtârât min Fezâilü'l-Kur'ân* ismiyle neşredilen Ahmed Hamdî El-İmam'a ait bir çalışma mevcuttur.⁸⁸
- İsa Akdeniz ve Naci Topsakal tarafından eserin bir bölümü üzerine Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bir adet bitirme tezi, bir adette yüksek lisans tezi yapılmıştır.⁸⁹
- Mehmet Sofuoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eser "*Kur'ân'ın Faziletleri*" adıyla yayımlanmıştır.⁹⁰

⁸³ Bulak 1300 (Taş Baskı)

⁸⁴ Mısır 1343, Matba'atu'l-Menâr.

⁸⁵ Dâru Lübnân Li't-Tibâa, Beyrut, 1992.

⁸⁶ Mısır 1348.

⁸⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, s.188.

⁸⁸ Kahire 1401/1981.

⁸⁹ (M.Ü.İ.F basılmamış tez) İstanbul 1971; (M.Ü.S.B.E. basılmamış tez) İstanbul, tsz.

⁹⁰ Türdav Yayınları, İstanbul 1978.

- Sa'îd 'Abdulmecid Mahmud, Züheyr Şefik el-Kubbî ve Muhammed İbrahim el-Bennâ tarafından ayrı ayrı tahkikleri yapılan bu eserler de *Fezâili'l-Kur'ân* adıyla tek ciltlik farklı baskılarla neşredilmiştir.⁹¹
- İbn Kesîr'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*" eseri ile matbû olan bir neşri mevcuttur.⁹²
- Savaş Kocabaş tarafından tercüme edilen *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* eserinin giriş kısmında tercüme edilmek sûretiyle yer verilmiştir.⁹³

B. Hadîsle İlgili Eserleri

İbn Kesîr'in İslâmî ilimler alanında şöhret bulduğu diğer bir alanda hadîstir. O, rivâyet ilimlerinde geniş bilgi sahibi, sağlam, dirâyetli ve güçlü bir hadîs hâfızı olmasıyla bilinmektedir. Müellifi bu alanda değerli kılan en önemli vasıf, onun sadece rivâyet alanında nakleden bir ilim adamı olmayıp, aynı zamanda inceleyici, araştırmacı, tenkitçi ve tahlilci bir ilim metoduna sahip olmasıdır.

İbn Kesîr, gençlik dönemlerinden itibaren devrin önde gelen muhaddislerinden semâ ve arz yoluyla hadîsne dâir icazetler almıştır. O, kuvvetli hâfızası ile birçok rivâyetin sened ve metinlerini ezberlemiş, ricâl bakımından da kendisini geliştirerek rivâyet ilimlerinde önemli bir otorite haline gelmiştir.⁹⁴

Hadîs ilmi ile ilgili bazı eserleri ve onlar hakkında kısa mâlûmâtı şöyle sıralayabiliriz:

1. *Câmi'ül-Mesânîd ve's-Sünen el-Hâdî li Akvemi's-Sened*

Müellifin, tasnîf dönemi hadîs kaynaklarına müracat ederek hadislerden derlediği geniş hacimli bir eserdir. Bu kitap, çok sayıda hadîsi bir araya getirmesiyle "hadîs ansiklopedisi" özelliğine sahiptir. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî'nin tahkîkiyle ilim dünyasına

⁹¹ Kahire 1371; Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987; Daru'l-Hadîs, Kahire 1409/1989.

⁹² Mısır 1348.

⁹³ İbn Kesîr Tefsîri, (t.r.c) Savaş Kocabaş, İstanbul 2010, Polen yay.

⁹⁴ Hadîs ilmi ile ilgili telif ettiği eserleri, bu sahada önemli bir konuma sahiptir. Bkz.Zehebi, Tezkiratü'l-Huffâz, IV, 1508; İbn Hacer, Durer, I, 374. Ayrıca hocaları Şeyhülislâm İbnü'z-Zemlekânî ve Zehebi ile talebeleri Ebû'l-Mehâsîn el-Hüseynî ve Hâfız İbn Hiccî onun bu kıymetli konumuna işaret etmişlerdir. Yine onun ilmi alandaki değeriyle ilgili birçok âlim de - İbn Hacer, Bedruddin el-Aynî, Suyûtî, Şevkânî, Muhammed el-Kettânî ve daha birçok âlim-bunu zikretmişlerdir.

kazandırılan bu kaynak⁹⁵ İbn Kesîr'in en meşhur eserlerinden birisidir. Müellif bu çalışmasında rivâyetlerin durumu ve râvilerin cerh-ta'dil bakımından değerlendirmelerine yer vermeyeceğini belirtmiştir. Konuyla ilgili bilgi için bu eserine mukaddime olarak kaleme aldığı “*et-Tekmîl fî Ma'rifeti's-Sikât ve'd-Dua'fâ ve'l-Mecâhîl*” eserine yönlendirmektedir. Yine bu kitabında, rivâyet ettiği ahkâm hadîslerine dâir geniş bilgi almak isteyenleri, “*el-Ahkâmu'l-Kübrâ*” adını verdiği, bu hadîsleri fikhî yönden detaylı ele aldığı çalışmasına yönlendirmiştir. İbn Kesîr'in “*Camîü'l-Mesânid*” üzerine bir mukaddime olarak te'lif ettiği bu ricâl eserinin tamamı ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Müellif hayatının son zamanlarına doğru kaleme aldığı bu eserini tamamlamak üzereyken gözlerini kaybetmiştir.⁹⁶

Hâfız İbn Kesîr'in büyük bir titizlikle hazırladığı bu çalışma, tehzîb dönemine ait en geniş müsneddir. Bu çalışma her ne kadar, derleme bir hadîs külliyyatı hüviyetindeyse de günümüze ulaşmayan pek çok asıl kaynaktaki rivâyetleri ihtiva etmesi hasebiyle temel kaynak derecesinde mütalâa edilmiştir.⁹⁷ Bu eser hakkında da bazı çalışmalar mevcuttur.⁹⁸

2. *İhtisâru 'Ulûmî'l-Hadîs*

Bu kitap hadîs usûlüyle ilgili bir eserdir. İbn Kesîr, bu kitabını İbn Salâh Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî'nin (v.643/1245) “*‘Ulûmu'l-hadîs*”⁹⁹ adlı eserini temel alarak tasnîf etmiştir. İbn Kesîr bu işi yaparken de müellifinin yer verdiği konuların bazılarını bir araya getirmiş, bir kısmını da yeni başlıklar altında değerlendirmiştir. Müellif, İbn Salâh'ın bu

⁹⁵ Eserin tertibi ve kaynakları hakkında kısaca bilgi verecek olursak; Sahabe'nin alfabetik isimlerine göre tertip edilen bu çalışmada, onlar hakkında kısa ve öz bilgilere yer verilmiş, ardından naklettikleri hadîsler belirtilmiştir. Bu sıralama sahabe'den önce az hadîs rivâyet eden (mukillûn) ile başlanılmıştır. Ayrıca erkek sahabe önce zikredilmiş, sonra da ismi müphem olanlara yer verilmiştir. Ardından kadın sahâbiler alfabetik olarak sıralanmış, müphem olan kadın isimleri ard arda not edilmiştir. Bundan sonra da dört halifenin müsnedine yer verilmiştir. En son bölümde ise en çok hadîs nakleden (muksirûn) sahabenin müsnedleri alfabetik sıralanmıştır. Bu sıralamada önce muksirûn sahabenin hadîsleri, o sahabeden rivâyet eden ilk râviye göre tasnif edilmiştir. Ayrıca her sahabinin müsnedinde ilk olarak onun adı, künyesi ve kısa biyografisine yer verilerek başlanmış, ardından nakledilen rivâyetler sıralanmıştır. Bkz. Kadir Paksoy, “*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*”, s.68.

⁹⁶ Muhammed ez-Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dımeşkî*, s. 187.

⁹⁷ Kadir Paksoy, “*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*”, s. 67.

⁹⁸ İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre, İbn Kesîr'in oğlu 'Ömer b. İsmâîl (v. 783/1381), bu eseri bir nüsha yazmak sûretiyle çoğaltmıştır. Detaylı bilgi için, Bkz. İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 47. Yine bu eser, 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî tarafından tahkik ve tahrîc edilerek 37 cilt halinde neşredilmiştir. (Beyrut 1415/1994).

⁹⁹ Nureddîn İtr tarafından bu eser üzerine bir tahkîk ve şerh çalışması yapılmıştır. (Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1404/1984).

eserinde görüşlerine katılmadığı bazı yerleri belirterek şahsi değerlendirmelerde bulunmuştur. İbn Kesîr'in bu eseri üzerine de bazı çalışmalar yapılmıştır.¹⁰⁰

3. *Müsnedü's-Şeyhayn Ebî Bekr ve Ömer*

İbn Kesîr, bu eserinde Hz. Ebû Bekr (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) hayatlarını, söz ve uygulamalarını, naklettikleri hadîsleri üç ciltlik bir çalışmada derlemiştir. O, bu eserin ilk cildinde Hz. Ebû Bekr'i (r.a) diğer iki cildinde ise Hz. Ömer'i (r.a) tetkik etmiştir.¹⁰¹ Bu çalışmanın ilk cildi kayıptır.¹⁰² Mevcut iki cilt üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır.¹⁰³

Ayrıca İbn Kesîr'in Hadîs ilmi ile ilgili te'lif ettiği diğer eserlerin bir kısmı el yazması halindedir, bazıları da kayıptır.¹⁰⁴ Böylece müellifin hadîs ilmi ile ilgili çalışmalarını kısaca tanıttık. Şimdi Fıkıh ilmi ile ilgili eserlerini özet olarak tanıtacağız.

¹⁰⁰ *İhtisâru 'Ulûmi'l-Hadîs*, eserine üzerine yapılan bazı çalışmalar şöyledir:

a) Muhammed Abdü'r-Rezzak Hamza, bu eseri tahkik etmiş ve orijinal adıyla bir cilt halinde neşretmiştir. (Mekke 1353/1934).

b) Salâh Muhammed Muhammed Uveyzâ'nın tahkik ve ta'likat yaparak tek cilt halinde neşre hazırladığı bir çalışması vardır. (Daru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1409 /1989).

c) Ahmed Muhammed Şâkir, bu eser üzerine bir tahkik ve şerh çalışması yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Dârü'l-Kütüb, Beyrut 1415/1994; III.baskı, Matbâa'tü Muhammed, 1377/1958.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 27, V, 306, VII, 18; *Nihâye*, II, 312; *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IV, 224; *Câmi'u'l-Mesânid*, XVIII, 5; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, (thk. Tk. Salih Muhammed Avîza), Dârü'l-Kütübü'l-'ilmiyye, Beyrut 1409/1989, s. 202.

¹⁰² Bu eserin iki ciltlik el yazması, İbn Kesîr'in orijinal hattıyla (Müellif nüshası) günümüze intikal etmiştir. Kahire'de Daru'l-Kütüb el- Mısıriyye, Hadîs Bölümü, 152 numarada kayıtlıdır. Bu bilgi için bkz. Kadir Paksoy, "*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*", s.70.

¹⁰³ Bu eser üzerine yapılan çalışmalar şöyledir:

-"*Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-Mü'minin Ebî Hafs 'Ömer B. El-Hattâb ve Akvâlihi alâ Ebvâbi'l-'İlm*", Matar ez-Zehrânî tahkikiyle sadece Hz. Ömer Müsnedi'nin ele alındığı bir doktora tezi çalışması yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, Basılmamış Doktora Tezi). Bu bilgiye Kadir Paksoy'un, "*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*", s.70 çalışmasından ulaşılmıştır.

-"*Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-Mü'minin Ebî Hafs 'Ömer b. El-Hattâb ve Akvâlih alâ Ebvâbi'l-'İlm*" çalışması da Abdülmu'tî Emîn Kal'acî'nin tahkik ve tahrîciyle neşredilmiştir. (İki cilt) Bilgi için bkz. Daru'l-Vefâ, Mansûre 1412/1992. Bu bilgi için bkz. Kadir Paksoy, "*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*", s.70.

¹⁰⁴ El yazma eserleri: *Et-Tekmil fî Ma'rifeti's-Sikât ve'd-Duafa' ve'l-Mecâhil*.

Kayıp olan veya günümüze ulaşmayan eserleri: *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Ehâdisu'l-Usûl, Muhtasarü Kitâbi'l-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen li'l-Beyhakî, Kitâbu'l-Mukaddimât, el-Ezkâr ve Fezâilu'l-A'mâl, Cüz' fi'l-Ehâdisi'l-Vâride fî Fazli'l-Eyyâmî'l-'Aşera Min Zi'l-Hicce, Cüz' fi'r-Redd alâ Hadîsi's-Sicil, Cüz' fi Hadîsi's-Sûr*.

C. Fıkıhla İlgili Eserleri

İbn Kesîr'in, Tefsir, Hadîs, Fıkıh, Kelâm, Tarih ve Biyografi sahasında önemli eserler kazandırdığından bahsetmiştik. Müellifin, Tefsir ve Hadîs ilmi ile ilgili eserlerini tanıttıktan sonra şimdi Fıkıh ilmine dâir eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1. *İrşâdü'l-Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh*

İbn Kesîr, bu eserini Şâfi'î fakîhi Ebû İshâk İbrahim b. 'Ali eş-Şîrâzî'nin (v.476/1083) Şâfi'î furûu ile ilgili "*et-Tenbîh*" adlı eseri üzerine şerh ve tahriç çalışması olarak hazırlamıştır.¹⁰⁵ Matbû olan bu eser üzerine bazı çalışmalar da yapılmıştır.¹⁰⁶

2. *Tühfetü't-Tâlib bi Ma'rifeti Ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib*

Bu eser İbnü'l-Hâcib künyesiyle bilinen Mâlikî fakîhi ve usûlcüsü Ebû Amr Osman b. Ömer ed-Düveynî el-Esnaî'nin (v.646/1249)¹⁰⁷ fıkıh usûlüne dâir "*Muhtasaru'l-Müntehâ*" isimli kitabı üzerine yapılan bir şerh ve tahriçtir. Bazı kaynaklarda bu kitap "*Tahrîcü Ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib*" adıyla da zikredilmektedir. Bu eser üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca İbn Kesîr'in Fıkıh ilmi ile ilgili bazı eserleri basılmamış bir kısmı da kaybolmuştur.¹⁰⁹ Böylece müellifin fıkıh ilmine dâir çalışmalarını kısaca tanıtmış olduk. Şimdi Kelâm ilmiyle ilgili te'lifatlarını özet halinde takdîm edeceğiz.

¹⁰⁵ Bu eser kaynaklarda farklı isimlerle belirtilmiştir. Bkz. İbn Hacer, Durer, I, 373;Suyûtî, *Zeyl-ü Tabakâti'l-huffâz*, s. 361. Bu eserin Kültür Bakanlığı İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Bölümünde 375 numarada kayıtlı bulunan el yazmasındaki adı ise "*İrşâdu'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh*"dir.

¹⁰⁶ -Muhammed İbrahim el-Halîl asıl adıyla tahkik ederek master tezi olarak çalışmıştır. (el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Medine 1407, (Basılmamış y.l. Tezi).

-Behcet Yûsuf Hamd tarafından tahkiki yapılmış ve asıl adıyla neşr edilmiştir. (Beyrut 1416/1996, Müessesetu'r-Risale, tek cilt). Bkz. Bu iki bilgi için bkz. Kadir Paksoy, "*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*", s.75.

¹⁰⁷ İbnu'l-Hâcib, Mısır'da doğmuş (d. 570/1174), Kahire'de ilim tahsil etmiş, İskenderiye'de vefat etmiştir. Fıkıh, sarf, nahiv, usûl ve cedel ilimlerine dair değerli eserleri vardır. "*Muhtasar*" adındaki bu eserini altmış civarında fıkıh ve usûl kitaplarından tasnîf ederek hazırladığı nakledilmektedir. Bkz. Ziriklî, *A'lâm*, IV, 211.

¹⁰⁸ Abdullah 'Abdurrahman Muhsin bu eser üzerine bir tahkik yapmış ve asıl adıyla master tezi olarak sunmuştur. Bkz. Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, Riyad 1406, [tek cilt], (Basılmamış y.l. tezi). Bu bilgi için bkz. Kadir Paksoy, "*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*", s. 75.

Abdulğani Hamîd el-Kubeysî tarafından tahkik ve tahrîci yapılp asıl adıyla basılmıştır. (tek cilt, Dâru Hirâ, Mekke 1406/1986)

¹⁰⁹ El yazma ve kayıp olan eserleri:

D. Kelamla İlgili Eserleri

İbn Kesîr, İslâmi ilimlerin temel disiplinlerine dâir yaklaşık otuz eser kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmını muhtevâsı gereği ilgili disiplin altında zikrettik. Şimdi ise Kelâm ilmine dâir eserlerini kısaca tanıtacağız.

1. *Bidâyetü'l-halk*

Bu çalışma İbn Kesîr'in müstakil bir kitabı olmayıp, bazı araştırmacılar¹¹⁰ tarafından *el-Bidâye* eserinden derlenip neşredilerek hazırlanan bir çalışmadır. *el-Bidâye'nin* ilk bölümünde âlemlerin, melek, cin (şeytan), insan ve diğer mahlûkatın yaratılışı hakkındaki meseleler rivâyetleriyle birlikte tahlîl edilmiştir.¹¹¹ İbn Kesîr'in Kelâm ilmine dâir diğer çalışmaları kayıptır.¹¹² Böylece İbn Kesîr'in Kelâm ilmi ile ilgili çalışmaları hakkında kısaca bilgi verdik. Ardından müellifin tarih ve biyografi alanındaki eserlerini tanıtacağız.

E. Tarih ve Biyografi Sahasındaki Eserleri

İbn Kesîr'in tarih ve biyografi sahasındaki eserleri tesbît edebildiğimiz kadarıyla yazmalarıyla birlikte on dört adettir. Tezimizin konusu gereği sadece “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*” ile “*en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*” eserlerini inceleyeceğiz. Müellifin bu alandaki diğer çalışmalarını ise ismen zikretmekle yetineceğiz.

1. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*

İbn Kesîr'in en meşhur eserlerinden birisi olan “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*” genel bir tarih kitabı ve biyografi eseridir. “*el-Bidâye*” -bidâyet (başlangıç)- bölümü, dünyanın yaratılışından İbn Kesîr'in yaşadığı döneme kadar gerçekleşen İslâm tarihi ile ilgili bilgilerin toplandığı bir

“*el-Ahkâmu'l-Kübrâ, el-Ahkâmu's-Suğrâ, Kitabü's-Siyâm, Cüz' fi Butlânu Vaz'ı'l-Cizye an Yahûdi Hayber, Cüz' fi's-Salâti'l-Vustâ, Cüz' fi Zebihâ Elleti Lem Yüzker İsmullahi Aleyhâ, Cüz' fi's-Salâti 'Ale'n-Nebî fi't-Teşehhüdi'l-Âhîr, Cüz' fi Mirasi'l-Ebeveyn Ma'a'l-İhve, Cüz' fi Fazli Yevmi Arefe, Cüz' fi Tathîri'l-Mesâcid, el-Bulğâ ve'l-İknâ' fi Halli Mes'eleli's-Semâ'.*”

¹¹⁰ Bu kısım İbrahim Muhammed Cemel'in, tahkikiyle yayına hazırlanmıştır. Riyad 1386/1966 (Tek cilt), Beyrut 1408/1988 (Tek cilt). Ayrıca 'Abdulkadir Ahmed Atâ'nın tanzim ve ta'lik çalışması da bulunmaktadır. Beyrut 1402/1982 (Tek cilt), Amman 1405/1985 (Tek cilt).

¹¹¹ Eser hakkında detaylı bilgi için, İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 12-20.

¹¹² Kayıp olan eserleri: “*Sifâtü'n-Nâr, Cüz' fi Duhûli Mü'mini'l-Cin el-Cenne*”.

çalışmadır. “*en-Nihâye*” -son- ise ahir zaman haberleri, ümmetin gelecekteki durumu (fiten ve melâhim), kabir, ölüm ve ötesine dâir haberlerden oluşmaktadır. Bu özellikleri îtibariyle eser bir tarih kitabı hüviyetindedir. Zamanla bu eserin tarihe dâir bölümleri *el-Bidâye*¹¹³ ve *n-Nihâye* adıyla yaygınlaşmış, diğer kısımlar ise “*en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*” adıyla müstakil bir eser olarak şöhret bulmuştur.

5. *en-Nihâye Fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*

“*el-Bidâye ve'n-Nihâye*” eserinin ikinci bölümü olan bu çalışma, İbn Kesîr'den sonraki dönemlerde müstakil bir kitap olarak şöhret kazanmıştır. Bu eserinde Müellif, Kur'ân ve hadîslerin bildirdiği âhir zaman olaylarına, fiten ve melâhime, kıyamet alâmetlerine, haşr ve neşre temas ederek, konuları başlıklar halinde incelemiştir. Bu eser üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır.

İbn Kesîr'in zikrettiğimiz bu eserleri dışında kitap ve risâle olmak üzere tarih ve biyografî sahasında kabûl edilebilecek bazı çalışmaları da mevcuttur. Konumuz gereği sadece bunların isimlerini vermekle yetineceğiz. Bunlar şöyledir:

- *el-İctihâd fi Talebi'l-Cihâd.*
- *Kıyasu'l-Enbiyâ.*
- *es-Sîretü'n-Nebeviyye.*
- *Şemâilu'r-Rasûl ve Dalâilü Nübüvvetihî.*
- *Mevlîdü Rasûlillâh.*

¹¹³ *Bidâye* dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda; arş, kürsî, gök, yerin mahiyetleri, canlıların yaratılması hakkında genel bilgilerle melek, cin ve şeytan gibi ruhanî varlıkların mahiyetleri ve yaratılış keyfiyetleri üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda; Hz. Âdem'in (a.s) yaratılışıyla başlayan insanlık tarihi ile geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin haberleri anlatılmaktadır. Aynı zamanda peygamberler tarihi (Kıyasu'l-Enbiyâ) denilen bu kısım, eserin ilk cildini oluşturmaktadır. Üçüncü kısımda; Hz. Peygamber'in (a.s) bi'setinden önceki ve sonraki hayatı, arapların durumu, cahiliye dönemi ve Hz. Peygamber'in (a.s) doğumundan vefatına kadar geçen kıymetli yaşamı anlatılmaktadır. Ayrıca Allah Resûlü'nün (a.s) tebliğ faaliyetleri, hicreti, savaşları, mucizeleri, vefatı, beşerî ve nebevî şahsiyeti (şemâili) gibi geniş bilgileri ihtiva eden ve “*es-Sîretü'n-Nebeviyye*” denilen bu kısım, eserin dörtte birini oluşturmaktadır. Dördüncü kısımda; dört halife dönemiyle Emevîler, Abbasîler ve sonraki dönemde yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Bu bölüm, (767/1366) yılında son bulmaktadır. Kitabın yarısına yakınını oluşturan bu bölümde hicretten sonraki olaylara, kronolojik tasnifle yer verilmiştir. Eser, usûl yönüyle Taberî'nin “*Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*”u ile İbn Esîr'in “*el-Kâmil fi't-Târîh*”ine benzemektedir. *Bidâye* üzerine bazı çalışmalarda yapılmıştır. Bu eser üzerine yapılan diğer çalışmalar için Bkz. Kadir Paksoy, “*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*”, s.83.

- *el-Haccetü 'l-Vedâ.*
- *el-Mesîh 'Îsâ b. Meryem.*
- *Tabakâtü 'l-Fukahâi 'ş-Şâfi 'iyyîn.*
- *Menâkîbu 'l-Îmâm eş-Şâfi 'î.*

El yazma veya kayıp olan eserleri de şunlardır:

- *el-Kevâkübü 'd-Derâri fi 't-Târîh.*
- *Menâkîbu İbn Teymiyye.*
- *Cüz fî Fethi 'l-Kostantîniyye.*¹¹⁴

¹¹⁴

Bu bilgilere Kadir Paksoy Bey'in tezi vasıtasıyla ulaşılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Kadir Paksoy, "*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*", s.83, 85 vd.

İKİNCİ BÖLÜM
“FEZÂİLÜ’L-KUR’ÂN’IN” TANITIMI,
MUHTEVASI VE TEFSİR USÛLÜ
KAYNAKLARIYLA MUKÂYESESİ

I. FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'IN TANITIMI VE MUHTEVASI

İbn Kesîr, İslâmî ilimlere çok sayıda eser kazandırmıştır. Bu eserler Tefsîr, Hadîs, Fıkıh, Kelâm, Tarih ve Biyografi sahasıyla ilgilidir. Biz bu çalışmada Müellifin bu çalışmalarını içerisinde *Fezâilü'l-Kur'ân*'in değerini ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikle bu kitabın tanıtımını ele alacak, burada eserin kapsamını, amacını, yöntemini ortaya koymaya gayret edeceğiz. Daha sonra bu kitabın muhtevasını, eserinde hangi konuları nasıl incelediğini, İbn Kesîr'in şahsî değerlendirmelerini zikredeceğiz. Son olarak da bu eseri kendinden önceki ve sonraki birkaç Tefsîr usûlü kaynaklarıyla mukâyese edeceğiz.

A. Tanıtımı

"*Fezâilü'l-Kur'ân*", İbn Kesîr'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*" eserine bir mütemmim/zeyl olarak kaleme aldığı çalışmasıdır. Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerim'in özellikleri, faziletleri, okunma keyfiyeti, yedi harf, âyet-sûre tertîbi, Kur'ân-ı Kerîm'in vahyi, vahiy kâtipleri, Kıraat ve Kur'ân tarihi ile Kur'ân ilimlerine dâir muhtasar bilgileri, Kur'ân'ı Kerîm'in belirgin özellikleri, Hz. Ebû Bekr (r.a) döneminde Kur'ân'ı Kerîm'in toplanıp cem' edilmesi, Hz. Osman (r.a) döneminde çoğaltılıp değişik beldelelere gönderilmesi konularını ihtiva eden bir çalışmadır. Müellif bu eserini, İmam Buhârî'nin "*el-Câmius's-Sahîh*"inde "*Kitâbü Fezâilü'l-Kur'ân*" bölümündeki rivâyetleri esas alarak oluşturmuştur.¹¹⁵ Böylece eserin tanıtımını yaptıktan sonra şimdi bu kitabın kapsamı, amace ve yöntemini inceleyeceğiz.

¹¹⁵ Fezâil'ül-Kur'ân (فضائل القرآن), Kur'ân'ın faziletleri; Kur'ân'da yer alan sûrelerin ve bir kısım âyetlerin rivâyetlere özellikle de Hz. Peygamber'den (a.s) nakledildiği ileri sürülen hadîslere dayanarak ortaya konan faziletler, üstünlüklerdir. (Bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2009, s. 67.) Fezâil'ül-Kur'ân, Kur'ân'ı Kerîm'in üstünlüklerini, onun tamamını veya bazı sûre ya da âyetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyenlerle hükümlerine göre amel edenlerin kazanacağı sevapları ifade eden bir kavramdır. Ayrıca bu kavram Kur'ân'ın bazı sûre veya âyetlerinin şifalı oluşuna dâir, âyet ve hadîslerde verilen bilgileri ifade etmek üzere de kullanılır. İslâmî kaynaklarda genellikle "Fezâilü'l-Kur'ân", bazen de "Sevâbü'l-Kur'ân" ve "Menâfiu'l-Kur'ân" gibi tabirler kullanılmıştır. (Bkz. Muhâsibî, *Fehmü'l-Kur'ân*, s. 271; Ayrıca bkz. Aydemir, Abdullah, "Fezâilü'l-Kur'ân" *DİA*, XII, 532.) Fezâil'ül-Kur'ân, Kur'ân'ın, ister âyet ister sûre isterse tümünün okunması şeklinde olsun, okuyucuların görecekleri karşılık yahut sevapla ilgili haber ve rivâyetleri konu edinen bilim dalıdır. Buna göre *Fezâilü'l-Kur'ân* ile ilgili hadîsler hem Kur'ân'ın geneli hem de âyetlerin faziletleriyle ilgilidir. (Bkz. Muhsin Demirci, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*, s.67)

1. Eserin Kapsamı

İbn Kesîr, bu çalışmasında Buhârî'nin “*Kitâbü Fezâilü'l-Kur'ân*” bölümündeki 37 bâb'ı ve mükerrerleriyle yer verdiği 84 hadîsi sırasıyla takip ederek eserinin genel çerçevesini oluşturmuştur. Müellif, bu çalışmasında sadece Buhârî'nin rivâyetlerini zikretmemiş, yeri geldiğinde konuyla ilgili başta *Kütüb-i Sitte* kaynakları ve diğer hadîs külliyyatından -özellikle Ahmed İbn Hanbel- rivâyetlerle bu eserini zenginleştirmiştir.

İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*'ı, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm* eserine bir zeyl olarak kaleme aldığı için bazı meseleleri tefsîrinde -yeri geldiğinde- ilgili sûre/âyet açıklamalarında tetkik etmeyi tercih etmiştir. Nitekim *Fezâilü'l-Kur'ân* eserinde müellif'in bazı meseleleri incelemeyen tefsîrinde konuyla ilgili açıklamada bulunduğunu belirterek ilgili sûre/âyet tefsîrine yönlendirdiği görülmektedir.¹¹⁶

Binâenaleyh İbn Kesîr'in bu eseri büyük ölçüde Buhârî'nin *Sahihi*'ndeki *Fezâilü'l-Kur'ân* bölümü ile buna ilâve edilmiş diğer hadîs imamlarının, senedi ve kuvvet dereceleri malum bir kısım hadîslerinden, bazı büyük imamların özlü görüşlerinden oluşmaktadır. En önemlisi de bu kitap İbn Kesîr'in “**قلت**” (Ben de derim ki) sözüyle başlayan ve müstakîl olarak açtığı paragraflarda yürüttüğü özlü muhâkeme ve değerlendirmelerden müteşekkildir.

Müellif, Buhârî'nin ilgili rivâyetlerini nakledip, kitabın sonuna iki bölüm ilave etmiştir. Bunlardan ilki; Kur'ân tilâveti, Kur'ân'ın faziletleri ve Kur'ân ehlinin faziletleriyle ilgili dağınık hadîslerin bir araya getirildiği bölümdür. Diğer bölümde ise Kur'ân'ı ezberleme, unutmayı engelleme ve şeytânı uzaklaştırmak için nakledilen duâya yer verilmiştir.

2. Amacı

İbn Kesîr, Buhârî'nin *Sahihi*'ndeki *Fezâilü'l-Kur'ân* bölümünü esas almak kaydıyla zikrettiği tüm rivâyetlerde hadîs ilmi ile ilgili hünerini ortaya koyarcasına çok titiz bir ayıklama çalışması gerçekleştirmiştir. O, “*Tefsîrü'l-Kur'ân'i'l-Azîm*” adlı eserinin sonuna zeyl olarak te'lif ettiği bu kıymetli eseri kendi zamanına kadar gelen ilmi mirası muhakkîk edasıyla derlemeye çalışmıştır.

Netice itibariyle İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân* eserini kaleme almakla Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhatapları olan sahabîlerin ve onlardan sonraki tabî'un kuşağının naklettikleri

¹¹⁶ İbn Kesîr, mesela; Fâtiha, Bakara, Kehf, Feth, İhlâs ve Muavvizât surelerinde yer verdiği bazı Kur'ân tarihi bilgilerine *Fezâilü'l-Kur'ân* içerisinde yer vermeyerek “İlgili sûrede açıkladım, detaylı bilgi için bakabilirsiniz” şeklinde yönlendirmelerde bulunmuştur.

bilgileri, ince eleyip sık dokurcasına kendinden sonraki ilim hayatına kazandırma çabası içinde olmuştur.¹¹⁷ Böylelikle müellif Kur'ân-ı mübîn'in doğru anlaşılması, vahyin süreçleri, kısacası Kur'ân ilimleriyle ilgili meseleleri açıklığa kavuşturma ve değerleri doğru bir usûl ile intikal ettirme gayreti içinde bu eserini kaleme almıştır.

3. *Yöntemi*

İbn Kesîr, bu kitabı muhaddislerin usûlüne benzer bir şekilde te'lif etmiştir. Eserin büyük bir kısmını Buhârî'yi bâb bâb ve hadîs hadîs takip ederek oluşturmuştur. Böylece konularını belirleyen müellif, diğer hadîs âlimlerinin Sünen¹¹⁸, Müsned¹¹⁹, Mu'cem¹²⁰ gibi hadîs kaynaklarında nakledilen ilgili rivâyetleri haber verip bunları tahkîk ederek eserini tamamlamıştır. Şimdi maddeler halinde Müellifin, bu eserinde takip ettiği yöntemleri inceleyelim:

- Müellif rivâyet ettiği hadislerin tahrîçlerini ve senedlerini zikrettikten sonra râvilerinde veya metninde dikkat çekilmesi gereken bir husus varsa onu belirtmiştir.

- İbn Kesîr, hadîslerin sonlarında (قلت) (Ben de dedim ki...) diyerek konu ile ilgili kısa ve özlü muhâkemeler yürütmek kaydıyla önemli açıklamalarda bulunmuştur.

- Müellif, bu eserinde yer verdiği rivâyetlerde geçen isimleri incelemiş tabakât bilgileri vererek değerlendirmeler yapmıştır.

- Bazı sûrelerin sebebi nüzûlü ile ilgili bilgiler verip açıklamalar yapmıştır.¹²¹

- Kimi yerlerde Buhârî'nin bâb başlığını vermeden, doğrudan "Buhârî şöyle dedi..." ifadesiyle rivâyetleri serdetmiştir.

- Rivâyetleri yer yer soru-cevap şeklinde sunmayı tercih etmiştir. Ayrıca konuyla ilgili yer verdiği rivâyetlerde yeri geldiğinde ahkâma dâir görüşlerini de belirtmiştir.¹²²

İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân* eserine genel olarak bakıldığında, tefsirinde de olduğu gibi yer yer zayıf ve bazen de uydurma hadîslere yer verildiği görülmüştür. Zayıf hadîslerle

¹¹⁷ Müellifin hadîsleri tetkîk ettiği, ricâl ve tabâkat bilgisini iyi bir şekilde kullandığı çok sayıda tahkîkini bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında göreceğiz.

¹¹⁸ Sünen, ahkâm hadîslerini toplayan eserlerin ortak adı Bkz. Kandemir, M.Yaşar, *DİA*, XXXVIII, s. 141.

¹¹⁹ Müsned, hadîslerin adlarına göre tasnîf edildiği kitap türü, Bkz. Hatiboğlu, İbrahim, *DİA*, XXXII, s. 99.

¹²⁰ Mu'cem, râvilerin isimlerine göre alfabetik olarak düzenlenen eserlerin genel adıdır. Bkz. Hatiboğlu, İbrahim, *DİA*, XXX, s. 345.

¹²¹ Duhâ suresi örneğinde olduğu gibi bkz. Duhâ Sûresi'nin Nüzûlü, s.45.

¹²² Bkz. Yedi Harf ile ilgili bölüm s. 67-75.

ilgili kimi zaman susmuş kimi zamanda açıklamalarda bulunmuştur. Uydurma hadîslerle ilgili genel olarak açıklama yapmış az da olsa tahkîk etmediği görülmüştür.¹²³

Kur'ân tarihi söz konusu olunca Hz. Peygamber (a.s) ve sahabenin şahitlikleri bu alanın alt yapısını oluşturmaktadır. Hadîs alanında önemi kabul edilen Müellif, işlediği konularla ilgili farklı rivâyetleri zengin bir zeminde tartışmaya açmış kimi zaman rivâyetleri karşılaştırmak sûretiyle kimi zamanda hadîs kritiğine dâir kendi müstesnâ analizleriyle konulara açıklık getirmiştir.

B. Muhtevâsı

Bu bölümde *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın muhtevâ tahlili yapılırken temel aldığımız nüshadaki bütün konular dikkate alınmıştır. Özellikle de müellifin konu başlığı vermeden zikrettiği rivâyetler, bütünlük arz etmesi için kapsayıcı bir başlıkta derlenmiştir. Bunun yanında farklı başlıklar altında ortak zikredilen bazı rivâyetler de mevcuttur. Başta Buhârî'nin *Fezâilü'l-Kur'ân* bâb'ında zikrettiği hadislere ve konuyla ilgili nakl edilen çok sayıda diğer rivâyetlere bakıldığında birçok konunun ele alındığını söylemeliyiz. Dolayısıyla eserin sadece başlık sayısına bakarak konu miktarı hakkında bilgi vermek hatalı olur.

Ayrıca eserde yer verilen meselelerin birebir Tefsîr usûlü konuları arasında yer aldığını söylemek zordur. Müellif takip ettiği metod gereği bu konu başlıklarını açmıştır. Ancak muhteva bakımından bu konuların sadece Tefsîr usûlü altında zikredilmesi güçtür. Söz gelimi Kur'ân-ı Kerîm okuyana hasbüke “yeter” denilmesi, tercî', binek üzerinde Kur'ân-ı Kerîm okuma, Kur'ân-ı Kerîm'i övünerek okuma, Kur'ân ehline gıpta edilmesi, Kur'ân ile vasîyet gibi konulara yer verildiği görülmektedir. Netice itibariyle bu kitapta üst başlıkta on beş, alt başlıklarıyla birlikte kırktan fazla konu ele alınmaktadır.

Bu konular temelde Tefsîr usûlü, Kur'ân tarihi ve Kur'ân'la ilgili genel bilgiler bağlamında değerlendirilebilir. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in vahyi, Kur'ân'ın Arapça ve Kureyş lehçesiyle inzâli, Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi, çoğaltılması, harekelenmesi ve noktalanması, yedi harf, âyet ve sûre tertîbi gibi konular Tefsîr usûlü ile ilgili bilgiler; Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın yöntemi, Kur'ân okuma'nın fazileti, Kur'ân'ın tilavetiyle ilgili meseleler, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleme ve unutmadan korunma vb. ise Kur'ân tarihi ve Kur'ân'la ilgili

¹²³ Müellifin, zayıf hadis ve uydurma hadislerle ilgili açıklama yapmadan zikretmesini tesbît edemedik. Zayıf ve uydurma hadisleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, (t.r.c) Savaş Kocabaş, Polen Yay. İstanbul 2010, s.14.

genel bilgiler çerçevesinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla İbn Kesîr'in incelediği konular, sistematik Tefsîr usûlü veya Kur'ân tarihi ve Kur'ân'la ilgili genel bilgiler bağlamında değerlendirilebilir. Bu bakımdan *Fezâilü'l-Kur'ân*'daki bazı konuların sonraki eserlere kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür.

Müellif bu eserine, Buhârî'nin *Fezâilü'l-Kur'ân* bâb'ında ilk sırada yer verdiği İbn Abbas'ın *el-Müheymin*¹²⁴ lafzının tefsîriyle başlamaktadır. Bunun gerekçesini de Buhârî'ye istinad İbn Kesîr, O'nun "Kur'ân'ın faziletleri" bölümünü, "Tefsîr" bölümünden sonra zikrettiğini çünkü tefsîr'in daha mühim olduğunu belirtmiştir.¹²⁵

Böylelikle *Fezâilü'l-Kur'ân* eserinin muhtevâsı hakkında bilgi verdikten sonra, bu kitapta ele alınan konuları müstakil başlıklar altında derleyip tetkik edeceğiz.

1. *Kur'ân Vahyi*

Müellif *Fezâilü'l-Kur'ân* eserine, Hz.Peygamber (a.s)'ın ilk vahye muhatap olduktan sonra Mekke ve Medine'de ne kadar müddet kaldığı, ilk vahiy ve vahyin mahiyeti, vahyin zamanı, mekânı ve müddeti hakkındaki bilgileri inceleyerek başlamaktadır. Konuyu düzenli bir şekilde sunabilmek adına, Kur'ân-ı Kerîm'in vahyi meselesini; Mekkî-Medenî ayrımını, Kur'ân'ın mücizeliği, Fetretü'l-Vahy başlıklarında incelemek uygun gözükmektedir.

İbn Kesîr'in belirttiğine göre Buhârî vahiyle ilgili olarak *Fezâilü'l-Kur'ân* bölümünde İbn Abbas'dan rivâyetle Hz. Peygamber (a.s)'ın Mekke'de ve Medine'de onar yıl kaldığını haber veriyor.¹²⁶ Müellif, Buhârî'nin bu hadîsi, Müslimden ayrı tek başına rivâyet ettiğini belirtmekte, Nesâî'nin de naklettiğini haber vermektedir. Ayrıca, İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in (a.s) Medine de on sene ikamet etmesi konusunda bir beîs olmadığını ancak hadîste O'nun, Mekke de on yıl ikamet ettiğiyle ilgili verilen bilginin İbn Abbas'ın tasarrufunda on sayısından fazlasının kelimada/konuşmada kısaltma yapmak kaydıyla söylenilmiş

¹²⁴ İbn Kesîr, Buhârî'nin "Vahiy nasıl inirdi ve ilk inen vahiy" başlığı attıktan sonra, İbn Abbas'ın (r.a) "el-Müheymin" lafzı ile ilgili düşüncelerini zikrederek esere giriş yapmaktadır. Müellif, Buhârî'nin böyle bir giriş yapma nedenini Mâide Sûresi'nin 48. âyetiyle ilişkilendirmektedir. İbn Kesîr de "el-Müheymin" (el-Haşr 59/23) âyetiyle ilgili olarak her şey üzerine şahid, her şeyi bakıp gözeticidir anlamını vermektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, (thk.) İbrahim el-Bennâ, s. 9.

¹²⁵ *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın müstakil bir başka nüshasında ise şöyle bir farklılık var; "Biz de Fezâilü tefsîrden önce zikretmeyi uygun bulduk. Böylece her sûrenin faziletini tefsîrinden önce zikrettik ki Kur'ân'ı ezberlemeyi, anlamayı ve onunla amel edecekleri teşvik mahiyetinde olsun istedik." İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, (thk.) İbrahim el-Bennâ, s. 9.

¹²⁶ Buhârî, İbn Abbas'dan (r.a) şöyle naklediyor: "Hz. Peygamber (a.s), vahiy inmeye başladıktan sonra Mekke'de on yıl kaldı. Medine'de de on yıl kaldı." Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, VI, 223.

olabileceğini çünkü Arapların konuşmalarında genellikle on'dan fazla/küsürat kısmını kaldırdıklarını belirtmektedir. Müellif, bu konuyla ilgili diğer bir ihtimal de Ahmed İbn Hanbel'in, İbn Abbas (r.a) ve Hz. Aişe'den (r.h) rivâyet ettiği Hz. Peygamber'e (a.s) vahyin başlangıcında Mikâil'in (a.s) yaklaştırıldığı, kendisine kelimeleri ve diğer şeyleri onun ilettiği ardından da Cibril'in (a.s) geldiğini haber veren naklidir.¹²⁷

İbn Kesîr daha sonra, İbn Abbas'dan rivâyetle “Kur’ân dünya semâsına Kadir gecesinde toptan bir defa da indirildi, sonra bunun ardından yirmi sene içinde indi”¹²⁸ dedi ve “Biz Kur’ân’ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik”¹²⁹ meâlindeki âyetine yer vermiş ve İbn Abbas rivâyetinin sahih bir isnada sahip olduğunu belirtmiştir. İbn Kesîr, bu hadîsin Kur’ân’ın faziletleriyle ilişkisini ise şöyle ifadelendirmektedir:

- Kur’ân’ın ilk defa nüzûle başlaması, şerefli bir mekânda ve zamanda vâki’ olmuştur. Bu mekân el-Beledü’l-Haram, zaman ise Ramazan ayıdır. İşte böylelikle Kur’ân-ı Kerim’in inzâli zaman ve mekân bakımından şerefli bir konum ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerim’in inmeye başladığı Ramazan ayında tilâveti çoğaltmak müstehaptır. Ve yine Cibrîl (a.s) Kur’ân’ı Kerîm’i her sene Ramazan ayında Hz. Peygamber (a.s) ile mukâbele etmiştir. Son olarak da Hz. Peygamber’in (a.s) vefat edeceği yıl Cibrîl (a.s) Kur’ân’ı tesbît ve tamamıyla te’kid için iki defa mukâbele etmiştir.”¹³⁰

İbn Kesîr, Kur’ân-ı Kerîm’in vahyi konusunda, özellikle Mekkî-Medenî ayrımı, Kur’ân’ın mücizeliği ve Fetretü’l-Vahy meselelerinde önemle durduğu için, konuyu şimdi bu alt başlıklarla derinlemesine irdeleyeceğiz.

a. Mekkî-Medenî Ayrımı

İbn Kesîr’e göre Hz. Peygamber (a.s)’ın Mekke’de on, Medine de on yıl kaldığını haber veren hadîs aynı zamanda Kur’ân’ın bir kısmının Mekkî, bir kısmında Medenî¹³¹

¹²⁷ İbn Kesîr konuyla ilgili şu bilgiyi zikretmektedir. “Ahmed İbn Hanbel’in rivâyetine göre işin başlangıcında Rasûlullah (a.s)’a sözlü ve fiilî vahyi Mikâil (a.s) ulaştırıyordu. Sonra onunla Cebrâil (a.s) birlikte oldu.” İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, (thk.) İbrahim el-Bennâ, s. 11.

¹²⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 10.

¹²⁹ İsrâ 17/106.

¹³⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 10.

¹³¹ Hicretten sonra nâzil olan âyetleri kapsamaktadır. Bu âyetler ister Medine de veya herhangi bir şehirde olsun hatta bu Mekke’de yahud Arefe’de olsun Medenî’dir. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 11.

olduğuna işaret etmektedir. Sûrelerin bazılarının Mekkî bazılarının da Medenî olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Müellif, bazı kimselerin bu ayırımı kurallara bağlamak istediğini, buna örnek olarak ise: “Bakara ve Âl-i İmrân hariç başında hurûf-i mukattaa’¹³² bulunan her sûre Mekkî’dir. Ya da içinde (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ) lafzının bulunduğu her sûre Medenî’dir. İçinde (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) bulunan ise Mekkî de olabilir Medenî de olabilir. Çoğunlukla da bunların Mekkî olma ihtimali vardır. Bazen de Bakara Sûresi’nin 21.¹³³ ve 168.¹³⁴ âyetlerin de olduğu gibi Medenî olur” şeklinde ifadelendirdiklerini belirtmiştir.

İbn Kesîr sonra Buhârî’nin Hz. Peygamber’e (a.s) Cibrîl’in (a.s) Dıhye¹³⁵ sûretinde gelerek vahyi bildirmesiyle ilgili rivâyete -meşhur Dıhye hadîsine¹³⁶- yer vermektedir. Ayrıca Buhârî’nin bu hadîsi “*Alâmetü’n-Nübüvve*” bölümünde tekrar aynı tarîkle zikredildiği belirtilmektedir. Yine İbn Kesîr, Müslim’in¹³⁷ de bu hadîsi “Ümmü Seleme’nin faziletleri” babında Mu’temir İbn Süleyman tarîki ile rivâyet ettiğini haber vermektedir.¹³⁸ Netice itibariyle müellif bu rivâyete yer vermekle Allah ile Peygamber arasındaki sefirin Cibrîl olduğu bilgisini doğrulamaktadır. Bu görüşüne bir diğer delili de Şuarâ Sûresinin 192-197. âyetleri ile Tekvir Sûresi’nin 19-22. âyetlerini zikrederek ifade etmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, yine bu hadîsle ilgili Müslim’in de ifade ettiği gibi Ümmü Seleme (r.h) için de büyük bir

¹³² “Hurûf-i Mukattaa’” Kur’ân’da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan ve isimleriyle telaffüz edilen harflerin ortak adıdır. Bkz. Duman, M.Zeki- Altundağ, Mustafa, *DİA*, XVIII, s. 411.

¹³³ “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah’ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.” (Bakara 2/21)

¹³⁴ “يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ” “Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.” (Bakara 2/168)

¹³⁵ Müellif eserinin ilgili bölümünde Dıhyen (r.a) ile ilgili tabakât bilgisi vermiştir. Şöyle ki “Dıhye (r.a), Üsâme İbn Zeyd İbn Hârise el-Kelbî’nin kâbilesindendir. Onların hepsi Kelb İbn Vebere’ye nisbet edilirdi. Onlar Kudâa’dan bir kabiledir. Kudâa bir kavle göre Adnân’dan, bir kavle göre de Kahtân’dan, bir kavle göre de kendi başına bir batındır (soydur). Allah en iyi bilendir.” Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s.14.

¹³⁶ Buhârî- Musâ İbn İsmâil- Mu’temir tahdîs edip şöyle dedi: “Ben babamdan işittim. O da Ebû Osman’dan, O şöyle demiştir. Bana Cibrîl (a.s)’ın Hz.Peygamber (a.s)’a geldiği haber verildi. Bu sırada Hz.Peygamber’in (a.s) yanında Ümmü Seleme (r.h) bulunuyordu. Cibrîl (a.s), Hz. Peygamber’in (a.s) yanında konuşmaya başladı. (Sonra Cibrîl (a.s) gitti). Hz.Peygamber (a.s) Ümmü Seleme’ye (r.h): “Bu kimdir?” diye sordu. Ümmü Seleme (r.h): “Bu Dıhye’dir”, dedi. Hz.Peygamber (a.s) kalkıp mescide gidince, Ümmü Seleme (r.h): “Allah’a yemin ederim ki Hz. Peygamber’in (a.s), Cibrîl (a.s) haberini sahâbîlerine haber vermek üzere îrâd ettiği hutbesini dinleyinceye kadar ben Cibrîl’i (a.s) Dıhye’den başkası sanmamıştım.” Babam:“Sen bu hadîsi kimden işittin?” diye sordu. O da Üsâme İbn Zeyd’den dedi”. Buhârî, *Menâkib*, 25; *Fezâilü’l-Kur’ân*, 1.

¹³⁷ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö.261/875) *el-Câmi’u’s-Sahîh* adlı eseriyle tanınan muhaddistir. Bkz. Kandemir, M.Yaşar, *DİA*, XXXII, s. 93, İstanbul 2006.

¹³⁸ Müslim, *Fezâilü’s-Sahâbe*, 100.

fazilet olduğunu çünkü O'nun, büyük meleği gördüğünü belirtmektedir. Aynı şekilde Dıhye İbn Halife (r.a) için de ayrı bir fazilet olduğunu nitekim Cibrîl'in Rasûlullah'a (a.s) genellikle Dıhye (r.a) sûretinde geldiğini haber vermektedir.¹³⁹ Böylelikle İbn Kesîr Kur'ân vahyi meselesinde, Mekkî-Medenî ayrımı hususundaki değerlendirmelerini tamamlamıştır. Şimdi Kur'ân vahyi'nin bir diğer önemli meselesi olan Kur'ân'ın mûcizeliği hususunu inceleyeceğiz.

b. Kur'ân'ın Mûcizeliği

İbn Kesîr, bu bölümde Kur'ân vahyi meselesi altında Kur'ân'ın mûcizeliği hususunu incelemektedir. Buna göre müellif, Buhârî'nin Ebû Hureyre'den (r.a) rivâyetiyle Hz. Peygamber'in (a.s): “Bütün peygamberlere, insanların, onların benzerine îmân ettiği birtakım mûcizeler verilmiştir. Bana mûcize olarak verilen ise Allah'ın bana vahyettiğidir. Bunun için kıyamet gününde ben, peygamberler arasında kendisine uyanların en fazla olduğu peygamber olmayı ümîd etmekteyim”¹⁴⁰ hadîsine yer verilmektedir.

Bu rivâyetin ardından İbn Kesîr şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

- “Peygamberlerden her hangi birine verilmiş olan her mûcizede bir faziletten bahsedilir. Yüce Allah'ın indirmiş olduğu her kitap üzerinde de çok büyük fazilet ve üstünlükten bahsedilmektedir. Bunun delili hadîsin şu mânâyı ihtiva etmesindedir. Her peygamber'e (a.s) mutlaka beşerin inanacağı, yani getirdiği şeylerde doğru olduğuna delîl olabilecek mâhiyette mûcizeler verilmiş ve ona insanlardan uyanlar uymuştur. Sonra peygamberler ölünce geriye sadece, onların takipçilerinin şahit oldukları şeylerden anlattıkları kalır. Risalet makamının son elçisi Allah Rasûlünün (a.s) nübüvvetinin tasdik edilmesine delil mûcizeler verilmiştir. Allah'ın Hz.Muhammed'e (a.s) verdiği bu mûcizelerin çoğunluğu ise kendisine verilen ve insanlar tarafından tevâtür yoluyla nakledilen vahiydir. Bu nedenle Kur'ân istikbaldeki her bir zaman içinde indirildiği gibi sapa sağlamdır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (a.s): “Peygamberlerin en çok tâbîi bulunanı olacağımı ümîd etmekteyim” buyurmuştur. Öyle de olmuştur. Zirâ O'nun (a.s) tâbîileri; risâletinin umûmiliği, kıyâmetin kopmasına kadar devâmı ve mûcizesinin

¹³⁹ Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 13-14.

¹⁴⁰ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1; *Kitâbü'l-İ'tisâm*, 9.

müstemirr (devamlı) olmasından dolayı diğer peygamberlerin takipçilerinden daha çoktur.¹⁴¹

Bu özlü muhâkemelerden sonra Müellif, âyetlerle düşüncesini pekiştirmektedir.¹⁴² İbn Kesîr, vahyin ilk muhatabı olanların, halkının en fasihleri olduğunu, belâğatı, şiiri, ölçülü konuşmayı ve söz çeşitlerini en iyi bildiklerini ama buna rağmen bir benzeriyle Kur’ân’a muâraza da bulunamadıklarını belirtmektedir. Ayrıca O, bu yöndeki çabaların da kıyamete kadar boşa çıkacağına dikkat çekmektedir. Çünkü onlara beşerden hiçbir kimsenin karşı koyamayacağı, faydalı pek çok bilgileri içeren, ğaybî bilgileri ihtivâ eden, sağlam ve âdil hükümlere sahip, kısa, belîğ, fasih ve doğru bir kelâm gelmiştir.”¹⁴³

Konuyla ilgili Müellif’in yer verdiği ikinci rivayet, Tirmizî’nin, Hâris el-A’ver’den naklettiği, Kur’ân’ın bir diğer mûcizevî özelliği olan “Fitneden kurtarıcı olması”dır. Bu habere göre Hz. Peygamber (a.s) “Muhakkak ki gelecekte bir fitne olacağını, bu fitneden Allah’ın kitabına sarılmakla kurtulunulacağını çünkü O’nda öncekilerin, sonrakilerin haberi olduğunu, O’nun, hak ile bâtılı birbirinden kesin olarak ayıran bir hüküm olup, safsata olmadığını haber vermektedir. Yine O’nu kibrinden dolayı terk edenin Allah tarafından belinin kırılacağını, doğru yolu ondan başka bir yerde arayanın Allah tarafından delâlete düşürüleceğini hâsılı O’nun Allah’ın çok sağlam ipi, hikmet dolu zikri ve dosdoğru yolu, keyiflerin sapıtmasına, lisânların karışmamasına yegâne sebep olduğu, âlimlerin ona doyamadığı, çok tekrar edilmekle/okunmakla eskimediği, mûcizelerinin tükenmediği belirtilmektedir.¹⁴⁴ Nitekim cinlerden bir grup onu dinleyince şöyle demek mecburiyetinde kalmışlardı: “(Rasûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur’ân’ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur. Gerçekten biz, doğru yola ileten hârikulâde güzel bir Kur’ân dinledik de ona îman ettik. (Artık) kimseyi Rabbimize asla ortak koşmayacağız”¹⁴⁵ deyinceye kadar ondan vazgeçmemişlerdir. Onunla söyleyen doğru söyler.

¹⁴¹ Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 15.

¹⁴² Bu âyetlerde genel itibariyle Allah Teâlâ, Kur’ân’ın zâtına âit olduğunu, O’nun bir benzerini meydana getirmek için ne kadar gayret edilirse edilsin ve ne kadar işbirliğine girilirse girilsin yine de gerçekleştirilemeyeceği gerçeğini meydan okuyarak arzetmektedir. Konuyla ilgili İbn Kesîr’in zikrettiği âyetler şöyledir: Furkan 25/1; İsrâ 17/88; Yunus 10/38, Bakara 2/21-23.

¹⁴³ Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 15-16.

¹⁴⁴ Mübarekfûri, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, (v.1353/1935) *Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi Câmiî't-Tirmizi*, Matbaâtü'l-Medenî, Kahire 1385/1965, VIII, 218-221.

¹⁴⁵ Cin 72/1-2.

Onunla amel eden ecrini alır, onunla hükmeden adâletle hükmeder. O'na davet eden dosdoğru yola hidâyet eder.¹⁴⁶

İbn Kesîr'in beyanına göre Tirmizî, bu hadîsi rivâyet ettikten sonra şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

-“Bu haber garîb'tir. Çünkü Hamza ez-Zeyyât kanalıyla bilinmektedir. Ayrıca isnâdı da meçhuldür. Üstelik Hâris'in rivâyeti hakkında da söylenti vardır.”¹⁴⁷

Müellif ise Tirmizî'nin aksine Hamza ez-Zeyyât'ın bu hadîsi tek başına rivâyet etmediğini, Muhammed İbn İshak-Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî-Hârisu'l-Âver tarîkîyle naklettiğini dolayısıyla Hamza uhdesinde zayıf olmaktan uzak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, Hamza ez-Zeyyât'ın, hadîste zayıf biri olsa da kıraâtta imâm olduğunu ve bu hadîsin Hârisu'l-Âver'in¹⁴⁸ rivâyetinde meşhur olduğunu ifade etmektedir. Üstelik onun hakkında olumsuz şeyler söylendiğini hatta bazılarının onu görüş ve inançları bakımından yalancılıkla itham ettiğini ama O'nun hadîs rivâyetinde yalan söylediğinin bilinmediği/görülmediğini belirterek, ricâl bilgisiyle ilgili de önemli bir tahkîke yer vermektedir. Müellif bu rivayetle ilgili son olarak da her ihtimale karşı “Doğrusunu Allah bilir”, en kötü ihtimalle bu rivâyet Hz.Ali (r.a)'nın sözü olup bazıları tarafından yanlışlıkla Rasûlullah (a.s)'a nispet edilmiş olabilir, nitekim söz olarak da güzel bir kelâmdır¹⁴⁹ demiştir.

İbn Kesîr, Kur'ân'ın mucizeliği ve fitneden kurtarıcılığı ile ilgili son bilgiyi de Ebû Ubeyd el-Kasım İbn Sellâm'ın, *Fezâilü'l-Kur'ân* kitabından yer verdiği ilgili rivâyetle tamamlamaktadır. Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) rivâyet ettiği bu nakilde genel itibariyle

¹⁴⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 17.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 17.

¹⁴⁸ İbn Kesîr ayrıca âlimlerin bu zât hakkında kelâm ettiğini, hatta bazılarının onu re'yi ve itikâdi cihetinden yalanladığını belirtmektedir. Buna rağmen onun hadîs ilminde de bilerek yalan söylediğinin de vâki olmadığını ifade etmektedir. Nitekim bu hadîsinde en kötü ihtimalle Hz. Ali'nin (r.a) kelâmı olması ve râvilerinden birinin bunu Hz. Peygamber'e (a.s) ref' ederek vehm etme ihtimalinin bulunduğunu belirtmektedir. Haddi zatında bu güzel bir kelâmdır, hatta Abdullah İbn Mes'ûd'dan o da, Hz. Peygamber'den (a.s) olmak üzere bunun için böyle bir şahidle rivâyet edilmiş olması itibariyle de bu sahih bir hadîstir. Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 17-18.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 18.

Kur'ân'ın mûcizelerine ve hidâyet gösterici özelliğine yer verilmektedir.¹⁵⁰ Bu son rivayetle birlikte Müellif Kur'ân'ın dalâletten, hidâyete; karanlıktan aydınlığa çıkarıcı, doğru bir rehber olduğu vurgusunu yinelemektedir. Böylece İbn Kesîr, Kur'ân vahyi hususunda Kur'ân'ın mûcizeliği meselesiyle ilgili değerlendirmelerini tamamlamıştır. Müellif bu bölümde son olarak vahiy sürecinde gerçekleşen “fetret” meselesini inceleyecektir.

c. Fetretü'l-Vahy

Kurân-ı Kerîm'in vahyi meselesini Mekkî-Medenî ayırımı ve Kur'ân-ı Kerîm'in mûcizeliği alt başlıklarında ele alan Müellif bu son bölümde Hz. Peygamber'e (a.s) gelen vahyin inkıtaya uğrama sürecini mercek altına almaktadır. Esasında Müellif bu konuyu, *Tefsîrü'l- Kur'ân'i-Azîm* adlı eserini te'lif ederken sûre başlarında esbâb-ı nüzûle dâir mevcut rivâyetlerle incelediğini ifade etmektedir. Muhtemelen İbn Kesîr, esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivâyetleri tefsîrinde ilgili sûre/âyet bölümlerinde değerlendirdiği için bu kitabında nüzûl sebepleriyle ilgili çok az rivâyete yer verildiğini görmekteyiz. Bunu iki sebebe hamledebiliriz.

Birincisi Müellif bu eseri en başta belirttiğimiz üzere tefsîrine bir mütemmim/zevl olarak kaleme aldığı için esbâb-ı nüzûle dâir açıklamalara çok az yer vermiştir. Çünkü İbn Kesîr yeri geldiğinde tefsîrinde -ilgili âyet ve sûreler hakkında- bilgi verirken bu konulara değindiğini belirtmektedir. İkincisi de müellif Buhârî'nin konuyla ilgili bâbını bir bakıma kendisine taslak plân olarak aldığından, üst konu başlıklarında onu takip etmiş genel çerçevenin dışına çıkmamaya gayret etmiştir. Bu nedenledir ki Müellif bu eserinde, kendinden önceki Tefsîr usûlü kaynaklarıyla bazı noktalarda “ortak konuları işlese” de genel olarak ayrı bir süreç takip ettiği için bu çalışmasının Kur'ân târihi alanına yakın durduğunu söyleyebiliriz. Netice itibarıyla *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın bahsedilen bu ince çizgilerle kendinden

¹⁵⁰ İbn Kesîr bu rivâyetle ilgili hadîs usûlü bakımından değerlendirmelerde bulunup şunları nakletmektedir: “Hadîs bu tarikle garîb'tir. Bunu Muhammed İbn Fudayl, Ebû İshâk el-Hicrî'den rivâyet etmiştir. Bu zâtın ismi, İbrâhim İbn Müslim'dir ve tabiîndendir. Ayrıca cerh ve tâdil âlimleri onun hakkında (olumsuz) çok şey söylemişlerdir: Ebû Hatim er-Razi “Gevşektir, kavî değildir”, Ebû'l-Feth el-Ezdi ise “Çok ref' edicidir, vehmi çoktur” demiştir. Ben de şöyle derim (İbn Kesîr): “Allah bilir ama O'nun bu hadîsi ref'etmesi hatalıdır. Ve bu hadîs İbn Mes'ûd'un (r.a) sözüdür. Fakat bu hadîs için diğer bir vecihten tek şahit vardır. Allah en iyi bilendir. Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 18. Ayrıca bu rivâyetin kaynağı için bkz. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, (v. 279/892) *el-Câmiü's-sahih* (thk. Ahmed Muhammed Şakir,.....) Mustafâ el-Babî el-Halebî yay., Kahire 1395/1975, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 16.

önceki ve sonraki Tefsîr usulü kaynaklarıyla farklı bir konu zemînine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Konuyla ilgili Buhârî'nin bir sonraki hadîsine yer vererek konuyu ele alan müellif, “Vahiy’de fetret dönemini” rivâyetler ışığında değerlendirmektedir. Buna göre Buhârî, Enes İbn Mâlik’den (r.a) şöyle haber vermektedir: “Allah Teâlâ (c.c), Rasûlü’ne (a.s) vefât edene kadar arka arkaya vahiy indirdi. Hatta vefatından önce O’na (a.s) çok sık vahiy gelirdi. Sonra da Allah Rasûlü (a.s) âhirete irtihâl etti.”¹⁵¹ Bu hadîsi Müslim’in¹⁵² ve Nesâî’nin¹⁵³ de rivâyet ettiğini belirten müellif, hadîsin anlamıyla ilgili şunları kaydetmektedir. Yüce Allah (c.c), Rasûlü (a.s) üzerine ihtiyaca binâen azar azar da olsa birbiri arkasına vahiy indirmiştir. Ayrıca ilk fetret’ten sonra bir fetret daha olmamıştır. Yani “Fetretü’l-Vahy” bir defa gerçekleşmiş olup iki sene veya biraz daha uzun bir müddeti kapsamaktadır. Fetret’ten sonra da vahiy devam etmiştir. Fetreti sona erdiren vahiy ise “Ey örtüsüne bürünüp sarılan (Resûlüm)! Kalk ve (insanları) uyar”¹⁵⁴ ilahi emridir. Konuyla ilgili zikredilen bir diğer rivâyette ise vahyin inkîtâyâ uğramasından sonra ilk inen âyetlerin Duhâ sûresinin başındaki âyetler olduğudur.¹⁵⁵ Ancak ilk inen âyetlerin Müddessir mi yoksa Duha sûresinin mi? ilgili âyetlerinin olduğu tartışmasına girilmemektedir.¹⁵⁶

Konuyla ilgili zikredilen ikinci hadîs, fetretten sonra ilk inen vahyin Duhâ sûresinin başındaki âyetler olduğuyla ilgilidir. Buhârî bu hadîsi Cündeb’den (r.a) rivâyet etmektedir: “Resûlullah (a.s) rahatsızlandı bir veya iki gece kalkamadı. Bir kadın yanına gelip: “Ey Muhammed! Şeytanını göremiyorum. O, her halde seni terk etmiş olacak” dedi. Bunun üzerine Yüce Allah “Andolsun kuşluk vaktine ve sükûna erdiği zaman geceye ki, Rabbin seni bırakmadı/terketmedi ve sana darılmadı”¹⁵⁷ âyetlerini indirdi. Müellif, Buhârî’nin bu hadîsi

¹⁵¹ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 1.

¹⁵² Müslim, Ebü’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbüri Müslim b. el-Haccac (261/875); *Sahih-i Müslim* [I-V] (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki) Dâru İhyai’-Türâs, Beyrut tsz., *Kitâbü’t-Tefsîr*, 2.

¹⁵³ Nesai, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (303/915) *es-Sünenü’l Kübra*, [I-XII], (thk. Hasan Abdülmün’im Şelebî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1401/2001, Fezâilü’l-Kur’ân, 1.

¹⁵⁴ Müddessir 74/1-2.

¹⁵⁵ Müellif, bu eserinde rivayeti zikretmekle yetinmekte ancak konuyu tefsîrinde Duhâ sûresini incelerken ele almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân’i-Azîm*, (thk) Mustafa es-Seyyid Muhammed, vd., Mektebetü’l-Evladi’ş-Şeyh li’t-Türas, Kahire 2000/1421, XV, s. 381.

¹⁵⁶ Müfessir, Müddessir sûresinde bu konuyu incelemektedir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân’i-Azîm*, XV, s. 175-177.

¹⁵⁷ Duhâ 93/1-3.

birçok yerde rivâyet ettiğini¹⁵⁸ Müslim¹⁵⁹ ve Nesâî¹⁶⁰, nin de farklı tarîklerden olmak üzere bunu naklettiklerini haber vermektedir.¹⁶¹

Müellif bu rivâyetlerin “Kur’ân’ın Faziletleri” başlığı altında zikredilmesini şöyle açıklamaktadır. Duhâ sûresinin nûzûlüyle, fetretten sonra vahyin yeniden başlaması ve Allah (c.c)’nun vahyi kesmeyip devam ettirmesi, Peygamberine verdiği büyük önemi, izzeti ve aşırı sevgiyi göstermektedir. Çünkü Allah, O’na tadrîcen vahyetymeye devam etmiş ve ondan vahyi kesmemiştir.¹⁶² Böylece İbn Kesîr, Kur’ân vahyi meselesinde son olarak vahyin fetrete uğrama sürecini değerlendirmiştir. Müellif bu bölümden sonra *Fezâilü’l-Kur’ân* kitabında incelediği bir başka mesele olan Kur’ân’ın Arapça ve kureyş lehçesiyle inzâli hususunu tetkik etmektedir.

2. *Kur’ân’ın Arapça ve Kureyş Lehçesiyle İnzali*¹⁶³

Kur’ân-ı Kerîm’in Arapça bir dil ile inzâli bizzat Kur’ân’ın müteaddid vurgusuyla beyan edilmektedir. Ancak meselenin bir de lehçe, lügat, lisân boyutu vardır. İşte bununla ilgili olarak Vahyin kureyşiliği ve Arapça ile inzâli meselelerinin üzerinde durulduğu bu bölümde Müellif konuyla ilgili rivâyetlere yer vererek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buhârî’nin: “Kur’ân Kureyş ve Arap lisânı ile nâzil oldu” hadîsine yer verildikten sonra bu rivâyet muhtevasinca ilgili âyetlerle konuya dikkat çekilmektedir.

İbn Kesîr’in belirttiğine göre, Kur’ân’ın Kureyş ve Arapça ile inzâli meselesiyle ilgili birçok âyette “قُرْآنًا عَرَبِيًّا”¹⁶⁴ ve “لِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ”¹⁶⁵ şeklinde sarîh olarak beyân edilen ifadeler görülmektedir.

Konuyla ilgili ikinci bir mesele de “Vahyin Kureyşiliği” dir. Buna göre Enes İbn Mâlik’in (r.a) rivâyetiyle Hz. Osman’ın (r.a) Kur’ân’ı istinsâh eden heyete: “Kur’ân Arapçası meselesinde her hangi bir ihtilafa düşerseniz, Kureyş lehçesi/lisânı ile yazınız. Çünkü Kur’ân

¹⁵⁸ Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 1; Tefsîrü’l-Kur’ân, 358; Kitâbü’l-Cumâ, 159.

¹⁵⁹ Müslim, Kitâbü’l- Cihâd, 39.

¹⁶⁰ Nesâî, *Tefsîr*, 516; Ayrıca Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 313.

¹⁶¹ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 19.

¹⁶² İbn Kesîr, vahyin tadrîcen indirilmesini Allah Teâlâ’nın Râsûlüne inâyet ve ikram cihetinden ayrı bir lutfü olarak değerlendirmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 18-19.

¹⁶³ Bu başlık, Buhârî’nin *Fezâilü’l-Kur’ân* bölümündeki ikinci bâb’ın başlığıdır.

¹⁶⁴ Yusuf 12/2; Fussilet 41/3; Tâhâ 20/113, ez-Zümer 39/28, eş-Şûrâ 42/7, ez-Zührûf 43/3.

¹⁶⁵ en-Nahl 16/103, eş-Şuarâ 26/195, el-Ahkâf 46/12.

Kureyş kabîlesinin dili ile indirildi”¹⁶⁶ sözüne yer verilmektedir. İbn Kesîr, Buhârî’nin bu hadîse yer verme gayesini, Kur’ân’ın Kureyş lehçesiyle indiği ve Kureyş’in de Arab’ın hülâsâsı olduğuna hamletmiştir. Nitekim Hz. Ömer’ de (r.a): “Bizim şu mushaflarımızı Kureyşli gençler yahud Sakîfli gençlerden başkası yazmasın/implâ ettirmesin”¹⁶⁷ diyordu. Üstelik konuyla ilgili âyet-i kerîmelerde bu meseleye dikkat çekilmiştir. “(Onu her türlü) tenâkuz ve ihtilâftan âzâde, dosdoğru, Arapça bir Kur’ân olarak (indirdik) tâki (küfürden) sakınsınlar.”¹⁶⁸ Aynı şekilde diğer âyeti kerimelerde de Yüce Allah bu konuya dikkatleri çekmiştir.¹⁶⁹ Böylelikle müellif, Kur’ân’ın arapçe ve Kureyş lehçesiyle inzâlî meselesini ilgili rivâyetler bağlamında değerlendirmiştir. Ardından İbn Kesîr, Kur’ân’ın kitap haline getirilmesi hususunu ele almaktadır.

3. *Kur’ân’ın Kitap Haline Getirilmesi*

İbn Kesîr’in bu kitapta ele aldığı önemli meselelerden bir diğeri de Kur’ân’ın kitap haline getirilmesidir. Bu meselenin en can alıcı yönü ise Hz. Peygamber’in (a.s) vefatından sonra dinin temeli olan, ilâhi kelâm üzerinde beşeri tasarrufta bulunulabilirlik/bulunamazlık tartışmalarıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in her ne kadar lafzına bir müdahale olmasa da Mushaf üzerine bir tatbîkat olan bu tasarrufun ele alındığı bölümde Müellif, meseleyi tarihi bağlamı içerisinde özenle seçtiği haberleri kullanarak tetkîk etmektedir.

Bu bölümde, eserin genelinde takip edilen metodun dışına çıkıldığı görülmektedir. Buna göre İbn Kesîr, Buhârî ve Müslim’in -sahihlerinde- Enes b. Mâlik (r.a)’dan rivâyet ettikleri güzel ve değerli bir notla konuya giriş yapmaktadır. İşte bu rivâyet şöyledir: “Kur’ân’ı Rasûlullah (a.s) döneminde hepsi Ensar’dan olan dört kişi topladı: Übey, Muaz b. Cebel, Ebû Zeyd ve Zeyd b. Sâbit.” Enes’den rivâyet eden Kâtade der ki: “Enes’e bu Zeyd kimdir?” dedim. “Amcalarımdan biri” dedi. Bu nakil, Buhârî’nin Enes’ten rivâyet ettiği bir diğer lafızda “Kur’ân’ı sadece şu dört kişi topladı: Ebû Derdâ, Muaz b. Cebel, Zeyd b.Sâbit ve Ebû Zeyd. Biz ise onu miras aldık”¹⁷⁰ şeklindedir.

¹⁶⁶ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 2.

¹⁶⁷ Ebûbekir İbn Ebî Dâvud (316/929), *Kitâbü’l-Mesâhif* / (nşr.) Arthur Jeffery, *Materials For the History of the text of the Qur’an*, Leiden: E. J. Brill, 1937, s. 11. Ayrıca İbn Kesîr bu rivâyetin senedinin sahih olduğunu belirtmektedir.

¹⁶⁸ Zümer 39/28.

¹⁶⁹ Bu hususa işaret eden diğer âyetler şunlardır: Şuara 39/192-195; Fussilet 41/44; Nahl 16/103.

¹⁷⁰ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 8; Menâkıb,83; Müslim, Fezâilü’s-Sahabe, 23; Tirmizî, Menâkıb, 101; Ahmed b. Hanbel, III, 277. Ayrıca bkz. Savaş Kocabaş, *İbn Kesîr Tefsîri*, s. 39-40.

Bu rivâyetle ilgili özlü değerlendirmelerde bulunan müellif, rivâyette yer alan ve dört kişiden biri olan Ebû Zeyd'in meşhur biri olmadığını çünkü "cem" meselesinden çok önce vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁷¹

Konuyla ilgili İbn Kesîr, Ebû Hasen el-Eş'âri'nin (r.a) rivâyet ettiği: "Râsûlullah'ın (a.s), ölümüne sebebiyet veren hastalığında insanlara namaz kıldırması için Hz. Ebû Bekr'e (r.a) işaret ettiğini bununda kesin olarak bilindiğini belirtmektedir. Yine bununla ilgili mütevatir bir hadîste Râsûlullah (a.s)'ın: "Cemaate imamlığı Kur'ân'ı en iyi okuyanlar /bilenler yapar"¹⁷² ifadesi vardır.

Müellif burada ilmi geleneğin vazgeçilmezlerinden olan bilgi kaynağı paylaşımını da bir hassasiyet olarak zikretmiş ve Ebû Bekir b. Zenceveyh'in "*Ebû Bekir Sıddık'ın Faziletleri*" kitabında, İmam Eş'âri'nin: "Hz. Peygamber (a.s), Hz. Ebû Bekr'i (r.a), sahabenin Kur'ân'ı en iyi bilen olmasaydı öne geçirmezdi" ifadesine yer vermiştir.¹⁷³

İbn Kesîr daha sonra konu bağlamında Kurtûbî tefsîrinin başında Bâkîllâni'den nakledilen yukarıdaki hadîsi zikredip şu yorumlarda bulunmaktadır:

- "Tevâtür yoluyla sâbittir ki, Kur'ân'ı Hz. Osman (r.a), Hz. Ali (r.a), Temîm-i Dârî, Übade b.Sâmit ve Abdullah b. Amr toplamışlardır (tamamını ezberlemişlerdir). Dolayısıyla Enes'in (r.a) "Onu dört kişiden başkası toplamadı" sözünden gaye "Kur'ân'ı Râsûlullah'dan (a.s) sadece bu dört kişi doğrudan aldı. Diğerleri ise onu birbirinden aldılar" anlamında olması muhtemeldir. Birbirini destekleyen birçok rivâyet, dört halifenin Rasûlullah (a.s) zamanında Kur'ân'ın tamamını ezberlediklerini göstermektedir." Ayrıca müellif, Kurtubî ve Bakîllâni'nin, İbn Mes'ûd (r.a) ile Ebû Huzeife'nin azatlı kölesi Sâlim'i (r.a) zikretmediğini, oysa bunlarında Kur'ân'ın tamamını ezberleyen sahabîler arasında olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁴

Bu bilgilerden sonra İbn Kesîr konu bağlamında bir sonraki hadîse yer vermektedir. Buna göre Buhârî, Zeyd İbn Sâbit'ten (r.a) rivâyetle, Yemâme savaşında kurrâların şehid edilmesinden sonra Hz. Ebû Bekr (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) ile aralarında geçen şu konuşmaya

¹⁷¹ İbn Kesîr'in belirttiğine göre, Ebû Zeyd'i (r.a) Bedir gazvesinin şehitleri arasında zikretmişlerdir. Enes'in (r.a), "Kur'ân'ı toplamadı" sözü ise Ensar'dan bu isimlerden başkasının Kur'ân'ı ezberlemediği kastıdır. Yoksa Muhâcirlerden Hz. Ebû Bekr, İbn Mes'ûd (r.a) ve Ebû Huzeife'nin kölesi Salim (r.a) gibi bir grupta Kur'ân'ı toplamıştı (ezberlemişti). İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 23.

¹⁷² Müslim, Mesâcîd, 53; Ebû Dâvud, Salât, 61; Tirmizî, Salât, 60; Edeb, 24; Nesâî, Mesâcîd, 73; İmâmet, 3, 6; İbn Mâce, İkâme, 46; Ahmed b.Hanbel, IV, 118.

¹⁷³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 23.

¹⁷⁴ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, (thk.) s. 23- 24. Bu bilgi için bkz. Kurtûbî, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, s. 92-93.

yer vermektedir. Zeyd İbn Sâbit diyor ki: “Hz. Ebû Bekr (r.a) Yemâme de kurrâların (Kur’ân hâfızları) şehîd edilmesine müteakip beni çağırdı. Yanına geldiğimde Hz. Ömer (r.a)’da orada bulunuyordu. Hz. Ebû Bekr (r.a) bana dedi ki: “Ömer (r.a) bana geldi ve “Yemâme günü harbin şiddetiyle Kur’ân hâfızlarından birçoğu şehîd oldu” dedi. Ben de diğer harp meydanlarında, savaşın şiddetlenip Kur’ân hâfızlarının şehîd edilmelerinden, bu sebeple Kur’ân’ın büyük bir kısmının zayî olup gitmesinden, yok olmasından endişe ediyorum. Binaenaleyh Halîfe olarak Kur’ân’ın bir kitap halinde toplanmasını emretmen gerektiğini düşünüyorum” dedi. Ben Ömer’e (r.a), “Resulullah’ın (a.s) yapmadığı bir işi nasıl yaparız?” diyerek itiraz ettim. Ömer (r.a): “Vallahi bu hayırlı bir iştir” dedi. Israrla benden böyle bir şey yapmamı istedi. Nihâyet Allah Teâlâ (c.c) aklımı bu işe yatırdı. Ve ben de Ömer’in (r.a) düşündüğü gibi düşünmeye başladım.” Zeyd (r.a) anlatmaya şöyle devam etti: “Bu sözlerden sonra Hz. Ebû Bekr (r.a) bana hitaben şunları söyledi: “Sen genç ve akıllı bir erkeksin. Bugüne kadar senin bir eksikliğini gören ve seni bir konuda itham eden olmadı. Ayrıca sen, Resulullah (a.s) için vahiy de yazıyordun. Şimdi, Kur’ân’ı araştırıp topla!” dedi. Zeyd (r.a) bunun üzerine: “Şâyet bana dağlardan bir dağın nakledilmesini teklif etmiş olsalardı o iş bana, emredilen bu Kur’ân’ı toplama işinden daha ağır gelmezdi” dedi. Nihâyet Allah, Hz. Ebû Bekr (r.a) ile Hz. Ömer’in (r.a) akıllarını yatırdığı bu işe benim de aklımı, gönlümü yatırdı. Bunun üzerine ben de Kur’ân’ın ardına düşüp gereği gibi araştırdım ve onu yazılı bulunduğu hurma dallarından, yassı taşlar üzerinden ve hâfızların hâfızalarından toplamaya başladım. Nihâyet Tevbe sûresinin son âyetlerini¹⁷⁵ sadece Ebû Huzeyme el-Ensâri’nin (r.a) yanında buldum. Netice de toplanan bu sahîfeler vefat edinceye kadar Hz. Ebû Bekr’in (r.a) sonra hayatı müddetince Hz. Ömer (r.a)’ın sonra da kızı Hz. Hafsa (r.h)’nın yanında kaldı.¹⁷⁶ Buhârî bu hadîsi *el-Câmiü’s-Sahîh* kitabının bölümlerinde¹⁷⁷ ayrıca Ahmed İbn Hanbel, Tirmizî ve Nesâî de Zührî kanalıyla gelen birçok tarîkle rivâyet etmişlerdir.¹⁷⁸

Bu haberle ilgili İbn Kesîr şu değerlendirmelerde bulunmaktadır. Hz. Ömer (r.a), Yemema gününde harbin şiddetlenip şehîdlerin arasında Kur’ân hâfızlarının çoğaldığını görünce Kur’ân’ı toplama işinin ehemmiyetini süratle kavrayıp idrak eden ilk kimsedir. Nitekim Yemame savaşında Kur’ân hâfızlarından yaklaşık beşyüz insan şehîd olmuştur. İşte

¹⁷⁵ Tevbe 10/128-129.

¹⁷⁶ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 3, 4.

¹⁷⁷ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 3, 4; Tefsîr, 20, 163, 248; Ahkâm 37.

¹⁷⁸ Tirmizî, Tefsîr, 10; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 13; V, 188; Nesâî, Fezâilü’l-Kur’ân, 8, 11.

bu nedenle de Hz. Ömer (r.a) Kur'ân'ın bir bölümünün kaybolması endişesiyle Hz. Ebû Bekr'e (r.a) bu konuda ısrar etmiştir.¹⁷⁹

Ayrıca Müellif, Kur'ân'ı yazılı bulunduğu dağınık yerlerden toplama (cem') işini, Hz. Ebû Bekr'in (r.a) yaptığı amelerin en güzeli, en büyüğü ve en azametlisi olarak belirtmekte ve şu yoruma yer vermektedir: Yüce Allah (c.c) O'nu Hz. Peygamber'den (a.s) sonra öyle yüksek bir makama çıkarmıştır ki o makama zâten Hz. Ebû Bekr'den (r.a) başka kimse lâıyk olamazdı. Nitekim Hz. Ebû Bekr (r.a) hilafet makamına geçtikten sonra, zekât vermeyi reddeden düşmanlarla, mürtedlerle, İranlılarla, Rumlarla ve birçok düşmanla savaşmıştır. Ordular gönderip, birlikler ve seriyyeler yollamıştır. İslâm'ın ve İslâm toplumunun dağılıp gitmesi endişesinin ardından İslâm'ı ve devlet idaresini tekrar temelîne, yerine oturtmuştur. Yine Hz. Ebû Bekr (r.a), Kur'ân'ı her okuyanın, tamâmını ezberlemeye güç yetirebilmesi için Kur'ân'ı yazılı bulunduğu dağınık âyetlerden derletip kitâp halinde toplatmıştır. Böylece Hz. Ebû Bekr (r.a) hayırları toplamış, şerleri de def etmiştir. İşte bu nedenle olacak ki aralarında Vekî' İbn Zeyd ve Kabîsa'nın da bulunduğu birçok kimse Hz. Ali'nin (r.a): "Kur'ân hususunda en büyük sevabı kazanan Hz. Ebû Bekr'dir. Çünkü Hz. Ebû Bekr (r.a) Kur'ân-ı Kerîm'i iki kapak arasında toplayanların ilkidir" dediğini rivâyet etmiştir. Müellif ayrıca bu rivâyetin sahih bir senede sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰

İbn Kesîr daha sonra Hz. Ebû Bekr'in (r.a) Kur'ân'ı cem' ettiğine dâir rivâyetlere, ayrıca cem meselesiyle ilgili nakledilen "Kur'ân'ı cem edenin Hz. Ömer (r.a)" olduğu haberine son olarak da Tevbe sûresinin son iki âyetiyle ilgili hadîslere yer vermektedir. Ayrıca O, bu nakillerle ilgili hadîs usûlü açısından değerlendirmelerde bulunmuş, konularla ilgili âlimlerin görüşlerini zikretmiştir.¹⁸¹ Biz burada bahsettiğimiz tüm bu konularla ilgili bir kaç rivâyete ve İbn Kesîr'in değerlendirmelerine yer vermekle yetineceğiz.

İbn Kesîr'in belirttiğine göre, İbn Ebî Dâvud, Hasan el-Basrî'den (r.a): "Hz. Ömer (r.a), Allah'ın kitabındaki bir âyeti sordu" kendisine: "O âyeti filân kimse biliyordu, o da Yemâme gününde şehid edildi" dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) "İnnâ lillâhi ve innâ

¹⁷⁹ Yemâme gününden gaye; Yalancı peygamber Müseylemetül-Kezzab ve onun arkadaşları olan Benî Hanîfe kabilesi ile Yemâme arazisinde ölüm sahasında yapılan harp olduğunu belirtip savaşın detayları hakkında da bazı bilgileri paylaşmaktadır. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 26-27.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 25-26.

¹⁸¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 25-26. Ayrıca bu rivâyetlerin kaynakları için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, [I-XII], Dâru'l-Kütüb el-'ilmiyye, Beyrut, tsz., IX, s. 458-459.

ileyhi râciûn”¹⁸² âyetini okudu. Ardından Kur’ân’ın toplanmasını emretti ve Kur’ân’da toplandı. Böylece Hz. Ömer (r.a), Kur’ân’ı Mushaf içinde toplayan ilk kimse oldu”¹⁸³ haberine yer verilmektedir. İbn Kesîr bu hadîsin senedinin munkatî’ (kopuk) olduğunu çünkü Hasan el-Basrî’nin (r.a) Hz.Ömer (r.a) ile buluşmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla da bu haberin mânâsı, Hz.Ömer’in (r.a), Kur’ân’ın toplanması üzerine teşvik ve ısrar edici bir konumda olup bu işe vesile olduğudur. Nitekim müellif’in belirttiğine göre İbn Ebî Dâvud bu minvâlde bir hadîs de rivâyet etmiştir.¹⁸⁴

Kur’ân’ın kitap haline getirilmesi sürecinde ele alınan bir diğer mesele de Kur’ân’ı bir araya getiren heyetin Tevbe sûresinin son iki âyetiyle ilgili tutumlarıdır. İbn Kesîr konuyla ilgili Zeyd İbn Sâbit’in (r.a): “Tevbe sûresinin son iki âyetini Ebû Huzeyme el-Ensârî’nin (r.a) yanında buldum.” Bir diğer rivâyette de: “Resûlullah’ın (a.s) şahitliğini iki kişinin şahitliği yerine saydığı Huzeyme İbn Sâbit’in (r.a) yanında buldum ondan başka kimse de bulamadım” haberine yer vermektedir.¹⁸⁵

Müellif, rivâyet ile ilgili değerlendirmelerine şöyle devam etmiştir. Buna göre sahâbîlerden bazıları yazı yazamadığından, bazıları da ezberlerine güvendiğinden Kur’ân-ı sadece ezberlemek sûretiyle korumaya almışlardır. Oysa Kur’ân’ın metni Râsûlullah’ın (a.s), kendilerinden sonraki nesillere tebliğ etmeleri üzere onlara bıraktığı en hassas ve en önemli

¹⁸² Bakara 2/156.

¹⁸³ İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 10.

¹⁸⁴ Bu rivâyet şöyledir: “Hz. Ömer (r.a), Kur’ân’ı cem işiyle meşgul olduğu zaman, iki şahid (peygamber huzurunda yazıldığına) şahadet etmedikçe hiç kimseden bir metin kabul etmiyordu.” Böyle yapması da, Hz. Ebû Bekr’in (r.a) O’na bu hususta böyle yapmasını emretmiş olmasındandır. Bu rivâyetlerden de Hz. Ömer’in (r.a) bizzat toplanmasını emreden bir konumda değil, toplama işlemini gerçekleştiren heyet veya bu heyete yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Ebî Dâvud diğer bir rivâyette Hişam İbn Urve’nin babası Hişam’dan rivâyetle şöyle haber vermektedir: “Yemâme günü harp şiddetlenip Kur’ân hâfizları şehit olunca Hz. Ebû Bekr (r.a) Kur’ân’dan bir kısmın zayî’ olmasından korkup Ömer İbn Hattab’a (r.a) ve Zeyd İbn Sâbit’e (r.a) hitaben, “Kim size Allah’ın kitabından bir metin üzerine iki şahid getirirse, siz ikiniz o getirilen metni Mushafa yazınız diye emretti.” Bu haber ile ilgili İbn Kesîr “Senedi kopuktur ve hasendir.” demiştir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 28; İbn Ebî Dâvud, *Kitabu'l-Mesâhif*, s. 6.

¹⁸⁵ Müellif konuyla ilgili şu değerlendirmelere yer vermektedir: Çünkü Huzeyme (r.a), Rasûlullah’ın (a.s) bir bedeviden at satın alma sürecinde onun şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk tuttuğu kişidir. Bu şahitlik olayı şöyledir: “Râsûlullah (a.s) bedevinin birinden bir binek at satın almıştı. Daha sonra bedevi bu alış-veriş akdini inkâr etti. Huzeyme (r.a) de bu satış akdinin yapıldığına Rasûlullah’ı (a.s) tasdik sûretinde şahitlik yaptı. Rasûlullâh da (a.s) onun şahitliğini geçerli kıldı ve bedevîden atı teslim aldı. Bu hadîsi sünen sahipleri rivâyet etmiştir. Bu meşhur bir hadîstir. Ebû Dâvud, Akdiye 20; Nesâî, Büyû’ 91; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 215-216; İbn Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 114. Ayrıca bkz. Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, III, s. 2654-2655.

emanettir.¹⁸⁶ Nitekim Râsûlullah (a.s) veda hacc'ındaki hutbesinde, ümmetinden (kendi) tebliğine şahit olanlara, tebliği kendisine ulaşmayanlara ulaştırmalarını kat'i olarak emretmiştir. Ve "Tek bir âyet bile olsa tebliğ ediniz"¹⁸⁷ buyurmuştur. Sahabîler de Hz. Peygamber'in (a.s) kendilerine emrettiğini tebliğ etmişlerdir. Onlar, Kur'ân-ı Kur'ân olarak, Sünnet'i Sünnet olarak yani Kur'ân'ı sünnete karıştırmaksızın her iki emaneti de yerli yerine ulaştırmışlardır.¹⁸⁸

Ayrıca İbn Kesîr, Rasûlullah'ın (a.s) Kur'ân ile Sünnet ifadelerinin birbirine karışmasının önüne geçmek için "Her kim benden Kur'ân'dan başka bir şey yazarsa onu silsin/yok etsin"¹⁸⁹ buyurduğunu, bu emrin mânâsının Sünnet'in Kur'ân ile karışmaması amacıyla söylendiğini yoksa sünnetin ezberlenmemesi ve rivâyet edilmemesi anlamında olmadığını belirtmektedir. İşte tüm bu tavsiye, uyarılar ve gayretler nedeniyle Rasûlullâh'ın (a.s), sahabeye ilettiği Kur'ân'ın tamamı bize ulaşmıştır.¹⁹⁰ Böylelikle İbn Kesîr, Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi meselesiyle ilgili değerlendirmelerini tamamlamıştır. Bundan sonra da müellif Kur'ân'ın çoğaltılması hususunu tetkik etmiştir.

6. Kur'ân'ın Çoğaltılması

İbn Kesîr, sırada Tefsîr usûlünün önemli bir diğer meselesi olan Kur'ân'ın çoğaltılması hususunu incelemektedir.

Bu bölümde, Kur'ân'ın çoğaltılması, "Osman Mushafları" denilmesi, İbn Mes'ûd'un (r.a) istinsâh heyeti içerisinde yer almaması ve konuyla ilgili tartışmalar, Kur'ân'ı çoğaltan heyette kimlerin olduğu, sûre tertîbi, Hz. Osman'ın (r.a) sûre tertibine müdahalesi, İmam Mushaf ve diğer Mushaflar ile ilgili rivâyetlere ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Müellif, çok sayıda rivâyete yer vermek sûretiyle tetkiklerde bulunmuş ve süreci aydınlatma gayesiyle önemli sorgulamalarda bulunarak meselelere açıklık getirmeye çalışmıştır. İbn Kesîr, bu eserinin tamamında takip ettiği metod üzere Buhârî'nin ilgili rivâyetiyle konuya giriş yapmıştır.

¹⁸⁶ "Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan (Allah'ın) elçiliğini tebliğ (ve ifâ) etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah kâfirler gürûhunu muvaffak etmez." Maide 5/67.

¹⁸⁷ Buhârî, Enbiyâ, 50.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 29.

¹⁸⁹ Müslim, Zühd, 16; Nesâî, Kitâbetü'l-Kur'ân, 1.

¹⁹⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 30.

Buna göre Buhârî, Enes İbn Mâlik'ten (r.a) şöyle rivayet ediyor: “Ermenistan fethinde Sûriyeliler’le, Azerbeycan fethinde de Iraklılar’la savaşan Huzeyfe İbn Yemân, bu bölgelerdeki müslümanların Kur’ân’ı farklı şekillerde okumalarından endişelenerek Hz. Osman’ın (r.a) yanına geldi ve “Müslümanların Kur’ân’ı okuma meselesinde, Yahudilerle Hıristiyanların kendi kitaplarını okumalarına benzer bir ihtilafa düşmesinden önce sen bu konuda tedbîr al”¹⁹¹ dedi. Bunun üzerine Hz. Osman (r.a), Hz. Hafsa’ya (r.h) haberci gönderip, Kur’ân’ın yazılı olduğu sâhifeleri talep etti. Ardından Hz. Hafsa¹⁹²(r.h) muhafaza etmekte olduğu Kur’ân metnini Hz.Osman’a (r.a) gönderdi. Hz.Osman’da (r.a) Zeyd İbn Sâbit (r.a), Abdullah İbn Zubeyr (r.a), Saîd İbnü’l-Âs (r.a) ve Abdurrahman İbnü’l-Hâris İbn Hişâm’dan (r.a) oluşturduğu istinsâh heyetine emir verdi. İstinsâh heyeti de Hz. Hafsa (r.h)’dan gelen bu asıl nüshadaki sûreleri Mushaflara istinsâh edip naklettiler.¹⁹³

İbn Kesîr’in belirttiğine göre Hz.Osman’ın (r.a) istinsâh heyetine yaptığı önemli uyarılar, O’nun meseleyi ne kadar hassas bir yaklaşımla ele aldığını göstermektedir. Bu süreçte Hz. Osman’ın (r.a), Zeyd’in (r.a) Medineli olması hasebiyle istinsâh heyetindeki Kureyşli olan diğer üç kişiye hitaben: “Sizler Zeyd İbn Sâbit (r.a) ile Kur’ân’dan her hangi bir şeyde ihtilafa düşerseniz, Kur’ân’ı Kureyş lisânı/lehçesi ile yazınız. Çünkü Kur’ân Kureyş lisânı/lehçesi ile nâzil olmuştur”¹⁹⁴ dedi. Daha sonra Hz. Osman (r.a), istinsâh edilen Mushaflar’dan her tarafa birer tane gönderdi. Bu gönderdiği (resmî) Mushafların dışında kalan ve içinde Kur’ân yazılı bulunan her sahifenin/materyalin de yakılmasını emretti.¹⁹⁵

Mushafları Hz. Osman (r.a)’ın kendi yazısı ile yazdığı iddiasına¹⁹⁶ da değinen Müellif bunun bilinen bir durum olmadığını, aksine Hz. Osman’ın (r.a) devlet başkanlığı zamanında Zeyd İbn Sâbit (r.a) tarafından yazıldığını belirtmektedir. Ancak bu Mushaflar Hz. Osman’ın

¹⁹¹ Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 3.

¹⁹² Mushafın, müminlerin annesi Hz. Hafsa’nın (r.h) yanında bulunmasıyla ilgili olarak Müellif şunları söylemektedir: “Çünkü Hz. Hafsa (r.h), Hz. Ömer’in (r.a) çocukları arasında onun vakıfları ve terekesi üzerinde varisiydi.” İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 30.

¹⁹³ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 32-33.

¹⁹⁴ İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü’l-Mesâhif*, s. 19.

¹⁹⁵ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 32.

¹⁹⁶ Hz. Osman’ın (r.a) kendi eliyle Mushaf yazması hakkında, İbn Ebî Dâvud, Benî Useyd’in azadlısı Ebû Saîd’dan şu haberi nakletmektedir: “Mısırlı isyancılar Hz.Osman’ın (r.a) yanına girdikleri zaman kılıçla elinin üzerine vurdular. Hz.Osman eli وهو السميع العليم “Onlara karşı Allah sana yeter. O hakkıyla işiten ve hakkıyla bilendir.” (Bakara 2/136) âyeti üzerine düştü. Bunun üzerine Hz.Osman (r.a) hemen elini uzattı ve “Allah’a yemin ederim ki bu el, Kur’ân’ın el-Mufassal bölümünü ilk önce yazan eldir” dedi. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, (thk.) İbrahim el-Bennâ, s. 43.

(r.a) emri ve işâretiyle yazıldığı için O'na nisbet edilmiş ve onlara “Osman Mushafları” denildiğine dikkat çekmiştir. Sonra bu Mushaflar Hz.Osman'ın (r.a) huzurunda sahâbîlere okunmuş ve her tarafa gönderilmiştir.¹⁹⁷

Bu başlık altında tartışılan diğer bir meselede Ahzâb sûresinde bulunamayan 23.âyet ile ilgilidir. Müellif meseleyi muhtelif rivâyetlere yer vererek irdelemektedir. Konuyla ilgili zikredilen rivâyetler şöyledir: İbn Şihab, Zeyd İbn Sâbit'in oğlu Hârice'den nakletti. O da babası Zeyd'i şöyle söylerken işittiğini haber vermektedir: “Mushafı çoğaltırken Ahzâb sûresinden bir âyeti bulamadım. Halbûki Hz. Peygamber'in (a.s) o âyeti okuduğunu duymuştum. Bu yüzden o âyeti aradık. Nihâyet onu Ensar'dan Huzeyme İbn Sâbit'in yanında bulduk.”¹⁹⁸ Müellif bu rivâyette geçen olayın, Hz. Osman'ın (r.a) Kur'ân'ı istinsah etmesinden sonra gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, bilâkis bunun Hz. Ebû Bekr'in (r.a) Mushaf'ı toplayıp bir araya getirmesi esnasında gerçekleştiğini belirtmektedir.¹⁹⁹ Bu görüşüne delil olarak, Zührî'nin Zeyd İbn Sâbit'ten zikrettiği “Biz o âyeti mushaftaki sûresine ekledik” haberini nakletmiştir. Müellif ayrıca rivâyette Ahzâb üresinde olduğu söylenen bu âyetin Hz. Osman'ın (r.a) yazdırdığı Mushafların kenarında bulunmadığını²⁰⁰ belirtmiştir.

İbn Kesîr, Kur'ân'ın çoğaltılmasıyla ilgili yukarıdaki rivâyet bağlamında değerlendirmelerde bulduktan sonra Hz. Osman'ın (r.a) yaptığı bu istinsâh işinin ne derece önemli olduğunu ifade eden şu yorumlarda bulunmuştur.

Hiz. Ebû Bekr (r.a) ile Hiz. Ömer (r.a), Hiz. Osmnan'dan (r.a) önce Kur'ân'ı koruma hizmetinde bulunmuşlardır. Hiz. Osman (r.a) ise insanların Kur'ân'da ihtilafa düşmemeleri için onları tek bir kıraat üzerinde toplamış, insanlar da bu meselede de onun görüşüne katılıp desteklemişlerdir.²⁰¹

¹⁹⁷ Ulemâ'nın bu hususta eserler kaleme aldığı belirten Müellif, bunlardan birkaçını şöyle zikretmektedir: Ebû Ubeyd el-Kasım İbn Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'ân*, adlı kitâbında, İbn Ebî Dâvûd da *Kitâbü'l-Mesâhif*'inde bu hususa önem vermiş, titizlikle bu konunun üzerinde durmuş ve ayrı bir başlıkta incelemişlerdir. Bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 4.

¹⁹⁸ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 3. Ayrıca söz konusu âyet; *مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا* “Müminlerden öyle erkekler vardır ki, Allah'a verdikleri sözde sadakat ettiler: Kimi (şehîd oluncaya kadar dövüşeceğine dair) adağını ödedi (şehîd oldu), kimi de (şehîd olmayı) bekliyor. Onlar asla verdikleri sözü değiştirmediler.” Ahzab 33/23.

¹⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s.24-25.

²⁰⁰ Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 40.

²⁰¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 31.

Ayrıca müellif, Kur'ân'ın çoğaltılması ile ilgili sahâbilerin büyük bir çoğunluğunun Hz. Osman'a (r.a) destek verdiğini ve Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a), kendisinin istinsâh heyeti içerisinde yer almamasıyla ilgili bir öfkesinin olduğuna dâir haberlerin rivâyet edildiğini belirtmektedir.²⁰² İbn Kesîr bu işin çok gerekli ve yapılması gereken bir mesele olduğunu²⁰³ bununla ilgili de Hz. Ali (r.a): "Eğer Osman (r.a) bu işi yapmamış olsaydı onu muhakkak ben yapardım" dediğini rivâyet etmiştir. Binâenaleyh Müellif dört imamın²⁰⁴ bu işin maslahatlardan olduğu hususunda ittifak ettiklerini belirtip bu tartışmanın içine girmeden sadece birkaç rivâyetle meseleyi sonuçlandırmaktadır.²⁰⁵

İbn Kesîr ardından Kur'ân'ı istinsâh eden heyetteki sahâbîler ile ilgili detaylı bilgilere yer vermektedir. Sonrasında ise sûre tertibi ve Hz. Osman'ın (r.a) bu tertibe müdahalesi ve

²⁰² İbn Mes'ûd'un (r.a), Hz. Osman (r.a) tarafından emredilen resmî Mushaf harici diğer sahabe Mushaflarının yakılması emrine karşı çıkarak talebelerine ellerinde bulunan Mushafı saklamalarını emrettiğini ancak bir zaman sonra onların resmi mushafa muvafakat gösterdikleri haber verilmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) Kur'ân'ı istinsah eden heyet içerisinde yer almaması dolayısıyla oluşan öfke ve bu mesele ile ilgili dedikodulara çok sayıda rivâyet ile yer vermiştir. Bu rivâyetler çerçevesinde Müellif, âlimlerin görüşlerini belirterek konuyu uzun uzadıya tartışmıştır. Biz konumuz gereği bu bölümü ileride "Diğer Mushaf" bölümü içerisinde bir alt başlık halinde "Abdullah İbn Mes'ûd'un muhalefeti" başlığıyla işlemeyi uygun gördük. Bkz. Diğer Mushaf s. 54

²⁰³ İbn Kesîr Kur'ân'ın Hz. Osman (r.a) tarafından istinsahının çok önemli bir fazilet olduğunu, bu işin perde arkasını kapsamlı bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre, Kur'ân üzerinde oluşacak okuma farklılıklarının zamanla ne hale gelebileceğini de tarihi örnekleriyle sunmaktadır. İbn Kesîr şu önemli tespitlerde bulunmuştur: "Kur'ân'ın Hz. Osman (r.a) tarafından istinsahına Huzeyfe b. Yemân (r.a) vesile olmuştur. Çünkü O, Ermenistan ve Azerbaycan fetihlerinde gâzî olarak bulunduğu sırada Şâm ile Irak halkı bir araya gelmiş Huzeyfe (r.a) de onlardan çeşitli harfler (lehçeler) üzerine okuyuş –farklı kıraatler- duymuştu. Onlarda Kur'an-ı Kerim'i okuma hususunda ihtilaf ve ayrışmalar görmüştü. Medineye döndüğü zamanda bu müşahedelerini halifeye bildirmiş ve ona hitaben: "Bu ümmetin ferdlerinin Kur'an-ı Kerim hakkında, Yahudiler ve Hıristiyanların ihtilaflarına benzer bir hâle düşmelerinden önce önlem almalısın" demişti. İşte bu sözler Hz. Osman'ı (r.a) korkutmuş ve O, hemen bu işe koyulmuştur. Zira Yahudiler ve Hıristiyanlar ellerindeki mevcut kitapları üzerinde hemfikir değildirdiler. Yahudilerin ellerinde Tevrat'tan bir nüsha vardı, Sâmiriler'in Tevrat nüshası ise birçok lafızda ve mânâda onlardan farklıdır. Sâmirilerin Tevrat'ında hemzeli harfler, "ha ve ya" harfleri yoktur. Hıristiyanlara gelince onların ellerinde de el-Atıka (Ahd-i Atik) ismini verdikleri bir Tevrât vardır. Bu da Yahudilerin ve de Sâmirilerin nüshasından farklıdır. Ayrıca onların ellerinde bulunan İnciller dört tanedir. Bunlardan her biri ince hacimlidir. Bazısı orta hatla yazılmış 14 yaprak, bazısı onun ya bir ya bir buçuk veya iki kat fazlası büyüklüktedir. Muhtevaları İsa (a.s)'ın sîreti, günleri, hükümleri, sözleri ve bunların yanında biraz da Allah Kelamı olduğunu iddia etmekte buldukları şeylerden ibarettir. Bununla beraber bu İnciller de söylenildiği gibi ihtilaflıdır. Netice itibarıyla Tevrat ve İncil'de yapılan değişiklikler ve tahrifler ortadayken, her ikisi de Hz. Muhammed (a.s)'ın şeriatıyla nesh olunmuştur. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 30-31.

²⁰⁴ Hz.Ebübekir (r.a), Hz. Ömer (r.a), Hz. Osman (r.a) ve Hz.Ali (r.a).

²⁰⁵ Bu dört zât öyle kimselerdir ki Allah Râsûlü onlar hakkında: "Benim sünnetime iyi yapışın, benden sonra da Raşid Halifelerin sünnetlerine" buyurmuştur. Bkz.Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 126-128; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 6; Tirmizi *İlim*, 16; İbn Mâce, *Mukaddime*, 6. Not: Bu rivâyetlerin hepsi de İrbaz b. Sariye'nin tarîkiyle zikredilmiştir.

çoğaltılan Mushafların durumuyla ilgili rivâyetleri zikrederek konuyu değerlendirmektedir. Bağlamı gereği bu konuları Kur'ân-ı Kerîm'in çoğaltılması başlığı altında incelemek uygun gözükmektedir.

a. Sûre Tertibi ve Hz. Osman'ın Sûre Tertibine Müdahalesi

İbn Kesîr bu başlık altında, asırlardır netliğe kavuşmamış ve üzerinde hâlâ farklı yorumlar yapılan sûre tertibiyle ilgili değerlendirmelerde bulunarak konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Müellif, Hz. Osman'ın (r.a) mushaftaki sûre tertibine müdahale ettiğini ve bugün elimizde bulunan Mushaf'ın sûre sıralamasının bizzat Hz. Osman (r.a) tarafından yapıldığını ileri sürmektedir. Bunu da O'nun (r.a) en başa "Yedi uzun sûreyi" (Seb'i Tivâl), sonrasına "yüz âyetli sûreleri" (el-Miûn) koymakla gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. İbn Kesîr, bu görüşüne delil olarak, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Taberî ve de birçok âlimin İbn Abbas (r.a)'dan rivâyet ettikleri şu hadîse istinad etmektedir. İbn Abbâs'dan (r.a) rivâyetle: Ben, Osman İbn Affan'a (r.a), "Mesânî (âyet sayısı yüzden az) grubundan olduğu halde Enfâl sûresini, Miûn (âyet sayısı yüz civarında olan) grubundan olduğu halde Berâe (Tevbe) sûresini birleştirip aralarına besmele yazmamanıza sebep nedir? Siz bu iki sûre arasını yaklaştırdınız fakat besmeleyi yazmadınız ve bu iki sûreyi es-Seb'ut-Tivâl grubuna koydunuz, sizi bunu yapmaya sevk eden nedir" diye sordum?" Osman İbn Affan (r.a) cevap olarak: "Râsûlullah'a (a.s) bazı zaman sûreler vahy olunurdu. Kendisine bir şey nâzil olunca vahiy kâtiplerinden birini çağırır ve onlara: "İşte şu âyetleri içinde şu ve şu zikredilmekte olan sûrenin içindeki yerine koyunuz" buyururdu. Enfal Sûresi Medine'de ilk nâzil olanlardandı. Berâe ise son nâzil olanlardandı. Enfal Sûresi, muhteva bakımından Berâe suresine benzemektedir. Bu yüzden ben, o iki sûreyi tek sûre zannettim. Allah Resûlü de (a.s) Berâe sûresinin Enfal Sûresi'nden olup-olmadığını açıklamadan vefat etti. Dolayısıyla bu iki sûreyi (Enfal-Berâe) birbirine yaklaştırdım ve aralarına da besmeleyi yazmadım. Ayrıca bunu da en uzun yedi sûrelerin arasına yazdım"²⁰⁶ dedi.

²⁰⁶ Müellif, Enfal ve Tevbe Sûrelerini tefsîr ederken sûre başlarında konuyu değerlendireceğini ifade ederek bu kadar bilgi vermekle yetinmektedir. Tefsîrinde ise konuyla ilgili aynı rivâyete yer verdikten sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Bu rivâyeti, Ahmed İbn Hanbel, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Hibban, sahihi'nde ve Hâkim, Müstedrek'inde başka tariklerle Avf el-Arabî'den gerisi aynı olan senedle rivâyet etmişlerdir. Hâkim: "Buhârî ve Müslim tahrir etmemiş olsalar da senedi sahih hadîstir" demiştir. İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, (t.r.c) Savaş Kocabaş, V, s.106; İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 31-33. Ayrıca hadîsin kaynağı için bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 57,69.

Müellif bu rivâyeti değerlendirmekle, sûre içinde yer alan âyetlerin kendi aralarındaki sıralamalarının Hz. Peygamber'in (a.s) tasarrufunda tevkîfi bir iş olduğunu, sûrelerin tertibinin ise Hz. Osman (r.a) tarafından yapılan ictihâdi bir mesele olduğuna dikkat çekmektedir. İbn Kesîr, bu gerekçeyle hiç kimsenin Kur'ân'ı (âyetleri) bu tertîbe aykırı bir şekilde okumasına cevaz vermemiştir. Sûrelerin tertibinde ise Hz.Osman (r.a)'nın tertibine uymanın müstehap olduğuna dikkat çeken müellif, evlâ olanın Kur'ân okunduğu zaman bir biri ardınca okunması gerektiğini düşünmektedir.²⁰⁷ Böylece İbn Kesîr, sûre tertîbi vr Hz.Osman (r.a)'nın sûre tertîbine müdahalesi konularını etraflıca ele almıştır. Müellif, konuyla ilgili bir diğer mesele olan Hz. Osmân'ın (r.a) çoğalttırdığı Mushafların durumu hakkında detaylıca bilgi vererek bu mevzûyu da tamamlamıştır.

b. Mushafların Durumu

İmam ve diğer Mushaflar olmak üzere iki ayrı bölümde ele alınan bu mesele de müellif, Hz.Osman'ın (r.a) çoğalttırdığı Mushafların durumuyla ilgili bazı bilgileri ve konu bağlamında birtakım rivâyetleri zikretmektedir. Bununla birlikte Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) konuyla ilgili muhalefetinin ele alındığı, Hz.Ali'nin (r.a) nüzûl sırasına göre tertip ettiği mushafın incelendiği bu bölümleri iki alt başlıkta inceleyeceğiz.

ba. İmam Mushaf

Bu bölümde Hz. Osman'ın (r.a) istinsâh için Hz. Hafsa'dan (r.h) talep ettiği İmam Mushaf'ın çoğaltma eyleminden sonrasındaki âkîbeti hakkında bilgi verilmektedir. İbn Kesîr'in belirttiğine göre istinsâh heyeti mushafları yazıp çoğalttıktan sonra Hz. Osman (r.a), İmam Mushaf'ı -ayrı ayrı sûrelerden meydana gelen kitapçıkların bir Mushaf içinde toplandığı- Hz. Hafsa'ya (r.h) geri gönderdi. İbn Kesîr, Hz. Osman'ın (r.a) resmi Mushaf'ı diğer sahife ve sahabe nüshalarıyla birlikte yaktırmadığını çünkü İmam Mushaf'ın (Hz. Hafsa'da (r.h) bulunan) birebir Hz. Osman'ın (r.a) yazdırdığı mushaftan ibaret olduğunu belirtmiştir. Müellif, Hz. Osman (r.a) sadece onu muntazam bir hâle koyduğuna dikkat çekerek, çoğaltma işinin Hz. Hafsa'dan (r.h) alınan resmî Mushaf'ın bire bir dikkate alınarak gerçekleştirildiğini savunmaktadır.

²⁰⁷ Müellif bu bilgileri aktardıktan sonra Hz.Peygamber (a.s)'ın Kur'ân'ı okurken takip ettiği sıralamayla ilgili örnek birkaç rivâyete yer vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 34-35.

Buna göre istinsâh eyleminin temel nüshası olan bu nüsha müellif'in beyanına göre Hz. Hafsa'nın (r.h) yanında kalmaya devam etmiştir. Sonraları Mervan İbn el-Hakem, Hz. Hafsa'ya (r.h) haberci gönderip ondan bu nüshayı istemiştir. Fakat Hz. Hafsa (r.h) ölünceye kadar Mervan'a bu nüshayı vermemiştir. O'nun ölümünden sonra Mervan bu nüshayı Hz. Hafsa'nın (r.h) erkek kardeşi Abdullah İbn Ömer'den (r.a) alıp ve Hz. Osman'ın (r.a) bölgelere birer tane gönderdiği Mushaflara muhalefet etmesin diye o nüshayı yaktırmıştır.²⁰⁸

İbn Kesîr'in beyanına göre Mervan bu işi yapma gerekçesini şöyle izah etmektedir: “Bunun içindekiler resmî Mushaflara yazılmış ve onlarda muhafaza edilmektedir. Zamanla birilerinin şüphelenip, Mushaf'ın şânı hakkında şüpheyeye düşmesinden veya “ondaki bazı şeyler mushafa yazılmadı” demesinden endişelendiğim için yaptım”²⁰⁹ demiştir. Bunun senedi de sahihtir.²¹⁰

Ardından İmam Mushaf hâricindeki Mushafların yakılma sürecini ve bu sürece tarihi tanıklık edenlerin tepkilerini irdeleyen İbn Kesîr, Hz. Osman'ın (r.a) asrında yaşayan sahâbîlerin ve o dönemde yaşayan tabîinin önde gelenlerinin, Hz. Osman'ın (r.a) İmam Mushaf dışındaki Mushafları yaktırmasına muvâfakat ettiklerini bu işe sadece Hz. Osman'ın öldürülme olayına karışan malûm küçük bir zümrenin itiraz ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu itirazların da ülema tarafından kabul edilmeyip reddedildiği müellif tarafından beyan edilmektedir.²¹¹

Yaktırma meselesi ve buna tanıklık edenlerin yaklaşımlarıyla ilgili Hz. Ali'nin (r.a) sözünü yine zikreden müellif ayrıca Sa'd İbn Ebi Vakkas'ın oğlu Mus'ab'ın isnadının sahih olduğunu belirttiği şu sözlerine yer vermektedir: “Ben, Hz. Osman'ın (r.a) Mushafları yaktırdığı zamanki insanların çoğuna yetiştim, bu işe onların hepsi rıza göstermiştir, itiraz etmemiştir”²¹² Daha sonra müellif bu minvalde bazı sözlere de yer vererek konuyu sonlandırmaktadır.²¹³ İmam Mushaf ile ilgili tetkiklerde bulunduktan sonra İbn Kesîr, diğer Mushaflar hakkında incelemelerde bulunmaktadır.

²⁰⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 34-35.

²⁰⁹ İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 24-25.

²¹⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 35.

²¹¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 35-36.

²¹² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 36.

²¹³ Bu rivâyetler için bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 13.

bb. Diğer Mushaflar

Müellif, Hz. Osman (r.a)'nın emriyle çoğaltılan diğer Mushaflar hakkında; Mekke, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn'e birer adet gönderildiğini bu bilgiyi de Ebû Dâvud'un, Ebû Hatim rivâyetine istinâden haber verdiğini belirtmektedir.²¹⁴ Ayrıca bu başlık altında İbn Mes'ûd'un (r.a) Hz. Osman'ın (r.a) Mushafları yaktırma emrine muhalefetiyle Hz. Ali'ye (r.a) isnad edilen nüzûl sırasına göre Mushaf hakkındaki rivâyetler de değerlendirilecektir. Bunun dışında Müellif, Hz.Osman (r.a) tarafından çoğaltılan ve Şam bölgesine gönderilen Mushafla ilgili detaylı bir tarihi mâlûmat sunmaktadır.

- *Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) Muhalefeti*

Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) istinsâh heyeti içerisinde yer almamasının tartışıldığı bu bölümde Müellif konuyu, çok sayıda rivâyeti zikrederek geniş bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışmıştır. Konu ile ilgili uzun uzadıya rivâyetlere yer verilerek meselenin tüm detaylarını açığa çıkarma gayreti görülmektedir. Peşi sıra zikredilen haberlerin tartışılması mesele irdelenmiş en sonunda da şahsi kanaat belirtilmiştir.

Humeyd İbn Mâlik şöyle rivayet ediyor: “Hz. Osman (r.a) diğer Mushafların yakılmasını emrettiği zaman, bu emre Abdullah İbn Mes'ûd (r.a) sıcak bakmadı ve talebelerine: “Sizden her kim bir şey çalıp saklarsa, kıyamet günü o çalıp sakladığı şeyle gelir”, Allah'a yemin ederim ki Zeyd henüz çocukken ben bizzat Rasûlullâh'ın (a.s) ağzından yetmiş sûre almışım. Şimdi ben Râsûlullah'ın (a.s) ağzından aldığım Kur'ân âyetlerini mi terk edeyim?”²¹⁵ dedi. Konuyla ilgili benzer bir rivâyette şöyledir. İbn Ebî Dâvûd, Ebû Vâil'den rivâyette şöyle demiştir: “İbn Mes'ûd (r.a) bize minberde verdiği hutbede şunları söyledi: ‘Kim bir şey saklarsa, kıyamet günü sakladığı şeyle gelir,²¹⁶ sizler mushaflarınızı saklayın. Siz nasıl bana Zeyd İbn Sâbit'in kıraati üzere okumamı emredersiniz. Zeyd İbn Sâbit, alnında iki saç perçemi olduğu halde çocuklarla beraber gezerken ben Rasûlullâh'ın (a.s) ağzından yetmişden fazla sûre alıp okumuştum. Allah'a yeminle söylüyorum, Kur'ân'da nâzil olan her bir âyetin ne hakkında indiğini biliyorum. Ben sizin en hayırlınız olmasam da Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen kimse yoktur. Eğer develerin ulaşabileceği bir belde

²¹⁴ İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 34.

²¹⁵ Tirmizî, Tefsir, 10; İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 15.

²¹⁶ İbn Mes'ûd'un hutbede okuduğu bu âyet “Kim hıyanet edip de ganimetten veya kamuya ait hâsıllardan bir şey aşırır, bunu da gizlerse, kıyamet gününde o vebâlini aldığı şeyler boynuna asılı olarak gelir.” (Âl-i İmrân 3/161) İbn Kesîr, bu âyette kastedilen, kamu malı ve ganimet kaçırmak olduğunu belirtmiştir.

Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen bir kimse olsaydı muhakkak ona giderdim.”” Bunu rivâyet eden Ebû Vâil der ki: “İbn Mes'ûd (r.a) minber'den inince insanların sohbet halkalarında bulundum, onun sözünü inkâr eden hiç kimseyi görmedim.”²¹⁷

İbn Kesîr, Ebû Vâil'in, “O'nu tenkit eden hiç kimse görmedim” sözüyle, İbn Mes'ûd'un (r.a) faziletini, ezberini ve ilmini inkâr eden olmadı demek istediğini düşünmektedir. Ayrıca müellif, İbn Mes'ûd'un (r.a) Mushafları saklayıp gizlemeyi emretmesi emrinin ise birçok kimse tarafından tepkiyle karşılandığını ve tenkit edildiğini zira Alkame'nin: “Ben Şam'a geldiğimde Ebû'd-Derdâ ile karşılaştım, O: “Biz Abdullah İbn Mes'ûd'u korkak biri sayardık. Ona ne oluyor da emirlere saldırıyor”²¹⁸ sözüyle bu görüşünü desteklemektedir.

İbn Kesîr bu değerlendirmelerden sonra kendi beyanıyla sahîh olan birçok senedle İbn Mes'ûd'un (r.a), Hz.Osman'ın (r.a) emrettiği Mushafların toplanması düşüncesini uygun gördüğüne dâir rivâyetler zikretmiştir. Birkaç örnekle de bu rivâyetleri zikrederek konuyu tamamlayacağız.

İbn Ebî Dâvud'un, *Kitâbü'l-Mesâhif*'de “Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) Hz.Osman'ın (r.a) Mushafları toplamasını kabul ediyor babı” adında bir başlık attığını belirten İbn Kesîr, daha sonra Fülfulü el-Cû'fî'den şöyle bir rivâyete yer vermektedir: “Mushaflar hususunda endişeye kapılıp Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a) yardım isteyen kimselerle beraber bende gittim. Abdullah'ın (r.a) yanına girdik. Topluluktan biri: Biz ziyaret için gelmedik. Bizi korkutan şu haber üzere geldik. Bunun üzerine Abdullah (r.a): “Şüphesiz Kur'ân Peygamberimizin üzerine yedi kapıdan yedi harf üzere indirildi. Sizden öncekilere ise kitaplar bir kapıdan, bir harf üzere indi”²¹⁹ dedi. Ancak İbn Kesîr, İbn Ebî Dâvud'un bu rivâyetinin tutarlı olmadığını, daha önceki görüşünden döndüğünün anlaşılmadığını ifade etmiştir. Sonra O, rivayetleri zikretmeye devam etmiştir.

İbn Ebî Dâvud, Mus'ab İbn Sa'd'dan sahih bir senedle: “Hz. Osman (r.a) insanlara hutbede konunun önemini arz edip Kur'ân'ın çoğaltılması sürecini başlattığını ve sürecin

²¹⁷ İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s.15-16. İbn Kesîr'in beyanına göre bu rivâyet küçük bir farkla Buhârî ile Müslim'in sahihlerinde de bulunmaktadır. Onlardaki ifade şöyledir:“Muhammed'in ashâbı bilir ki ben onların arasında Allah'ın kitabını en iyi bilenim” Bkz. Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân* 8; Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 22, 115.

²¹⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 37.

²¹⁹ İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 23-26.

sonunda Rasûlullâh'ın (a.s) sahâbîlerinin bazısının “Osman (r.a) çok güzel yapmış” dediklerini” haber vermektedir.²²⁰

İbn Kesîr, râşid imamların, -Hz. Ebû Bekr (r.a) ile Hz. Ömer (r.a)-, hemen harekete geçerek yaptıkları bu hizmetin Allah'a yaklaşıma vesîle olan işlerin en büyüklerden olduğunu çünkü Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza eden ve ondan herhangi bir şeyin zayî olup gitmemesi için onu toparlayıp kitap haline getirenlerin bu ikisi olduğunu Hz. Osman'ın (r.a) ise insanları tek bir kıraatte -Kur'ân'ı, Rasûlullah'ın (a.s) ömrünün son yılındaki Ramazanda Cibrîl'in kendisiyle mukâbele ettiği “Son Arza” üzere- topladığını belirtmektedir.²²¹

Böylece Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) muhalefetiyle ilgili meseleyi açıklığa kavuşturan müellif, tartışma konusu olan bir diğer meseleyi, Hz. Ali'nin (r.a) nüzûl sırasına göre tertîp ettiği Mushaf hakkındaki görüşlerini rivayetler doğrultusunda açıklamaktadır.

- *Ali İbn Ebî Tâlib'in (r.a) Nüzûl Sırasına Göre Mushafı*

Hz. Ali'nin (r.a) nüzûl sırasına göre tertîb ettiği şahsî mushafa dâir rivâyete ve konuyla ilgili değerlendirmelere yer verildiği bu bölümde, Hz. Ali'nin (r.a) Hz. Ebû Bekr'e (r.a) biat edip-etmesiyle ilgili süreç de tahlîl edilmektedir.

Rasûlullâh'ın (a.s) vefatından sonra Hz. Ali'nin (r.a) Kur'ân-ı Kerîm'i nüzûl sırasına göre bir araya getirme niyetinde olduğu rivâyet edilmektedir. Nitekim bunu İbn Ebî Dâvûd, Muhammed İbn Şirin'den rivâyetle: “Hz. Peygamber (a.s) vefat ettiği zaman Hz. Ali (r.a), Kur'ân'ı bir mushafta toplayana kadar Cuma hariç, hiçbir gün abasını (dış elbise) giymeyeceğine yemin etti.” Hz. Ebû Bekr (r.a) birçok defa Hz. Ali'ye (r.a) haber gönderip: “Kendisinin halife olmasının hoşuna gidip-gitmediğini” sordu. Hz. Ali (r.a), yeminini haber verdi, ardından Hz. Ebû Bekr'e (r.a) biat edip tekrar döndü.”²²² Müellif İbn Ebî Dâvud'un bu rivâyetinin senedinde kopukluk olduğunu belirtmektedir. Daha sonra İbn Ebî Dâvud bir başka rivâyette, Hz. Ali'ye (r.a) nisbet edilen bu mushafın râvilerden sadece Eş'âs'ın rivâyetinde yer aldığını haber vermektedir. Ancak Müellif Eş'as'ın “leyyinu'l-hadîs” (hadîs rivâyetinde gevşek) bir kimse olduğunu haber vermektedir. İbn Kesîr bu hadîsin diğer rivâyetlerinde ise: “Kur'ân'ı toplamadıkça” yani hıfzını tamamlayıncaya kadar ibaresi yer aldığını, Kur'ân'ı

²²⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 38.

²²¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 40.

²²² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 41. Rivayetle ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 10.

ezberleyip hâfızasında toplayan kimse için: “O Kur’ân’ı cem etti/topladı” denildiğini ifade etmektedir.²²³

İbn Kesîr bu değerlendirmelerden sonra şu sözlerle devam etmektedir. Rivâyetler ışığında İbn Ebî Dâvud’un söylediği Hz. Ali’ye (r.a) nisbet edilen bu Mushafın râvilerden sadece Eş’âs’ın rivâyetinde yer aldığı haberi kuvvetli gözükmektedir. Çünkü söylenildiği gibi Hz. Ali’ye (r.a) aîd ne bu tür ne de farklı bir şekilde herhangi bir Mushafın olduğu nakledilmemiştir. Var olan sadece Hz. Osman (r.a) Mushafları’dır. Nitekim bunların bazısında Hz. Ali’nin (r.a) hattıyla yazılı olduğu, *بْنِ أَبِي طَالِبٍ* ibaresi vardır.²²⁴ Bu ibârenin i’râbında da yazılışında yanlışlık vardır. Çünkü bu Arapça da “كَتَبَ” ile değil “نَسَخَ” ile ifade edilir. Hz. Ali (r.a) ise bu yanlış söyleme ve yazma bakımından insanların en uzak olanıdır. Zirâ Hz. Ali (r.a) meşhur olduğu üzere nahiv ilmini ilk vaz eden kimsedir.²²⁵ İbn Kesîr, konuyla ilgili değerlendirmeleri böylece tamamladıktan sonra Hz. Osman’ın (r.a) istinsah ettirip bölgelere gönderdiği Mushaflardan Şam’a gönderilen nüshayla ilgili bizâtihi müşahedelerine yer vermektedir.

Bölgelere Gönderilen Mushaflar’ın Durumu (Şam)

İbn Kesîr Hz. Osman’ın (r.a) istinsâh ettirip bölgelere gönderdiği Mushaflar ile ilgili sadece Şam’a gönderdiği nüsha hakkında detaylı bilgi vermektedir. Müellif burada İmam Mushaf’ı bizzat gördüğünü haber vermekte ayrıca bu Mushafla ilgili teknik detaylardan şöyle bahsetmektedir.

Şam’a gönderilen “İmam Mushaf” bugün O Mushafların en meşhûrudur. Şam’da Dımeşk camîinde Allah’ın zikri ile ma’mur kılınmış olan maksûrenin doğu tarafındaki direğin yanında muhâfaza edilen Mushaf’tır. Bu Mushaf eskiden Taberîyye şehrindeydi. Sonra hicri 510 yılına yakın bir zamanda oradan Şam’a nakledildi. Ben onu, deve derilerinden yapılmış sandığım parşömenlere (deriden yapılmış kağıt), ince deri yapraklar üzerine dayanıklı bir mürekkep kullanılarak güzel ve açık bir hatla yazılmış, büyük, kıymetli, heybetli bir kitap hâlinde kendim gördüm²²⁶ demiştir. Bu konuyla ilgili bu kadar bilgi vermekle yetinen

²²³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 41.

²²⁴ Bu yanlış, bunu yazan kâtibin arap olmadığına delâlet eder. Zâhir olan, bunu yazan kimse Fars Zındıklarından biridir. Nitekim biz onu diğer hâşiyede de görüyoruz. Bkz. Mehmet Sofuoğlu, *Kur’ân’ın Faziletleri (Tercüme)*, s. 53, İstanbul 1978.

²²⁵ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 42.

²²⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 42.

müellif, Buhârî'nin bir sonraki rivâyeti bağlamında vahiy kâtipleri hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Böylece müellif, Kur'ân'ın çoğaltılması meselesinde zikrettiği Mushafların durumuyla ilgili değerlendirmelerini tamamlamıştır.

4. *Vahiy Kâtipleri*

Hiz. Peygamber'e (a.s) vahyolunan Kur'ân-ı Kerîm'in tesbîti hususunda Hiz. Ebû Bekr (r.a) ve Hiz. Osman'ın (r.a) katkıları benzeri önemli bir hizmetle Kur'ân'ın muhafazasına katkı sunan sahabîlerin değerlendirildiği bu bölümde Müellif, sadece Zeyd İbn Sabit'in (r.a) haberine değinmektedir. Vahiy kâtiplerinden diğerkbirkaçını da eserinin muhtelif yerlerinde sadece ismen zikretmektedir. Bunun yanın sıra İbn Kesîr, vahiy kâtipleriyle ilgili tek bir rivâyete yer veren Buhârî'yi de eleştirmektedir.

Buhârî'nin Zeyd İbn Sâbit'ten rivâyet ettiği hadîsde, Hiz. Ebû Bekr (r.a), Zeyd'e (r.a) hitaben: "Sen Peygamber (a.s) için vahiy yazıyordun"²²⁷ dedi. Buhârî bu hadîsi daha önce geçen "Zeyd'in Kur'ân'ı kitap halinde toplaması" bölümündeki gibi zikrettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Buhârî Zeyd İbn Sâbit'in (r.a) Nisa Sûresi 95.âyetinin nüzûlü hakkındaki rivayetini de zikredip, bu bâb'ta vahiy kâtiplerinden Zeyd İbn Sâbitten başkasını nakletmemiştir. Bu durum bir hayli ilginç bulan Müellif, Buhârî'nin bundan başka rivâyet edecek bir hadîs²²⁸ bulamadığını garipsemiştir. Bunun asıl yerinin ise Buhârî'nin Sîret Kitâbında, Rasûlullah'ın (a.s) kâtiplerini zikrettiği yer olduğunu düşünmektedir.²²⁹

²²⁷ Buhârî, Küttâbü'n-Nebî, 4.

²²⁸ Buhârî nüshalarında "Peygamber'in (a.s) kâtibi bâb-ı" vardır. O, bununla Zeyd İbn Sâbit'i (r.a) kasteder. Konuyla ilgili olarak meşhur Buhârî şârihi İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* de şunları zikretmektedir: "Buhârî, Hiz. Peygamber'in (r.a) kâtipleri adını verdiği başlıkta Zeyd İbn Sâbit'ten (r.a) başkasını zikretmedi. Buhârî nüshalarından hiç birinde kâtip lafzından başka bir başlığa vakıf olmadım. Bu durum da bâb'da ki hadîse uygundur." İbn Hacer bu bâb ile Buhârî'nin yalnızca Zeyd İbn Sâbit'i (r.a) kastettiğini çünkü O'nun en çok vahiy yazan kimse olduğunu ve yazma işiyle uğraşıp bu konuda meşguliyetinin çok olmasından dolayı ona ahd lâmı ile "el-Kâtip" ismini verdiğini düşünmektedir. Yine İbn Hacer, "Buhârî'nin Zeyd İbn Sâbit'i "küttab" başlığı altında tek başına zikretmesini de İbn Kesîr'in aksine problemlili bulmamıştır. Çünkü bâb'ın başlığını cemî olarak Küttab (Kâtipler) olarak zikretmiştir. Bu cemî şekli ise *el-Câmiu's-Sahîh'in* nüshalarında mevcut değildir." İbn Hacer bu hadîsi şerh ederken Mekke'deki ve Medine'deki vahiy kâtiplerini de şöyle zikretmektedir: 4. Dört Halife, 5. Zubeyr İbn Avvam, 6. ve 7. Saîd İbn el-Âs İbn Ümeyye'nin iki oğlu Hâlid ve Ebân, 8. Hanzala ibn Rabi' el-Esedî, 9. Muaykîb İbn Ebî Fâtıma, 10. Abdullah İbn el-Erkam ez-Zührî, 11. Şurahbîl İbn Hasene, 12. Abdullah İbn Ebî Revâha ve diğerkleri. Bkz. İbn Kesîr, *Kur'ân'ın Faziletleri*, (t.r.c) Mehmet Sofuoğlu, Türdav yay, İstanbul 1978, s. 56.

²²⁹ Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 42.

5. *Kur'ân'ın Harekelenmesi ve Noktalanması*

Kur'ân tarihinin çok önemli meselelerinden biri olan Kur'ân'ın harekelenmesi ve noktalanmasıyla ilgili rivâyetlere ve âlimlerin değerlendirmelerine yer verilen bu bölümde meseleler, farklı rivâyetler dikkate alınarak incelenmektedir. Ayrıca bu bölümde Kur'ân üzerinde çeşitli işaretleme ve simgeleri ihdâs edenler de belirtilmektedir. Müellif, Müellif konuyla ilgili sadece rivayetleri zikretmekle yetinmiş, her hangi bir değerlendirme de bulunmamıştır. İbn Kesîr bu konuyu Kur'ân'ın te'lifi başlığının altında bir fasıl açarak incelemeyi uygun görmüştür.

İbn Kesîr'in belirttiğine göre, Kur'ân harflerinin noktalanması meselesini ilk emreden halife Abdülmelik İbn Mervân'dır. Ardından Haccâc, Vasıt²³⁰ şehrinde vâli bulunduğu sırada, Hasan-ı Basrî ile Yahyâ İbn Ya'mer'e bu talimatı vermiş onlarda bu işi gerçekleştirmişlerdir. Noktalamayı ilk yapan kişinin Ebü'l-Esved ed-Düeli olduğu da söylenir. Bazıları da Muhammed İbn Şirîn'e ait Yahya İbn Ya'mer tarafından noktalanmış bir mushafın bulunduğunu söylemişlerdir. Mushafın etrafına "aşr" işaretlerinin yazılması Haccâc'a nisbet edilir. Bu işi Me'mûn'un yaptığı da söylenilir. Ebû Amr ed-Dâni, İbn Mes'ûd'un (r.a) mushafa aşr işaretlerinin konmasını kerîh görüp kazıdığını haber vermiştir. Bundan Mücâhid'in de hoşlanmadığı, İmam Mâlik'in mürekkeple olursa bir beîs olmadığına ancak boya katılmış renklerle olursa caiz olmadığına hükmettiği haberleri verilmiştir. Yine İmam Mâlik'in, okunan Kur'ân'larda sûre başlarına, sûrenin âyet sayısının yazılmasını da kerîh gördüğü, aksine çocukların öğrenmelerine mahsus mushaflarda bir sakınca görmediği rivâyet edilmektedir. Katâde:"Önce noktalama işaretleri koydular sonra tahmis²³¹ (beşleme) işaretlerini koydular sonra ta'sîr (onlama) işaretlerini koydular" demiştir. İbn Mes'ûd (r.a) "Allah'ın kitâbına ondan olmayan şeyleri karıştırmayın" demiştir. Ebû Amr ed-Dânî ise: "Tüm İslâm ülkelerindeki bütün âlimler bu sonradan ilavelerin hem okunan hem de öğretim için kullanılan Mushaflarda caiz olduğunda ittifak ettiklerini" haber vermektedir.²³²

²³⁰ Vasıt: Vâsıt İslâm tarihinde önemli misyonlar yüklenmiş bir kent olup Emevilerin Irak valisi Haccac b. Yusuf es-Sakafî tarafından Irak'ta bugünkü Kut-Amâra'ya yakın bir yerde kurulmuştur. Kurulduğu dönemden itibaren Irak'ın idâri merkezliğini de yapmıştır.Şehir hakkında detaylı bilgi için Bkz. Nehravî Zeytuna, Nuveforum.net.

²³¹ Beşleme; Kur'ân'ın her beş âyetinin sonuna Arapça beş anlamına gelen "hams" kelimesinin ilk harfi olan "h" nin konulması. Buna Türkiye'de basılan Mushaflarda rastlanmamaktadır. Demirci, Muhsin, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*, s.232.

²³² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 71-72. Ayrıca konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*; yay. haz. Muhammed İbrâhim Muhamed Hafnavî, Mahmûd Hamid Osman, Dârü'l-Hadis, [I-X] Kâhire 1416/1996, I, s. 79 vd.

6. *Cibrîl'in (a.s) Kur'ân'ı Hz. Peygamberle (a.s) Mukâbelesi (عرض)*

Kur'ân'ı Kerim'in korunması meselesinin nasıllığı vahyin ilk organları tarafından ilâhi emir doğrultusunda tatbîk edilerek gösterilmiştir. Yirmi üç yıl süren vahiy sürecinde Cibrîl (a.s) ile Hz.Peygamber (a.s) arasında gerçekleşen buluşmada arz-mukabele usûlüyle vahiy kontrole tâbî tutuluyordu. Bu mukabele her yıl Ramazan ayında tatbîk edilerek, Kur'ân-ı Kerîm'in vahyi sistemli bir kontrolden geçiriliyordu.

İbn Kesîr'in beyanına göre, Buhârî, "Cibrîl'in Kur'ân'ı Hz.Peygamber'e (a.s) arz ettiğini"²³³ haber vermektedir. Buhârî bu rivayetin devamında Fâtîma (r.h) şu rivayetini zikrediyor: "Hz. Peygamber (a.s) bana gizlice 'Her sene Cibrîl (a.s), Kur'ân'ı benimle bir defa mukâbele ederdi. Bu sene iki defa mukâbele etti. Ben bunu ecelimin yaklaşmış olmasından başka bir şeye yormuyorum"²³⁴ demiştir. Buhârî bunu muallâk²³⁵ olarak zikretmiş ayrıca sahihinin diğer yerlerinde senediyle nakletmiştir.²³⁶

Sonra Müellif, Buhârî'den sahihliği üzerinde ittifak edilmiş İbn Abbas'ın (r.a) şu rivâyetini nakletmektedir: "Peygamber (a.s) hayırda insanların en cömerti idi. En cömert olduğu zaman da Ramazan ayında idi. Çünkü Ramazan ayı çıkıncaya kadar Cibrîl (a.s) her gece onunla buluşur, Rasûlullah (a.s) da Kur'ân'ı Cibrîl'e (a.s) arz ederdi. İşte bundan dolayı Cibrîl (a.s) Peygamber'e (a.s) kavuştuğu zaman, Peygamber (a.s) hayırda esmesi engel olunamayan rüzgârdan daha cömert olurdu."²³⁷ Sonra da Buhârî'nin, Ebû Hureyre'den (r.a): "Cibrîl (a.s), Peygamber'e (a.s) Kur'ân'ı her sene bir defa arz ederdi. Hz.Peygamber'in (a.s) vefat ettiği yıl içinde Kur'ân'ı ona iki defa arz etti. Hz.Peygamber (a.s) her sene on gün itikâfa girerdi. Rûhunun kabz olunduğu yılda ise yirmi gün itikâfa girdi" hadîsine yer vermektedir. Bu rivâyeti, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Mâce; Ebû Bekr İbn Ayyâş, Ebû Husayn, Osman bin Asım'dan gelen başka tarîklerle de nakletmişlerdir.²³⁸ Bu nakillerden sonra Müellif konuyla ilgili şahsi değerlendirmelerine şöyle devam etmektedir.

²³³ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 4.

²³⁴ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 4. Buhârî, Menâkîb, 25, Meğâzi, 85, İsti'zân, 43.

²³⁵ Muallâk hadîs: Hadîsin senedinin baş tarafından (müellifin bulunduğu kısımdan) bir veya arka arkaya birkaç râvisinin yahut bütün râvilerinin zikredilmediği, doğrudan Hz.Peygamber'e veya bir sahabî yahut bir tâbiye isnâd edilen hadîs demektir. Bkz., Aydınlı, Abdullah, *DİA*, XXX, s. 309.

²³⁶ Buhârî, Menâkîb, 25.

²³⁷ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 4.

²³⁸ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 4; İbn Mâce, Sıyâm, 58; Ebû Dâvud, Savm, 78; Nesâî, İ'tikâf, 2; Fezâilü'l-Kur'ân, 7.

Cebraîl'in (a.s) Hz.Peygamber'e (a.s) Kur'ân'ı her sene ârzetmesinden murâd: Allah Rasûlü'nün (a.s) Kur'ân'dan kalanı bırakıp neshedileni atması için ezberindeki ile Allah'ın (c.c) ona vahyettiğinin karşılaştırmasının yapılmasıdır. Böylelikle Kur'ân'dan olanlar pekiştirilmiş, sağlamlaştırılmış ve ezberi kuvvetlendirilmiş olurdu. İşte yine bu amaca doğrultusunda Rasûlullah (a.s) Kur'ân'ı vefat edeceği yıl Cebrail'e (a.s) iki defa, Cebrail'de (a.s) Rasûlullah (a.s) aynı şekilde iki defa okumuştur. Bu sebeple Hz. Peygamber (a.s) bu olaydan ecelinin yaklaştığını anlamıştır. Hz. Osman (r.a) Mushaf'ı cem ederken işte bu "son arza" üzerine okumayı esas almıştır. Bu cem' işini de Ramazan ayına tahsîs etmiştir. Çünkü Kur'ân'ı Kerîm'in vahyedilmeye başladığı ay bu ay'dır. Nitekim Kur'ân'ı Ramazan ayında mukabele şeklinde okumak müstehaptır. Bu yüzden takvâ ehli Kur'ân'ı bu ayda çok okumaya özen göstermektedir.²³⁹ İbn Kesîr bu tetkîklerle Hz. Peygamber'in (a.s), Kur'ân-ı Kerîm'i, Cibrîl (a.s) ile arz-mukabele usûlüyle tesbîti üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Sonrasında ise İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'in gerçekleştirilen bu son arz-mukabele işlemindeki bilgilere binâen âyet ve sûre tertîbi meselesini incelemeye almıştır.

7. *Âyet Ve Sûre Tertîbi*

Cibrîl'in (a.s) Kur'ân'ı Hz.Peygamber'e (a.s) ile arz-mukâbele meselesini İbn Kesîr'in naklettiği rivayetler ve bunlarla ilgili değerlendirmeleriyle inceledikten sonra, Kur'ân'-ı Kerîm'in ne şekilde tertîp edildiği konusunu tetkîk edeceğiz. İslam âlimleri âyetlerin Kur'ân'dak sıralanışı konusunda görüş birliği içindedirler.²⁴⁰ Müellif de aynı şekilde âyet tertîbinin vahye dayalı (tevkîfi) olduğunu ve bu hususta âlimlerin ittifâk ettiğini belirtmektedir. Sûre tertîbiyle ilgili ise farklı yaklaşımların olduğu beyan edilmekte mesele Hz. Aîşe'den (r.h) nakledilen rivâyetler bağlamında değerlendirmektedir. Ayrıca sûre başlarındaki besmelenin tertîbi meselesinin de bu başlıkta incelendiğini görmekteyiz. Bu nedenle âyet tertîbiyle ilgili atıflarda bulunarak, sûre tertîbi alt başlığında bu konuları inceleyeceğiz.

a. *Sûrelerin Tertîbi*

İbn Kesîr, Buhârî'nin Yûsuf İbn Mâhek'ten yaptığı şu rivayetle konuya başlamıştır. Yûsuf İbn Mâhek anlatıyor:

²³⁹ İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân, s.74.

²⁴⁰ Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, Ensâr yay., İstanbul 2005, s.137.

“Ben Hz. Âişe’ye (r.h)’nın yanındayken Iraklı bir adam gelip: - “Hangi kefen daha hayırlıdır” diye sordu?

Hz. Âişe (r.h): - “Yazık sana! Zavallı adam, nasıl kefenlenirsen kefenlen bunun sana zararı olur mu?” diye karşılık verdi.

Bu sefer Irak’lı zât: - “Ey mü’minlerin annesi, bana kendi Mushaf’ını göster” dedi.

Hz. Âişe (r.h): - “Niçin?” diye sordu.

Adam: - “Bendeki Kur’ân’ı ona göre te’lif etmeye çalışacağım, çünkü Kur’ân te’lif edilmemiş olarak okunuyor” dedi.

Hz. Âişe (r.h): - “Kur’ân’ı ha öyle okumuşsun ha böyle, sana bir zararı var mı?” şeklinde karşılık verdi ve devam etti: “Kur’ân’dan ilk nâzil olan, Mufassal’dan içinde cennet ve cehennem zikrolunduğu bir sûredir. Ne zaman ki, insanlar İslâm’a girmeye başladı, helâl ve harama dâir âyetler nâzil oldu. Şâyet ilk önce “Şarap içmeyin” diye bir âyet nâzil olsaydı, insanlar “asla şarap içmeyi bırakmayız” diyerek karşı çıkarlardı. İslâma yaklaşılmazlardı. Ve eğer ilk olarak “Zinâ etmeyin” yasağı inmiş olsaydı insanlar, “Zinâyı asla bırakmayız” diyerek İslâma yanaşmazlardı. Mekke’de henüz oyun oynayan bir kız çocuğu iken Hz. Muhammed’e (a.s) “Bilâkis kıyamet, onlara va’d olunan asıl (azabın) vaktidir. O saat(in azâbı) daha belâlı, daha acıdır”²⁴¹ âyeti nâzil oldu. Bakara ile Nisâ sûreleri ben Hz. Peygamber (a.s) ile evliyken nâzil oldu demiştir.” Râvi der ki, bundan sonra Hz. Âişe (r.h) Iraklı zat için Mushaf’ı meydana çıkardı ve ona sûrelerin âyetlerini imlâ ettirdi.²⁴² Müellif Nesâî’nin de bunu İbn Cüreyc’in nakliyle böyle rivâyet ettiğini belirtmiştir.²⁴³

İbn Kesîr teliften maksadın sûrelerin tertîbi olduğunu beyân ederek rivâyet üzerine tahlillerde bulunmaktadır. Buna göre Iraklı bu zât, “Önce hangi kefen daha hayırlı ve daha faziletlidir?” diye sormuştur. Hz. Âişe de (r.h) O’na, “Bu sorulması gerekmeyen şeylerdendir. Çünkü bu sorunun bir faydası yoktur” kabîlinden bir karşılık vermiştir. Ne varki o dönemin insanları Irak ahâlisini boş ve lüzumsuz²⁴⁴ sorular sormakla vasıflandırmışlardır.²⁴⁵

²⁴¹ Kamer 54/46.

²⁴² Buhâri, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 6.

²⁴³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 66.

²⁴⁴ Nitekim onlardan biri Abdullah İbn Ömer’e (r.a); “Elbiseye bulaşan sivrisinek kanını” sormuştu. O da: “Şu Irak ahâlisine bakın! Kendileri Rasûlullah’ın (a.s) torununu öldürdükleri halde sivrisineğin kanını soruyorlar!” demişti. İşte bundan dolayı ki Hz. Âişe (r.h) o Iraklı zât ile konuşurken sorduğu şeyin mühim bir mesele olduğunu zannetmesin diye ciddiyet göstermemiş, cevap vermeye gayret etmemiştir. Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 66.

²⁴⁵ İbn Kesîr’in beyanına göre Tirmizî, Ahmed İbn Hanbel ve Sünen sahipleri Semure ve İbn Abbas’dan konuyla ilgili sahih olan şu rivâyeti zikretmişlerdir: “Elbiselerinizden beyaz olanları giyin. Ölülerinizi de onunla kefenleyin. Çünkü

Sonra o Iraklı zât Hz. Âişe'ye (r.h) Kur'ân'ın sıralamasını sorarak önemli bir konuya geçmiş, Hz. Âişe (r.h) o adama tertîp olmaksızın -yani sıraya riâyet etmeksizin- okunabileceğini söylemiştir. Müellif bu olayın sanki Hz. Osman'ın (r.a) bugün meşhur sıralamasıyla yazılan ana mushafları İslâm Devletinin dört bir yanına göndermesinden ve ona mecbur etmesinden önce gerçekleştiğini düşünmektedir. İşte bu nedenle de Hz. Âişe (r.h), o adama “Kur'ân sûrelerinden hangisiyle başlarsan, bir zararı olmaz” demiştir. Ayrıca Hz. Âişe (r.h) o zât'a, ilk inen sûrenin cennet ile cehennemden bahseden sûre olduğunu söylemiştir. Şâyet kastı “Alâk” sûresi değilse, içinde va'd ve vaîd bulunan mufassal (Kur'ân'ın Kâf'dan sonuna kadar olan kısa sûreleri) sûreler türünü kastetmiş olması muhtemeldir.²⁴⁶ İbn Kesîr'e göre Hz. Âişe'nin (r.a) söylemek istediği şudur; İçlerinde cennet ve cehennem zikredilen bu sûre veya sûreler, ilk nâzil olanlardan olmakla beraber, Mushaflar bunlarla başlamamıştır. Nitekim Hz. Âişe (r.h) “Bakara ve Nisâ sûreleri Medine'de ben Hz. Peygamber'in (a.s) yanındayken nâzil olan sûrelerdi ve bunlarda Mushaf'ın başlarındadır” demiştir. Sûrelerdeki âyetlerin sıralamasında ise yerlerini değiştirme ruhsatı olmayıp bunlar tevkîfidir. Bu nedenle: “Hangi sûreden başlarsan başla bu sana zara vermez” sözü bazı sûrelerin öne geçirilme veya geriye bırakılmasının mekrûh olmayacağına delâlet eder.

Müellif bu görüşe Huzeyfe'den (r.a) ve İbn Mes'ûd'dan (r.a) nakledilen hadîslerinde işaret ettiğini düşünmektedir. Bu rivayet şöyledir: “Rasûlullah (a.s) gece namazında kıyamda Bakara, sonra Nisâ, sonra da Âl-i İmrân sûrelerini okumuştur.”²⁴⁷

Sûrelerin içinde yer alan âyetlerin tertîbiyle ilgili hiçbir ruhsatın olmadığı yukarıdaki rivâyette de geçtiği gibi bunun Rasûlullah (a.s) tarafından yapılmış tevkîfi bir durum olduğu belirtilmektedir. Buna gerekçe olarak Müellif, Hz. Âişe'nin (r.h) bu konuda sûrelerde olduğu gibi herhangi bir ruhsat vermediğini delil göstermektedir.

Sûre tertîbiyle ilgili yer verilen son rivâyetle konuyu pekiştirmek istiyoruz. Buna göre Buhârî'nin Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a) naklettiği rivâyet şöyledir: “Yemîn olsun ki ben Peygamber (a.s)'ın her bir rekât içinde ikişer ikişer okuduğu “en-Nezâiri”²⁴⁸ birbirine

o, daha temiz ve hoştur. Tirmizî her iki vechinde sahîh olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Dâvud, Tıb, 14; Libâs, 14; Tirmizî, Cenâiz, 18; İbn Mâce, Cenâiz, 12; Libâs, 5; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 247, 326, V; 10, 12, 13.

²⁴⁶ Hz. Âişe'nin (r.h) muradının Müddessir sûresi olması kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü bu sûre tebliğ emriyle indirilen ve içinde cennet ve ateş zikrolunan ilk sûredir. Bundan önce alak sûresinin tamamı değil ilk beş âyeti nâzil olmuştu ve onun için de tebliğ emri de yoktu. İbn Kesîr, *Kur'ân'ın Faziletleri*, (t.r.c) Mehmet Sofuoğlu, s. 76.

²⁴⁷ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 27; Nesâî, *Kıyâmü'l-Leyl*, 35.

²⁴⁸ Nezâir'den maksat mânâları birbirine benzeyen sûrelerdir. Hâ-mîmler ile Mufassal grubu gibi.

benzeyen sûreleri öğrendim” demiştir. Bu sırada Alkâme de oradaydı. Sonra Alkâme’ye (r.a) “Nezâir”i sormuşlar: “İbn Mes’ûd’un (r.a) tertîbi üzere mufassal grubundan önce yer alan yirmi sûre olup, bunlar Hâ-mîm’ler, Duhan ve Nebe’sûrelerinin sonunda yer alır” demiştir. İşte İbn Mes’ûd’dan (r.a) gelen bu tertîb ilginçtir. Çünkü Hz. Osman (r.a) mushafına muhaliftir. Hem de mufassal grubu (Hz.Osman Mushafında) Hucurat sûresinden Kur’ân’ın sonuna kadar olan kısım olup “Duhan sûresi” bu sûrelerin arasına hiçbir şekilde girmez. Buna delil ise Ahmed İbn Hanbel’in (r.a) şu rivâyetidir: Evs İbn Huzeyfe: “Ben Rasûlullah’a (a.s) gelen gruplar içindeydim. Hz. Peygamber (a.s) yatsıdan sonra bizimle sohbet ediyordu. Bir gece yatsıdan sonra uzun süre gecikti, sonra geldi. Seni ne geciktirdi? diye sorulunca “Aklıma Kur’ân’dan -okumadığım- bir hizip geldi de onu okumadan çıkmak istemedim” buyurdu. Sabah olunca sahabîlere: “Siz Kur’ân’ı hiziplere (bölümlere) nasıl ayırıyorsunuz diye sorduk.” Onlar: “Kur’ân-ı üç, beş, yedi, dokuz, on bir, on üç sûre ve (yedinci günde ise) Kâf sûresinden Kur’ân’ın sonuna kadar olan mufassal sûreler şeklinde hiziplere ayırıyoruz”²⁴⁹ dediler.²⁵⁰ Bu hadîsi Ebû Dâvud ve İbn Mâce, Abdurrahman İbn Ya’la et-Tâi’nin oğlu Abdullah’ın tarîkiyle tahrir etmişlerdir. Müellif bu hadîsin senedinin sahih olduğu belirtmektedir.²⁵¹

Ardından Kur’ândaki besmeleler ile ilgili Mekkî Bin Ebî Tâlip’den gelen rivâyeti zikreden Müellif, onun Berâe sûresinin tefsîrinde âyetlerin, sûrelerin ve sûre başlarındaki besmelelerin tertîbinin Hz. Peygamber (a.s) tarafından yapıldığı görüşüne yer vermektedir.

Böylece İbn Kesîr konuyla ilgili rivâyetleri sıralayarak meseleyi tüm detaylarıyla irdelemeyi gaye etmiştir. Ancak biz burada yukarıda vermiş olduğumuz birkaç örnekle yetinip İbn Kesîr’in konuyla ilgili görüşünü özetleyeceğiz.

Müellif, sûrelerin içinde yer alan âyetlerin tertîbiyle ilgili hiçbir ruhsat olmayıp bunların tevkîfi olduğunu düşünmektedir. Sûrelerin tertîbiyle ilgili ise yer verdiği rivâyetlerde Hz. Aişe’den (r.h) gelen rivâyeti de dikkate alarak ictihadî olduğuna hükmetmektedir. Ayrıca İbn Kesîr Hz. Âli’nin (r.a) Kur’ân sûrelerini nüzûl sebebine göre sıralamaya niyetlendiğini zikretmiştir. Buna göre Müellif, Bâkılânî’den rivayetle Hz. Âli’nin (r.a) mushafının Âlak sûresiyle, İbn Mes’ûd’un (r.a) mushafının Fatiha- Bakara- Nisâ sûreleri şeklinde farklı bir tertîbe sahip olduğunu belirtmektedir. Übey b. Kâb’ın (r.a) mushafının ise Fatiha- Nisâ- Âl-i

²⁴⁹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 9.

²⁵⁰ Bu hadîs aynı zamanda sahabenin Kur’ân’ı ne kadar müddetle okuduğunu göstermektedir. İleri gelecek olan “Kur’ân’ı Hatmetme Müddeti” bölümünde de zikredilecektir.

²⁵¹ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 70-71.

İmrân- En'am- Mâide sıralamasıyla tasnif edildiğine dikkat çekmiştir. Netice itibariyle yer verdiği bu haberleri destekler mahiyette sûre tertîbinin ictihâdi olduğuna hükmetmiştir.²⁵²

8. *Yedi Harf*

İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'in âyet-sûre tertîbiyle ilgili değerlendirmelerde bulunduktan sonra Kur'ân Tarihi'nin temel meselelerinden biri olan yedi harf konusunu incelemeye çalışmaktadır. Konuyla ilgili çok fazla sayıda rivayete yer verildiğini görmekteyiz. Buna göre zikredilen her bir rivayet aslında bu konuya farklı bir bakış açısı kazandırmakta ve yedi harf hakkında yeni bir tanımlı doğurmaktadır. Bu nedenle yedi harf meselesini konuyla ilgili rivayetler ve değerlendirmeler ile âlimlerin yedi harf hakkındaki görüşlerini ortaya koyarak inceleyeceğiz. İslam bilginlerinin yedi harf konusundaki görüşlerini de Müellif tasnifiyle beş ayrı bölümde tetkik edeceğiz.

Müellif yedi harf meselesini Buhârî'nin *Fedâilü'l-Kur'ân* babında zikrettiği iki hadîsi üzerine temellendirmektedir. Konuyla ilgili çok sayıda rivâyeti dikkate alarak süreci tarihi bağlamında içinde özenle tahlil etmeye gayret göstermektedir. Ayrıca İbn Kesîr kıraat meselesini de yedi harf konusu bağlamında özel bir fasıl halinde incelemiştir. Son olarak bizde bu tespitlere yer vererek konuyu derinlemesine birçok yönden tetkik etmiş olacağız.

Buhârî'nin ilk rivâyetini -"Kur'ân yedi harf üzere indirildi"- verdikten sonra İbn Abbas, Zührî, İbn Cerîr, Nesâî, özellikle de Ahmed İbn Hanbel, Ebû Dâvûd, Taberî ve bunların muhtelif râvilerden nakillerini konu bağlamında sıralamış ve tahlillerde bulunmuştur. Rivâyetlerin tamamını da Buhârî'den verdiği ilk hadîsin ardından zikretmiştir. Bu rivâyetle birlikte yedi harf konusundaki rivâyetlerin hemen hepsine yer vermektedir. Rivayetler zikredildikten sonra değerlendirmelerde bulunulmuş, ardından yedi harfin daha belirgin anlaşılması için âlimlerin konuyla ilgili anlama çabalarına yer verilmiştir. Son olarak Müellif, yedi kıraat meselesini bir fasıl girerek incelemeyi uygun görmüştür.

a. *Yedi Harf Rivâyetleri ve Değerlendirmeler*

İbn Kesîr, Tefsîr ve Kıraat ilminin müşterek problematiğinden biri olan "Yedi Harf" konusunu önce anlama/anlamlandırma kısacası ne'liğini kavramaya çalışmış, ardından konuyla ilgili muhtelif rivâyetlere yer vermiştir. Sonra yer verdiği bu rivâyetleri tahkik etmiş, ricâl ile ilgili malumatlar verip cerh ve ta'dil açısından açıklamalarda bulunmuştur. Neticede

²⁵² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 68-69.

âlimlerinde konuyla ilgili yaklaşımlarına yer verdikten sonra birkaç başlık altında konuyu hitâma erdirmiştir. Tabî tüm bunları Buhârî'nin ilgili bâbtaki hadîsleri çerçevesinde takip etmektedir. Çalışmamızda tek tek bu rivâyetleri zikretmek yerine kısa atıflarda bulunmak sûretiyle konuyu Müellifin bakış açısıyla inceleyeceğiz.

İmam Buhârî, “Kur’ân yedi harf üzere nazil oldu” başlığını atmış ve ardından Abdullah İbn Abbas’ın (r.a) şu rivâyetini zikretmiştir. Rasûlullah (a.s) şöyle buyurdu: “Cibrîl (a.s) bana Kur’ân’ı ilk önce bir harf (okunuş) üzerine okuttu. Fakat ben bunu artırması talebinde bulundum. Nihâyet yedi harfe (okuyuşa) ulaşınca kadar bu talebimde ısrar ettim.”²⁵³ Müslim, Zührî hadîsi olarak benzer bir rivâyete yer vermektedir.²⁵⁴ Bunu Taberî de Zührî kanalıyla rivayet etmiş ve Zührî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Bana ulaşan bilgiye göre bunlar haramı helâl, helâli haram yapacak şekilde bir ihtilaf olmayıp birbirlerinden farkları yoktur” demiştir.²⁵⁵

Müellif bu konunun, Ubeyd el-Kâsım İbn Sellâm’ın şu rivâyetinde tafsilâtıyla yer bulduğunu haber vermektedir. Enes İbn Mâlik (r.a)- Übeyy İbn Ka’b’dan (r.a) şöyle rivayet etmiştir: “....İslâma girdiğim günden beri hiçbir şey aklımı kurcalamadı. Ancak, ne zaman ki bir âyeti ben bir şekilde, başka bir kimse de farklı bir şekilde okuyunca, bu beni çok etkiledi. Ben :“Bu âyeti bana Rasûlullah (a.s) böyle okudu” dedim. O zât: “Bana da Rasûlullah (a.s) böyle okudu” dedi. Hemen Rasûlullah’a (a.s) gittik.

Ben, Yâ Rasûlallah!: - “Sen bana şu âyetleri şöyle okudun (değil mi)?” dedim,

Rasûlullah (a.s): - “Evet” buyurdu.

Diğer zât’ta: - “Sen bana şu ve şu âyetleri şöyle okumadın mı?” dedi.

Ona da: - “Evet” buyurdu ve şöyle devam etti: - “Cibrîl (a.s) ve Mîkâil (a.s) bana geldiler. Cibrîl (a.s) sağıma, Mîkâil (a.s) de soluma oturdu. Cibrîl (a.s): “Kur’ân’ı bir harf (okunuş) üzere oku”, dedi. Ben de okudum. Mîkâil (a.s), Cibrîl (a.s)’a, “Ondan daha fazlasını iste” dedi. Ben de teker teker okudum. Nihâyet yedi harfe ulaşınca, “Her bir harf kâfi ve şâfidir” dedi”²⁵⁶ Bu hadîsi pek çok kimse benzer şekilde rivâyet etmiştir.²⁵⁷

²⁵³ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 5; *Bed’ül-Halk*, 5.

²⁵⁴ Ayrıca, Müslim, Yûnus ve Ma’mer’dene bir defa bu ikisi de Zührî târikiyle bu şekilde rivâyet etmiştir. Bkz. Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 48.

²⁵⁵ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 45.

²⁵⁶ Şâfidir, yani müminlerin kalplerine ve bedenlerine şifa verir. Kâfidir; yani, kastedilen mânâyı ifade etmede, Kur’ân’ın fesahat ve belâgatini, edebi üstünlüğünü ortaya koymak için yeterlidir. Bkz. Savaş Kocabaş, *İbn Kesîr Tefsîri (Tercüme)*, s. 55.

²⁵⁷ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 48; Nesâî, *Mesâcîd*, 175; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 127; İbn Ebî Şeybe, X, 516.

İbn Kesîr, Taberî'nin Übeyy İbn Kâ'b'dan (r.a) bazı farklılıklarla benzer bir rivâyete yer verdiğini belirtmektedir.²⁵⁸ Bu farklılıklar şöyledir: Okunan, yedi harf konusunda farklı okuyuşların tilâvet edildiği sûre Nahl Sûresi'dir. Rasûlullah'ın (a.s) bu iki adamın okuyuşuna da "Güzel okudun" şeklinde cevap verdiğinde Übeyy: "Gönlümde şeytanın vesvesesini hissettim, hatta yüzüm kızardı. Benim bu vesveseli ve sıkıntılı hâlimi Rasûlullah (a.s) yüzümden anladı ve eliyle göğsüme vurdu." Sonra şunları söyledi: "Ey Übeyy! Bana Cibrîl (a.s) geldi: "Şüphesiz Allah sana Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor" dedi. Ben ona: "Rabbim ümmetime hafiflet/kolaylaştır" dedim... Sonra bana dördüncü defa geldi ve "Allah sana Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor. Bir de sana her bir müracaatına karşılık sana (kabulü kesin) bir dua hakkı tanıyor" dedi. Hz.Peygamber (a.s): "Ya Rabbi, Ümmetime Mağfiret et! Yâ Rabbi, Ümmetime Mağfiret et! Ve ben üçüncü dileğimi de kıyâmet gününde ümmetime şefâat olarak sakladım"²⁵⁹ dedi. Müellif bu hadîsin sahîh olduğunu belirtmektedir.²⁶⁰ İbn Kesîr bu rivâyetlerden sonra Rasûlullah'ın (a.s) Beyyine sûresini Ubey'e (r.a) okuduğunu bunun sebebinin de onda meydana gelen şüphe nedeniyle olduğunu düşünmektedir.²⁶¹ Bu konuyla ilgili Taberî'den farklı bir rivayet daha zikredilmektedir.²⁶²

Müellif daha sonra Ebû Dâvûd'un Übeyy İbn Ka'b'dan (r.a) zikrettiği rivâyete yer vermektedir.²⁶³ Sonra da Ahmed İbn Hanbel'in Übeyy'den (r.a) aktardığı diğer bir rivâyeti zikretmektedir. Bu hadîs şöyledir: Rasûlullah (a.s) Kuba taşlığında Cibrîl (a.s) ile buluştu.

Rasûlullah (a.s) O'na:

²⁵⁸ Taberî Tefsîri, I, s.16.

²⁵⁹ Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 48; Taberî Tefsîri, I, s. 17-18.

²⁶⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 48.

²⁶¹ Bu sûreyi Ubey'e okuma nedeni onda meydana gelen kötü düşüncelere şifâ olması düşüncesiyledir. Nitekim bu sûrede Yüce Allah: "(İşte o apaçık delil,) Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahifeleri okuyan bir elçidir. En doğru hükümler vardır şu sahifelerde" (Beyyine 98/ 2-3) buyurmaktadır.

²⁶² Müellifin Taberî'den naklettiği bu rivâyette Ubey İbn Ka'b'dan (r.a) nakille: "Rasûlullah (a.s), Gıfar oğullarının küçük göletinin yanında bulunduğu sırada Cibrîl'in (a.s) yanına geldi. Ardından, "Allah, ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor"dedi. Allah Rasûlü (a.s): "Ümmetinin buna güç yetiremeyeceğini... Allah'dan sıhhat ve selâmetle mağfiret dilediğini", Cibrîl'in (a.s) üç defa aynı emirle geldiğini ve dördüncüde: "Allah sana, ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor. Onlar hangi okuyuşla tilâvet ederlerse doğru okumuş olurlar" dediğini rivayet ediyor. İbn Kesîr, bu rivâyeti ayrıca Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin, Şû'be tarikiyle zikrettiklerini haber vermektedir. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 48; Ebû Dâvud, Sâlât, 367; Nesâî, Mesâcîd, 176; Ahmed İbn Hanbel, V,127; Taberî Tefsîri I, s.17.

²⁶³ Ebû Dâvûd, Sâlât, 367.

-“Ben ümmîleri çok olan bir millete peygamber olarak gönderildim. İçlerinde ihtiyar adamlar, yaşlı kadınlar ve çocuklar vardır” dedi. Bunun üzerine Cibrîl (a.s):

-“Sen onlara emret, onlar, Kur’ân’ı yedi harf üzere okusunlar” dedi.²⁶⁴

Bu hadîsi Tirmizî de rivâyet etmiş ve “Hasen-sahih hadîstir” demiştir.²⁶⁵ Ebû Ubeyde benzer rivâyeti Huzeyfe (r.a): “Mira taşlığında Cibrîl (a.s) ile buluştu...” diyerek hadîsin tamamını zikretmiştir. Bu hadîsi böylece Ahmed İbn Hanbel’de Huzeyfe’den²⁶⁶ ve Rib’i İbn Hirâş’tan rivâyet etmiştir.²⁶⁷ Müellif, İbn Hirâş rivâyetiyle ilgili senedinin sahih olduğunu fakat diğer muhaddislerin rivâyet etmediğini ifade etmektedir.

İbn Kesîr konuyla ilgili çok sayıda rivâyet zikretmiştir.²⁶⁸ Konuyu anlamamızı sağlayacak ve de farklı gördüğümüz birkaç rivayetle meseleyi neticelendireceğiz. Buna göre İbn Kesîr, konuyla ilgili Ahmed İbn Hanbel’in müsnedinde yer alan Semure rivâyetine²⁶⁹ dikkat çekmektedir. Ayrıca bu hadîsin isnâdının sahih olduğu ancak diğer muhaddislerin bunu tahrîc etmediği belirtilmektedir.²⁷⁰

Bir diğer hadîste yine Ahmed İbn Hanbel’in Ümmü Eyyüb el-Ensâri’den sahih bir isnadla yer verdiği rivâyettir. Ancak *Kütüb-i Sitte* sahipleri bu rivâyeti de tahrîc etmemiştir.²⁷¹

Müellif yedi harf ile ilgili çok sayıda rivâyete yer verdikten sonra konuyla ilgili özel bir fasıl açarak Ebû Ebeyd’in yedi harf ile ilgili özel değerlendirmelerine yer vermektedir. İbn Kesîr’in belirttiğine göre Ebû Ubeyd zikredilen bütün hadîslerin yedi harf tabiri üzerinde ittifak ettiklerini ifade etmiştir. Ancak sadece Semure İbn Cündeb’ten gelen rivâyeti ayrı değerlendirmiştir.²⁷²

²⁶⁴ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 132.

²⁶⁵ Tirmizî, *Kırâat*, 11.

²⁶⁶ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 400.

²⁶⁷ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 385, 401.

²⁶⁸ Konuyla ilgili rivayetleri kısa atıflarla zikredeceğiz. Benzer başka bir rivâyette yine Ahmed İbn Hanbel’in Ebû Hureyre’den (r.a) naklidir (Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 300). Ayrıca, “Ondaki bazı şeyler aklınıza yatmadığında veya kavrayamadığınızda bunun, sizin anlama eksikliğinizden kaynaklandığını bilin. Bilgisini onu bilenlere, yani Allah ve Resûlüne bırakın.” Bkz. Savaş Kocabaş, *İbn Kesîr Tefsîri (Tercüme)*, s. 59, Polen 2010, İstanbul. Müellif ayrıca bu hadîsi Nesâî’nin Enes İbn İyaz kanalıyla böylece rivâyet ettiğini ilave etmektedir.

²⁶⁹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 16.

²⁷⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 55.

²⁷¹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 433;

²⁷² Peygamber (a.s):“Kur’an üç harf üzere nâzil oldu” buyurmuştur. Müellifin bildirdiğine göre, Ebû Ubeyd bu hadîsi “şaz” kabul edip mahfuz olanın yedi olduğunu çünkü asıl meşhur olan rivâyetinde bu olduğunu belirtmiştir

İbn Kesîr bu rivâyetlerden sonra konuyla ilgili şahsi değerlendirmelerine yer vermektedir. Buna göre yedi harfin mânâsını, her bir harfin yedi şekilde okunması olarak anlamayan Müellif, zaten böyle bir şeyinde olmadığını belirtmektedir. Bilâkis, Kur'ân'ın tümünün Arap lehçelerinden yedi lehçe üzerine indiğini, böylelikle ondan bir harfin bir kabîlenin lehçesi, ikinci harfin diğer bir kabîlenin lehçesi, üçüncü harfin bir başka kabîlenin lehçesi ile indiğini ve yediye kadarda bunun böyle sürdüğüne dikkat çekmektedir. Böylece bu yedi kabîlenin bazısının bu nüzûl ile diğerlerinde daha şanslı ve nasipli olduğunu düşünmektedir. Sonrasında ise zikredilen yedi şanslı/nasipli kabîlenin hangileri olabileceği meselesine açıklık getirmektedir.²⁷³

Ebû Ubeyd'in İbn Abbas'dan (r.a) rivâyet ettiği: “Kur'ân yedi lûgat (yedi lehçe) üzerine indi. Bu yedi lûgattan beşi, Hevâzin'den el-Acr'ın lehçesidir”²⁷⁴ haberine yer vermektedir. Müellif bu görüşünü temellendirmeye devam etmiş ve konuyla ilgili Taberî'nin düşüncesine²⁷⁵ yer verip O'nun: “Şârî ümmetin Kur'ân'ı yedi harf üzere okumasına ruhsat vermiştir” sözüyle kendi görüşünü ifade etmiştir.²⁷⁶

²⁷³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 56.

²⁷⁴ İbn Kesîr, Ebû Ubeyd'in bu rivâyetiyle ilgili O'nun sözlerine yer vermektedir: El-Acr (diye isimlendirilenler), Esâd İbn Bekr, Haysem İbn Bekr, Nadr İbn Muâviye oğulları ile Sakîf kabîlesidir. Bunların Hevâzinin en şereflieleridir. Amr İbnü'l-Âlâ bunlar hakkında: “Arabın en fasîh dillileri Havâzinin en şereflieleridir. En aşağısı da Temîm yani Darîm oğullarıdır demiştir. İşte bundan dolayıdır ki Hz.Ömer (r.a) “Mushafımızı ancak Kureyş'in veya Sakîf'in gençleri yazdırsın (yazmakta olan kişiye okusun)” demiştir. Taberî konuyla ilgili: “Son iki lûgat Kureyş ile Huzâa kabîlelerindir” demiştir. Ancak Müellif, Katâde'nin İbn Abbas'dan (r.a) bu rivâyetiyle ilgili O'nun, İbn Abbas'a (r.a) ulaşmadığını belirtmektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 56-57. Bkz. Taberî Tefsîri, I, 29.

²⁷⁵ İbn Kesîr'in belirttiğine göre Taberî şöyle demektedir: “Sahih senedlerle sabit olan şudur ki, “Kur'ân Arapların hepsinin değil, bazılarının lehçesine göre inmiştir. Zirâ bilindiği gibi Arapların lisânları ve lehçeleri yediden çok daha fazla olup sayılamayacak kadar çoktur. Sonra bir kimse sana sorsa :“Bu yedi harfin mânâsı, muhalefet edenlerin ileri sürdüğü gibi “emir ve nehiy, teşvik ve korkutma, kıssalar, meseller ve diğer sözler” olmayıp da senin ileri sürdüğün yedi lehçe mânâsında olduğuna delilin nedir? Ayrıca sen bu muhalif sözü söyleyen kimsenin de ümmetin selefinden ve hayırlılarından olduğunu bilsen” Ona şu cevap verilir: “Bu sözü söyleyenler, geçen rivâyetlerin bu mânâyâ geldiğini iddia etmemişlerdir. Onların sözlerinin yalnızca Kur'ân'ın indiği yedi harf hakkında olduğu, senin zannınla ve doğal olarak bizim görüşümüzle çelişmektedir. Fakat onlar Kur'ân'ın yedi harf üzere indiğini söylerken bunun yedi vecih (kısm) indiğini kastetmişlerdir” denilir. Onların söyledikleri husus ise aynen söyledikleri gibidir.” Müellif buna benzer bir rivâyetin daha önce geçen “Kur'ân'ın cennetin yedi kapısından indiği” mânâsında zikretmişti. Taberî sözüne devamlı: “Cennetten olan bu yedi kapının anlamı ise cennetteki “emir, nehiy, terğîb, terhîb, kasas ve mesel” türünde mânâlardan ibâret olduğuna böylece kişi bunlara göre ameller işleyip sınırlarını aşmaktan sakınırsa, bu sayede cenneti hak etmiş olur.” demiştir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 58.

²⁷⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 58.

Müellif'in yedi harf meselesiyle ilgili düşüncesi şöyledir. Yedi harf, bir ruhsat olup belirli zaman aralıklarını kapsamaktadır. Nitekim Hz. Osman (r.a), insanların kıraat hususunda ihtilaf ettiğini gördüğünde, Kur'ân'ın bir tehlikeye doğru sürüklenmesinden endişelenip, O'nu tek harf üzerine İmam Mushaf'ta toplamıştır.²⁷⁷

Sonra Müellif konuyla ilgili Buhârî'nin ikinci hadîsini rivâyet etmiştir. Bu haber, yedi harf konusunda şöhret bulan Hz.Ömer (r.a)- Hişâm İbn Hakîm hadîsidir.²⁷⁸ Bu rivayeti, Buhârî,²⁷⁹ Müslim,²⁸⁰ Tirmizi,²⁸¹ Ebû Dâvud,²⁸² Nesâî,²⁸³ Ahmed İbn Hanbel,²⁸⁴ Zühri'den

²⁷⁷ Müellif Taberî'den nakille meseleyi özetlemektedir. Bu görüşü benimsediği için bizde İbn Kesîr'in konuyla ilgili düşüncelerini kendi ifadesiyle zikredeceğiz: "İbn Cerir, Hz. Osman'ın (r.a) yaptırdığı istinsah meselesinde müminlerin onu desteklediklerini ve ona itaat ettiklerini belirtmektedir. Hem âdil yöneticisinin sözüne itaat etme adına hem de kendisi ve kendinden sonra gelecek din kardeşlerinin maslahatı için yedi harfle kıraat etmeyi terk ettiklerini belirtmektedir. Kıraat imamları da bunu, kendilerine bir ta'ât kılarak hem kendilerine hem de kendilerinden sonraki ümmete bu altı harfle/lehçeyle kıraati terk etmeleri hususunda kesin bir kararlılık yolu izlemişlerdi. Zamanla da bu altı kıraat ümmetin geleneğinden silindi ve bütün izleride kayboldu gitti. Artık bugün hiçbir kimsenin bu altı kıraati kullanmalarına mahal yoktur. Zira bunların eserleri dahi yok olmuştur." İbn Cerir bu sözlerinin sonuna doğru: "İlim ve irfanı zayıf olan bir kimse Rasûlullah'ın (a.s) kendilerine okuttuğu ve okumalarını emrettiği bir kıraati terk etmeleri onlara nasıl caiz olur derse şu cevap verilir: Hz. Peygamber'in (a.s) onları bununla emretmesi vacip ve/veya farz kılma emri değildi. Bu ancak bir mübah kılma ve ruhsat vermeden ibaretti" denilir. Zira bu lehçelerle okumak şâyet farz olmuş olsaydı bu yedi harften her biriyle amel etmek vacip olurdu. Hiç değilse bu kıraati nakletmek için elinde delil bulunan, haber vermesi gereken ve ümmetin kıraatinden şüpheyi giderenlerin yanında bulunurdu. Hâlbuki onların bu harfleri nakletmelerini önleyen deliller mevcuttur. Ancak bir harfin ref'i nasb ve cer yapılması, bir harfin sâkin kılınması, harekelendirilmesi, şekil ve sûret bakımından bir harfin diğer bir harfe nakledilmesi hususlarındaki kıraat ihtilaflarına gelince, bunlar Peygamber'in (a.s) "Bana Kur'ân'ı yedi harf üzere okumam emrolundu" sözünün anlamından farklıdır. Çünkü bu gibi şeylerde ihtilaf etmek ülema'nın hiç biri tarafından küfür olarak dillendirilmemiştir. Hâlbuki Peygamber aleyhisselam yedi harf hususunda nizâlaşmaya küfrü vacip kılmıştır. İbn Kesîr, Taberî'ye ait olan bu değerlendirmeyi, Taberî Tefsîrinden (I, 20-29) özetleyerek aktarmıştır. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 58-59.

²⁷⁸ Ömer İbn Hattab (r.a): "Ben Hz.Peygamber'in (a.s) sağlığında (namazda) hişâm İbn Hakîm'i Furkan Sûresini okurken işittim. Bir de baktım ki Hişâm'ın bu sûreyi Rasûlullah'ın (a.s) bana okutmadığı birçok harf üzerine okuduğunun fark ettim. Namazda iken yakasına yapışmamak için kendimi zor tuttum. Fakat (selâm verince kaçırılmak için) hemen ridâsını göğsünün üzerinde toplayıp: "Senden işitmiş olduğum bu sûreyi sana kim okuttu?" dedim. "Bana Rasûlullah (a.s) okuttu", dedi. "Yalan söyledin, çünkü Rasûlullah (a.s) bu sûreyi bana, senin okuduğundan başka bir lehçe ile okutmuştur", dedim. Ve onu yakasından tutarak Rasûlullah'a (a.s)götürdüm. Ya Rasûlullah!, şunun Furkân sûresini, senin o sûreyi bana okutmadığın bir takım lehçeler üzerine okurken işittim", dedim. Rasûlullah (a.s): "Oku! Ey Hişâm", dedi. Hişâm da kendisini okurken işitmiş olduğum kıraati Rasûlullah'a (a.s) karşı okudu. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s): Bu sûre böyle indirildi buyurdu. Bundan sonra, "Ey Ömer! Sen de oku!" dedi. Ben de vaktiyle bana okutmuş olduğu gibi okudum. Bana da, "Bu sûre böyle indirildi", dedi. "Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisini okumak kolayınıza gelirse okuyun, buyurdu." Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 5, 27.

²⁷⁹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 5, 27; İstîtâbe, 9;

gelen birçok tarîkle rivâyet etmişlerdir.²⁸⁵ Ayrıca Müellif bu hadîsin senesinde yer alan Harb İbn Sâbit'in, Ebû Sâbit diye künyelendiğini ve onu kusurlup cerh edeni bilmediklerini ifade etmiştir.²⁸⁶

Konuyla ilgili rivâyetlere ve şahsi muhakemelerine yer verdikten sonra Müellif, yedi harf'ten âlimlerin ne anladığını ve yedi harfle ilgili neler söylediğini belirtmektedir. Bu görüşlerini de beş bölümde tasnif etmiştir. Şimdi bu görüşlerine yer vereceğiz.²⁸⁷

b. Yedi Harfin Anlamı Hakkında Âlimlerin Sözleri

Yedi harf meselesinin ne'liği üzerinde zikredilen çok sayıda rivayeti, İbn Kesîr'in konuyla ilgili değerlendirmelerini zikrettikten sonra bu eser bağlamında yedi harfin anlamı hakkında âlimlerin yaklaşımlarını tesbît edeceğiz. Âlimler yedi harfin ne anlam ifade ettiğini bundan ne kastedildiğini tarih boyunca çok tartışmışlardır. Konuyla ilgili de bir ittifak söz konusu olmayıp bilâkis çok fazla sayıda görüş ileri sürülmüştür. Müellif konuyla ilgili, âlimlerin 35 farklı²⁸⁸ görüşe sahip olduğunu, kendisinin de bu görüşleri 5 kategoride Kurtubî'nin tefsîrinin mukaddimesinden²⁸⁹ özetlediğini belirtmektedir. Biz burada İbn Kesîr'in özetlediği bu beş görüşe yer vereceğiz.²⁹⁰

Birinci görüş: Süfyân İbn Uyeyne, Abdullah İbn Vehb, İbn Cerir ve Tahâvî'nin de bulunduğu âlimlerin görüşüdür. **هَلَّمَ / تَعَلَّنَ / أَقْبِنَ** gibi muhtelif lafızlarla birbirine yakın anlamlarda yedi vecihdir. Tahavi bu hususta zikredilenlerin en açığının Ebû Bekre hadîsi

²⁸⁰ Müslim, Kitâbu'l-Müsâfirîn, 48.

²⁸¹ Tirmizî, Kırâat, 11.

²⁸² Ebû Dâvûd, Salât, 468.

²⁸³ Nesâî, Mesâcîd, 174; Fezâilü'l-Kur'ân, 3; Tefsîr, 288.

²⁸⁴ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 42-43..

²⁸⁵ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 40; IV, 30. Müellif bu son rivayetin isnâdının sahîh olduğunu belirtmiştir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 61.

²⁸⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 61.

²⁸⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 44-61.

²⁸⁸ İbn Kesîr yedi harf konusundaki bu farklı görüşleri Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hıbbân el- Bustî'nin zikrettiğini belirtiyor.

²⁸⁹ Kurtubî Tefsîri, I, s. 36 vd.

²⁹⁰ Görüşlerin tamamı için Bkz. Suyutî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 181-183.

olduğunu belirtmiştir.²⁹¹ Buna göre: “Gel mânâsında olan ‘helümme, teâl ve akbîl’ gibi ve git mânâsında olan ‘izheb, ısrâ ve accil’ gibi²⁹² lafızlardır.

Tahavî ve diğerleri yedi harf ile ilgili olarak, Kur’ân’ı yedi lügat-yedi lehçe üzere okuma ruhsatı olarak görmüşlerdir. Bunun gerekçesini de şöyledir; Henüz yazı bilmedikleri, zapt/tesbît edemedikleri, ezberleyemedikleri için insanların çoğuna, Kureyş’in ve Rasûlullah’ın (a.s) şivesi üzere tilâvet çok zor olduğundan dolayı verilmiştir. Tahavî, Bakillânî, Şeyh Amr İbn Abdilberr şu görüşü ileri sürmüşlerdir; Bu, işin başında bir ruhsat idi. Sonra mazeret’in ortadan kalkması, ezberlemenin kolaylaşması, zabt etme imkânlarının çoğalması ve yazı öğrenilmesi sebebiyle bu ruhsat nesh edilip kaldırılmıştır.²⁹³

Müellifin şahsi kanâatine gelince; İnsanları bir kıraat üzerine toplayan râşid halifelerden Hz. Osman’dır (r.a). O, bunu ümmetin kıraat hususunda birbirini tekfir etmeye kadar götürülebilecek ihtilafları gördüğü için yapmıştır. Peygamber’in (a.s) hayatındaki son Ramazan’da Cibrîl’in (a.s) Rasûlullah (a.s) ile karşılıklı mukâbele ettiği “Son Arza”ya göre İmam Mushafları tertîb ettirmiş ve bu tek kıraatten başkasını okumamalarını emretmiştir. Artık bir sınırı kalmayan, ayrılık ve ihtilafa götüren o ruhsatla hiçbir şekilde meşgul olmamalarını emretmiştir.²⁹⁴

İkinci Görüş: Kur’ân’ın yedi harf üzerine inmesi, hepsinin yedi harf üzere okunması anlamına gelmez. Bazısı bir harf/lehçe üzerine bazısı da diğer bir lehçe üzerine okunur. Kurtubî: Ebû Ubeyd ve İbn Atıyye’nin bu görüşü savunduğunu söyler. Bakillânî de: “Hz. Osman’ın (r.a) “Kur’ân Kureyş lisânıyla indi”, demesini, Kur’ân’ın büyük bir kısmının Kureyş lehçesiyle inmesi olarak anlamıştır. Kur’ân’ın hepsinin Kureyş lehçesiyle olduğuna dâir bir delil mevcut değildir. Çünkü yüce Allah: “Kur’ânen arabiyyen” dedi “Kur’ânen

²⁹¹ Bkz. Taberî Tefsiri I, s. 18.

²⁹² Verkâ- Ebû Necîh- Mücâhid- İbn Abbas- Ubey İbn Ka’b: *يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ* (Hadîd Sûresi, 13) âyetinin ikinci kısmı : *لِلَّذِينَ آمَنُوا نُورًا* : *لِلَّذِينَ آمَنُوا نُورًا* şeklinde okuyorlardı. Ve yine; *كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْرَافٌ فِيهِ* âyetini *مَرُّوا فِيهِ سَعَوْا فِيهِ* şeklinde okur idi.

²⁹³ Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi, (321/933), *Müşkilü'l-Âsâr*, Dâru Sadır, Beyrut tsz., IV, s.181-191.

²⁹⁴ Ayrıca İbn Kesîr, Hz. Osman’ın (r.a) bu işi yapabilme ruhsatını da şu örnekle temellendirmektedir. Ömer İbn Hattab’ta (r.a) insanların, bir defa da söylenmiş üç talakla boşamayı ölçüsüzce yaptıklarını görünce, “Biz bunu onlara geçerli saysak” deyip üç talak saymaya zorlaması gibidir. Eğer biz, bir defada söylenmiş olan üç talak yine bir talak olarak uygulaysaydık bizim bu hükmümüz, bu çirkin âdeti onlarda devamlı kılardı.” Aynı şekilde Hz. Ömer (r.a), hac ayları dışında kâbeyi ziyâret kesilmesin diye hac ayları içinde temettu yapmayı yasaklamıştır. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 61-62.

Kureyşiyen” demedi. Arap ismi kabîlelerin hepsini -Hicazı ve Yemeni de- kapsar” görüşlerine yer verilmektedir.²⁹⁵

Üçüncü Görüş: Kur’ân’ın yedi lügatı/lehçesi kabîlelerin birbirlerine muhalefet etmelerine rağmen hâssaten Mudâr kabîlesine münhasırdır. Çünkü Hz. Osman (r.a), “Kur’ân Kureyş lügatıyla indi” demiştir.²⁹⁶ Kureyş ise neseb âlimlerinden gelen sahîh kavle göre en-Nadr İbnu’l-Hâris oğullarıdır. Nitekim bunu İbn Mâce’deki ve diğerlerindeki hadîslerde söylemektedir.²⁹⁷

Dördüncü Görüş: Bakıllâni’nin bazı âlimlerden rivâyet ettiğine göre yedi kıraat şu yedi şeydedir:

Bir: Lafız ve mânânın değil, sadece harekelerin değişmesinde,

İki: Sûreti değişmeyip mânâsı değişende,

Üç: İhtilafın bir harf ile sûrette ve mânâda olmasında

Dört: Anlamın aynı kalmasıyla beraber kelimedeki ihtilafın olmasında

Beş: Hem kelimedeki hem de mânâda ihtilafın olmasında

Altı: Kelimenin öne geçmesi veya arkada kalmasıyla

Yedi: Farklılığın birindeki ziyâdesiyle olur.²⁹⁸

Beşinci Görüş: Yedi harfle kastedilen Kur’ân’ın mânâlarıdır ki; emir, nehy, va’d, vaîd, kasas, mücâdele ve misâllerdir. İbn Atiyye bu görüşün zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹ Çünkü bunlar harfler diye isimlendirilemezler. Bakıllânide bu hususta bir rivâyet zikrederek bunların, Peygamber’in (a.s) sahâbîlere kendisiyle kıraâtî câiz kıldığı şeyler değildir demiştir.

Kurtubi; Medâvûnî, İbn Süfre ve daha birçok âlimin, yedi kıraatin sahâbîlere kıraat etmeleri hususunda genişletilme yapıp ruhsat verilmiş bulunan yedi harf olmadığını belirtmiştir. Şimdiki meşhur kıraatlerin o yedi harften sadece bir harfe -Hz. Osman’ın (r.a) Mushaf’ı üzerinde toplamış olduğu harfe- râci olduğunu belirtmektedir. Bunu İbnü’n-Nahhâs ve başkaları da söylemiştir. Yine Kurtûbi, daha sonra ortaya çıkan yedi meşhur kıraat imamından her birinin diğerinin kıraatine cevaz verdiğini, kendisine nisbet edilen kıraatin en

²⁹⁵ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 63-64.

²⁹⁶ Tefsîri Kurtubî, I, s. 45.

²⁹⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 64.

²⁹⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s. 64.

²⁹⁹ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelûsi, (541/1147) *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Şuûnu'l-İslâmiyye, 1975, I, s. 35-37; Kurtubi Tefsîri, I, 45-46.

güzel ve en lâıyk olduğundan dolayı tercih edildiğini ifade etmiştir.³⁰⁰ Müellif bu tasnifle değerlendirmesini tamamlamaktadır. Yedi kıraat meselesini ise müstakil bir başlık altında incelemek yerine bir fasıl girerek değerlendirmeyi uygun görmektedir.

Genel olarak yedi harf ile ilgili yapılan tanımlarda ileri sürülen misallerin önemli bir kısmı, mütevatir kıraatlerle alâkalıdır. Bunlar istisnâ edildiği zaman geriye kalan vecihler, yedi harf hakkında yapılan, “Eşanlımlı kelimeleri birbirinin yerine koyarak okuma” şeklindeki tanımı desteklemektedir. Yedi harfin mahiyetini ortaya koyma hususunda öne sürülen tanımlardan en dikkate değer olanı Taberî'nin ileri sürdüğü “Yedi harften maksat, aynı mânâyâ gelen lafızların birbirlerinin yerine konularak okunması” şeklindeki tanımıdır. Tabîki bu durum da Kur'ân'ın tamamı için değil, belirli âyetler için geçerlidir. Nitekim kolaylık maksadıyla öngörülen bu ruhsat, Hz.Osman'ın Mushafları çoğaltmasıyla bir harfe indirilmiştir.³⁰¹

c. Yedi Kıraat

Yedi harf konusuyla ilgili çok sayıda rivayete, bunlarla ilgili değerlendirmelere, ardından âlimlerin meseleyle ilgili görüşlerine yer veren Müellif son olarak da kıraat meselesini müstakil bir üst başlıkta incelemek yerine bir fasıl halinde yedi harf başlığının altında inceleme tercihinde bulunmuştur.

İbn Kesîr bu bölümde yukarıda olduğu gibi, kendi görüşleriyle meseleyi ele almak yerine Kurtûbî'nin görüşlerine yer vermekle yetinmektedir. Bu durum bize rivâyet ilimlerinde Müellifi öne çıkaran, rivâyet eksenli çalışma metodunu hatırlatmaktadır.

İbn Kesîr'in belirttiğine göre Kurtubî şöyle demiştir: “Dâvûdi, İbn Sufre v.s âlimlerimizden birçoğu yedi kıraat ile ilgili şunları söylemişlerdir: ‘Bu, yedi kurraya nispet edilen “yedi kıraat”, sahâbîlerin okuduğu ve çok fazla farklılıklar arz eden “yedi harf” değildir. Bu kıraatler o harflerden sadece birine râcidir ki o da Hz. Osman (r.a)'ın mushafının (Resm-i Osmanî) içerdiği kıraatlerdir. Bunu İbn Nahhâs ve başkaları da dile getirmiştir. Müellifin belirttiğine göre Kurtubî şöyle demektedir: “Yedi kurrânın hepsi de diğerinin kıraatini câiz ve meşrû görmüştür. Kendi kıraatlerini ise sadece daha iyi ve daha evlâ gördükleri için seçmişlerdir.” Muhtelif İslâm ülkelerindeki Müslümanlar da onların rivâyet ettikleri ve iyi gördüklerinden kendilerine sahih yollarla gelen kıraatler üzerinde ittifak etmiş

³⁰⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 64-65; Kurtubi Tefsiri, I, 46-47.

³⁰¹ Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, İFAV, İstanbul 2007, s.127; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 20;

ve bu konuda kitaplar yazmışlardır. Doğru üzerindeki bu icmâ devam etmiş ve Allah'ın (c.c), Kitâbını koruma vaadi gerçekleşmiştir.³⁰²

Böylelikle kıraat meselesini Kurtubî'den alıntı yaparak değerlendiren Müellif'e göre, kıraat meselesi yedi harften birinin kapsamına girmektedir. Yedi harfin tamamında kıraatten ibaret değildir.³⁰³

9. *Kur'ân Okuma'nın Fazileti*

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz.Peygamber (a.s)'ın yaşayan en büyük mûcizesi olan Kur'ân-ı Kerim'i okumak kâbına varılmaz faziletlerle süslenmiştir. Hz. Peygamber (a.s) Kur'ân-ı Kerim'i okuma-anlama-amel boyutunda, ilk basamak olan okumayı sâir kıraatlerden farklı bir zirveye taşımıştır. O (a.s), hiçbir kitapla asla kıyaslanamayacak ve beşer lisânın eşini te'sîs etmede sahiline dahî yaklaşımdan aciz kalacağı -harikulâde- ilâhi kelâmıla yoğrulmanın faziletlerine dikkat çekmiştir. Kim bilir "اقرا" emrinin ilk muhatabına gelen ilham ve bu vesilesiyle beşeriyetin kaderini yeniden çizen Yüce Mevlâ belki de "Oku!" sâdasını acîz gönüllere bir sükunet kaynağı olarak takdim etmiştir. Böylelikle de Kur'ân-ı Hakîm'i okumakla hayata ve anlama dâir her ne varsa -habbeden kubbeye- tümünü okumamızı istemektedir. Müellif işte bu denli mühim bir kıraatin üstünlüğünü rivâyetler doğrultusunda arz ederek meseleyi ilmî bir bakış açısıyla ele almaktadır.

İbn Kesîr'in bu bölümde ele alacağı konular Kur'ân-ı Kerim ile ilgili genel bilgiler olup bire bir de ne Tefsîr usûlünün ne de Kur'ân tarihinin alanına girmektedir. Belki bazıları Kıraat ilminin altında zikredilebilir.

Bu bölümü Müellif, Kur'ân okunması sırasında "es-sekine'nin" ve meleklerin inmesi, Kur'ân'ın diğer sözlere üstünlüğü, Kur'ân'ı teğannî ile okumak, ehl-i Kur'ân'a gıpta edilmesi Kur'ân'ı öğrenme ve öğretmenin değeri başlıkları altında incelemektedir. O, başta Buhârî olmak üzere, diğer eserlerdeki muhtelif rivâyetleri de incelemek sûretiyle konuyu geniş bir perspektifte sunma gayretindedir. Ayrıca yer verdiği bu rivâyetleri, hadîs usûlü çerçevesinde değerlendirmiş ve tetkîk etmiştir. İşte şimdi özlü muhakemelerin yürütüldüğü bu konuları alt başlıklar halinde değerlendireceğiz.

³⁰² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 64. Ayrıca bkz. Kurtubi Tefsîri, I, 46-47.

³⁰³ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 65.

a. Kur'ân Okunması Sırasında es-Sekine'nin ve Meleklerin İnmesi

Kur'ân'ı Kerim'in okunduğu yere meleklerin ve "Sekine"nin inmesi olayını rivâyetler çerçevesinde değerlendiren müellif konuyla ilgili muhtevası aynı birçok hadîse yer vermektedir. Kur'ân'ın faziletlerinden birkaçını öne çıkaran bu rivâyetler, Hz. Peygamber'e (a.s) vahyolunan Kur'ân-ı Mübîn'in kıymetini, nüzûlün gölgesinde muşahhas örneklerle tasvir etmektedir.

Konuyla ilgili Buhârî'nin Useyd İbn Hudayr'dan (r.a) naklettiği rivâyet şöyledir: " Bir gece vakti Bakara sûresini okuyordum (Useyd İbn Hudayr). Atım da yanımda bağlıydı. Kur'ân'ı okurken birden at huysuzlanmaya, deprenmeye başladı. Ben susunca at sâkinleşiyor, tekrar okumaya başlayınca at yine şahlanıyordu. Sonra bir kez daha okumaya başladım, at yine hırçınlaştı. Artık okumaktan vazgeçtim. Çünkü oğlum Yahyâ at'a yakın bir yerde yatmaktaydı. Hayvanın ona bir zarar vermesinden endişeyle çocuğu geriye doğru çekerken başımı kaldırıp göğe baktığımda gökyüzünün (beyaz bir bulutun gölgesine benzer bir sis içinde kandillere benzeyen bazı şeylerle parladığını) kaplandığını gördüm. Bir müddet sonra onu göremez oldum."³⁰⁴ Sabah olunca bunu Hz. Peygamber'e (a.s) anlattım. O da (a.s) şöyle dedi: "Oku! Ey Hudayr'ın oğlu. Oku! Ey Hudayr'ın oğlu" dedi. "Yâ Rasûlallah! Atın oğlum Yahyâ'yı çiğnemesinden endişelendim. Çünkü çocuk ata yakın bir yerdeydi. Başımı mushaftan kaldırıp onun yanına gittim. Bu esnada başımı göğe çevirdim. Orada beyaz buluta benzer bir şey vardı. İçinde lambaları andıran parıltılar gördüm. Derken bu beyaz bulut tabakası içindeki ışıklı parlak cisimler manzumesi göğe doğru çekilip gitti. Nihâyet onu göremez oldum/kayboldu"dedi. Hz. Peygamber (a.s): "Biliyormusun onlar nedir?" buyurdu. "Hayır" dedi. Hz. Peygamber (a.s): "Onlar meleklerdi, senin Kur'ân okuyuşuna gelmişlerdi. Şâyet sen okumaya devam etseydin sabaha kadar seni dinlerlerdi, insanlar da onları görürdü. Zira bu durumda melekler insanlardan gizlenmezler"³⁰⁵ buyurdu.

³⁰⁴ İbn Hacer şöyle demiştir: "Bu ibarede bir kısaltma vardır. Aslı, Ebû Ubeyd'in rivâyet ettiği gibi: "Başını yukarıya kaldırdığımda beyaz bulut gölgesine benzer bir sis içinde kandiller gibi bir takım şeylerin parlamakta olduklarını gördü de nihâyet onu göremez oldu" şeklindedir. Buhârî'de buna benzer birçok hazifler vardır. Bunun sebebi, râvîlerin bazıları rivâyetinden terk etmekte olduğu şey bilindiği için rivâyeti kısaltır. Buhârî de artık onun aslının kâmil olduğunu tanımayan kimseler hadîsi anlamasalar da hadîsi o râvînin kısa lâfzı üzere yazar. Buradaki rivâyetin geri kalanında da kendisinden hazf edilen şeye bir misâl vardır. Mehmet Sofuoğlu, *Kur'ân'ın Faziletleri*, (trc), s. 94.

³⁰⁵ Buhârî, Kitâbü Fezâilî'l-Kur'ân, 15. Buhârî bunu muallâk olarak zikretmiştir. Ayrıca, Müslim, Salâtü'l-Müsâfirin, 36; Nesâî, Kitâbetü'l-Kur'ân, 3, 36; Menâkib, 30; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, III, 81.

Müellif, Buhârî'nin bu hadîsi muallâk ve ilk rivâyetinin senesinde de inkıtâlî olarak rivâyet ettiğini belirtmiştir.³⁰⁶ Ayrıca, hadîste geçen Leys'in: "Bana Yezîd İbn Hâdî tahdîs etti" dediğini, bunda da bir garabet³⁰⁷ olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁸ Benzer bir rivâyeti senedi ve metninde hafif değişlikle Ebû Ubeyd, Useyd İbn Hudayr'dan nakletmiştir.

Konuyla ilgili bir diğer rivâyet olan Ebû Dâvûd'un, Tayalisî el-Berâ'dan (r.a) naklettiği haberde³⁰⁹ "Kehf sûresinin" okunduğu rivâyet edilmektedir.³¹⁰ Müellif bu rivâyetin, Buhârî'nin muallâk olarak zikrettiği hadîsler arasında en gariplerinden olduğunu beyan etmektedir. Müellif konuyla ilgili benzer bir olayın da İbn Şemmâs'ın başına geldiğini belirtmektedir.³¹¹

Konuyla ilgili İbn Kesîr'in yer verdiği bir diğer rivâyet Müslim'in Ebû Hureyre'den haber verdiği meşhur sahîh şöyledir: "Her hangi bir kavim Allah'ın evlerinden bir evde toplanıp da Allah'ın kitabını müzakere ederlerse muhakkak üzerlerine "Sekînet" iner, kendilerini rahmet kaplar, melekler onların etrafını çepeçevre ihâta edip kuşatırlar ve Allah da onları nezdinde bulunanlar içinde över."³¹² Bu rivâyetten sonra İbn Kesîr şu açıklamalara yer

³⁰⁶ Müellif konuyla ilgili şu açıklamalara yer vermektedir. Çünkü Muhammed İbn İbrâhîm İbni'l-Hâris et-Teymî el-Medenî'nin tâbîn'in küçüklerinden olup, Useyd'e erişmesinin yaş olarak mümkün olması zordur. Zira Useyd h. 20 de vefat etmiş ve cenaze namazını da Hz. Ömer (r.a) kıldırılmıştır. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 80.

³⁰⁷ Müellif hadîsi bu şekilde Leys'den muttasıl bir senedle görmediğini sadece Hâfız Ebû'l-Kasım İbn Asâkir'in "*el-Etrâf*" eserinde zikrettiğini buna göre de Yahya İbn Abdillâh İbn Bükeyr'in bunu Leys'den böylece rivâyet ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu hadîsi, İmam Ebû Ubeyd'in *Fezâilü'l-Kur'ân*'da şu senedle rivâyet ettiğini haber vermiştir. Abdullah İbn Sâlih ile Yahyâ İbn Bukeyr, el-Leys'den o da, Yezîd İbn Abdillâh İbn Üsâme İbni'l-Hâd'dan o da, Muhammed İbn İbrâhîm İbni'l-Hâris et-Teymî'den o da, Useyd İbn Hudayr'dan nakletmiş ve hadîsi sonuna kadar zikretmiştir. Sonra şöyle demiştir: İbnu'l-Hâd: "Bana Abdullah İbn Habbâb, Ebû Saîd'den, Useyd İbn Hudayr'dan böyle tahdîs etti" demiştir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 81.

³⁰⁸ Müellif konuyla ilgili şu açıklamalara yer vermektedir. Nesâî de bu hadîsi rivâyet zincirlerini ve râvî isimlerini ayrı ayrı zikrettiği birkaç târik ile *Fezâilü'l-Kur'ân*'da ve *el-Menâkîb*'da rivâyet etmiştir. Bunlardan sonuncu târikte hadîsi "O bir gece, hurma kuruttuğu harman yerinde Kur'ân okuduğu sırada" kısmıyla rivâyet etmiştir. Bunu Useyd'den nakletmemiş olsa da anlaşılan bunun da Useyd'den olmasıdır! Ve Allah en iyi bilendir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 82.

³⁰⁹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 11; Müslim, *Sâlatü'l-Müsâfirîn*, 36; Tirmizî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 6; Nesâî, *Tefsîr*, 389.

³¹⁰ Bunu, Şu'be hadîsi olmak üzere Buhârî ve Müslim de tahrîc etmişlerdir. Bkz. Buhârî, *Menâkîb*, 25; Müslim, *Sâlatü'l-Müsâfirîn*, 36.

³¹¹ Buna göre, Ebû Ubeyd şöyle dedi: "Medine halkının yaşlı kimseleri şöyle tahdîs etmişlerdir. Rasûlullah'a (a.s): "İbn Şemmâs'ı görmedin mi? Evi dün gece birçok kandiller hâlinde parlayıp durdu" denildi. Rasûlullah (a.s): "Muhtemeldir ki o el-Bakara sûresini okumuş olmalıdır" buyurdu. Ardından bu Sâbit'e sorulduğunda, "Bakara sûresini okudum" demiştir. Bkz. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, I, 34; Ayrıca bu hadîsi müfessir Bakara Sûresinin başında tekrar zikretmiştir.

³¹² Buhârî, *Menâkîb*, 25; *Fezâilü'l-Kur'ân*, 11; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 36.

vermiştir: Bu nedenle Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ” “Güneşin (zeval vaktinde) kayması ânından gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da (öylece edâ et). Çünkü sabah namazı şahitlidir.” (İsrâ, 78). İbn Kesîr bazı tefsîrlerde meleklerin sabah namazında hazır bulunup şahit olduklarının belirtildiğini bildirmektedir. Konuyla ilgili olarak da Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre’den (r.a) rivâyet ettiği şu hadîse yer vermektedir: “Bazı melekler gece, bazıları da gündüz nöbetleşe yanınıza gelirler. Bunlar, sabah ve ikinci namazlarında bir araya gelirler. Sonra gece sizin yanınızda olanlar Hak Teâlâ’nın huzuruna çıkar. Hak Teâlâ kullarını en iyi kendisi bildiği halde yine de o meleklerle: “Kullarımı ne halde bıraktınız?” diye sorar. Onlar da: “Onları namaz kılarken bıraktık, nitekim yanlarına vardığımızda da namaz kılarlarken bulmuştuk”³¹³ cevâbını verirler.

Müellif bu rivâyetten sonra “Rasûlullah’ın (a.s) iki kapak arasındaki Kitap’tan başka bir şey bırakmadığı” başlığına yer vermiştir. Bu başlıkta Buhârî’nin, Abdulazîz b. Rufey’den haber verdiği rivâyet ile diğer rivâyetlerin ortak muhtevası, Rasûlullah (a.s) miras olarak sadece mushaf’ın iki kapağı arasındakileri bıraktığı nakledilmektedir.³¹⁴

b. Kur’ân’ın Diğer Sözlere Üstünlüğü

İbn Kesîr, Kur’ân okunması sırasında “sekîne”nin inmesi meselesiyle ilgili rivâyetlere ve değerlendirmelere yer verdikten sonra, Kur’ân’ın diğer sözlere karşı üstünlüğünü rivâyet merkezli incelemektedir. Kur’ân’ın sâir kelimelere olan üstünlüğünün hatırlatıldığı bu rivâyetlerde Kur’ân okumanın faziletine dâir nakiller de zikredilmektedir. İbn Kesîr bu doğrultuda Kur’ân okuyan ile okumayanın vasıflarını sıralamış, şahsî mütaâllalarıyla da konuyu zenginleştirmiştir.

Buhârî’nin Ebû Musa el-Eş’arî’den (r.a) rivâyeti şöyledir:” Hz. Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: “Kur’ân okuyan mü’min’in misâli, tadı ve kokusu güzel turunç-portakal meyvesi gibidir. Kur’ân okumayan mü’min’in misâliyse tadı güzel fakat kokusu olmayan hurma gibidir. Kur’ân okuyan fâcir kimsenin misâliyse, kokusu güzel, tadı acı reyhâne otu gibidir. Kur’ân okumayan fâcir kişinin misâliyse, tadı acı, kokusu olmayan Ebû Cehil karpuzu

³¹³ Buhârî, Mevâkîf, 16; Müslim, Mesâcîd, 37; Nesâî, Salât, 60; Nuût, 56.

³¹⁴ Konuyla ilgili benzer ve sâir rivâyetler için bkz. Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 16; Müslim, Fezâilü’s-Sahâbe, 30, 31; Ebû Dâvud, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 43; İbn Mâce, Mukaddime, 81.

gibidir.”³¹⁵ Buhârî’nin bu hadîsi, sahihi’nin başka yerlerinde de bu şekilde rivâyet ettiğini belirten Müellif, konu başlığının bu hadîsle münâsebetiyle ilgili ise güzel kokunun varlığı ve yokluğunun Kur’ân’ın varlığı ve yokluğuyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kur’ân’ın iyi-kötü diğer bütün sözler üzerine şerefli bir üstünlüğü olduğuna da dikkat çekmektedir.³¹⁶

Konuyla ilgili İbn Kesîr’in yer verdiği bir diğer rivâyet şöyledir. Buhârî, İbn Ömer’den (r.a) Peygamber’in (a.s) şöyle dediğini haber vermiştir: “Geçmiş ümmetlere göre sizin ömrünüz ancak ikindi namazı ile akşam namazı arasındaki zaman kadardır. Sizin bu durumunuz Yahudi ve Hristiyanların hâli gibidir....Allah Teâlâ: İşte bu benim lütfumdur ki onu dilediğime veririm”³¹⁷ buyuracaktır. Bu hadîsi bu kanalla yalnızca Buhârî’nin rivâyet ettiğini belirten Müellif, hadîsin konu başlığıyla ilişkisini şöyle temellendirmektedir. Bu ümmetin ömrü kısa olmasına rağmen, uzun ömürlü olan geçmiş ümmetlerden daha faziletli kılınmıştır. Nitekim Yüce Allah: “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız”³¹⁸ buyurmuştur.

Ardından Müellif, Ahmed İbn Hanbel’in müsned ve sünen kitaplarında Behz İbn Hakîm- babası- dedesi- Rasûlullah’dan (a.s) yer verdiği: “Sizler yetmiş ümmete ağır basıyorsunuz, sizler Allah katında hepsinden daha hayırlı ve keremlisiniz/değerlisiniz”³¹⁹ rivâyetini zikretmiştir. Sonra da şu yorumlarda bulunmuştur: Son ümmet bu derece yüksek bir şerefe ancak yüce bir kitâp olan Kur’ân’ın bereketiyle nâil olmuştur. Öyle bir Kur’ân ki Allah onu, indirdiği her kitâp üzerine şerefli, öncekini neshedici ve vahyini onunla son buldurduğu bu büyük kitabın bereketiyle hitama erdirmiştir. Çünkü ondan önce indirilen her kitap yeryüzüne bir defada toptan indirilmiştir. Bu Kur’ân ise hem Râsûlüne(a.s) hem de indirildiği ümmete verilen değerden ötürü tadrîcen, olaylara göre parça parça indirilmiştir. Böylece, her bir inzâl, daha önce nûzül olunan kitaplar gibi değerlidir. Müellif bu görüşüyle Kur’ân’ın Hz.Peygamber (a.s) tadrîcen indirildiğini, önceki peygamberlere ise def’aten/tek seferde indirildiğini haber vermektedir. Ancak Ehl-i Kitâp, Tevrat’ın Hz. Musâ’ya (a.s) bir defâda

³¹⁵ Buhârî, Et’ime, 30; Fezâilü’l-Kur’ân,17, 36; Tevhid, 57; Müslim, Salâtü’l-Müsâfirin, 243; Ebû Dâvûd, Edeb, 19; Tirmizî, Edeb, 79; Neşâî, İmân, 32; İbn Mâce, Mukaddime, 16, 214.

³¹⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 85-86.

³¹⁷ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 17; Mevâkît, 17; İcâre, 8, 9; Ehâdîsi’l-Enbiyâ, 48; Tirmizî, Emsâl, 7; Ahmed İbn Hanbel, II, 6, 111; İbn Hibban, İhbâru’n-Nebî, 4.

³¹⁸ Âl-i İmran 3/110.

³¹⁹ Tirmizî, Tefsîr, 4; İbn Mâce, Zühd, 34; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, IV, 447; Hâkim, Müstedrek, IV, 84.

indirildiğini kabul etmemektedir. Bu durumun ancak Allah'ın Hz. Mûsa (a.s) için levhalara yazdığı vasiyyetler hususunda geçerli olduğunu kabûl ederler. Allah'ın Hz. Mûsa'ya (a.s), Firavun'a, kavmine ve İsrâîl oğullarına tebliğ etmesiyle ilgili olan diğer hitaplarının tedricen olduğunu kabul ederler.

Geçmiş ümmetlerin en büyükleri Yahudiler ve Hristiyanlardır. Allah Yahudileri, Hz. Mûsâ (a.s)'dan Hz. İsa (a.s)'a; Hristiyanları ise Hz. İsa (a.s)'dan Hz. Muhammed (a.s)'ı göndermesine kadar istihdam etti. Sonra da Hz. Muhammed (a.s) ümmetini, kıyametin kopmasına kadar istihdam edecektir/etmektedir. Bu son ümmetin zamanı/ömrü ise gündüzün sonuna benzetilmiştir. Ve Allah geçmiş ümmetlere birer kır'at, bu ümmete ise diğerlerine verdiği iki katı olarak ikişer kır'at vermiştir. Buna karşı o ümmetler: "Ey Rabbimiz! Neden biz amel bakımından daha üstün olduğumuz halde sevabımız daha azdır?" diye soracaklar. Allah Teâlâ onlara: "Ben sizin hak ettiğiniz bir şeyi eksilttim mi?" diyecektir. Onlar: "Hayır" deyince Allah Teâlâ: "İşte bu benim fazlımdandır" buyuracaktır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Ey îmân edenler, Allah'dan korkun, onun Peygamberine de îmân edin ki Allah size rahmetinden iki (kat) nasîb versin. Sizin için yürüyeceğiniz bir nûr lûtfetsin. Size mağfîret eylesin. Allah çok mağfîret edici çok merhamet eyleyicidir. Ehli Kitâp hakîkaten Allah'ın fazlından hiç bir şeye nâil olamayacaklarını, muhakkak bütün inâyetin/lütfun Allah'ın elinde bulunduğunu, onu ancak dileyeceği kimselere vereceğini bilsinler. Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Allah, büyük lütuf sahibidir."³²⁰ Bu değerlendirmelerle konuyu inceleyen İbn Kesîr, görüşlerine delîl olarak da yukarıdaki ilgili âyetleri zikremiştir.³²¹

Böylece İbn Kesîr, Kur'ân okumanın faziletlerinden biri olan, Kur'ân'ın diğer sözlere üstünlüğü meselesiyle ilgili değerlendirmelerini tamamlamıştır. Ardından müellif, Kur'ân okumanın faziletlerinden bir diğeri olan ve Kur'ân kıraâtinin nasıllığını inceleyen, Kur'ân'ı teğannî ile okuma meselesini ele almaktadır. Şimdi bu konuyu tetkîk edeceğiz.

c. Kur'ân'ı Teğannî ile Okumak

Kur'ân-ı Kerîm'in faziletlerinden biri olan Kur'ân ile vasîyet meselesini tetkîk ettikten sonra, Kur'ân'ı teğannî ile okuma meselesini İbn Kesîr'in bu eserinin uhdesinde rivâyetler ve

³²⁰ Hadîd 57/28-29.

³²¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 86-87.

âlimlerin bakış açısıyla ele alacağız. Müellif, bu bölümde konuyla ilgili zikredilen ancak yanlış/farklı anlaşılmış olan haberleri hadîs usûlü kriterlerince değerlendirmektedir. Özellikle de kıraat ilminin problemleri arasında yer alan “teğannî” meselesini geniş bir bakış açısıyla tartışmaktadır.

Konuya Ankebût Sûresi’nin 51. âyetiyle giriş yapılmaktadır.³²² Sonra Buhârî’nin Ebû Hureyre’den (r.a) naklettiği şu rivâyete yer verilmektedir: Buna göre “Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâla, Peygamber’in Kur’ân’ı “sesli ve güzel okuması” (teğannî) kadar hiçbir şeye kulak vermemiştir.”³²³ Müellif, bu hadîsi Müslim³²⁴ ile Nesâî’nin³²⁵ Süfyân İbn Uyeyne tarîkiyle tahrîc ettiklerini belirtmektedir. Ardından bu rivâyetin muhtvasını şahsi değerlendirmesiyle irdelemektedir. Şöyle ki Yüce Allah hiç bir şeyi, Kitabını sesli ve güzel okuyan bir peygamberin okuması kadar (ilgiyle) kulak verip dinlemez. Bunun sebebi de, Hz. Peygamber’in (a.s) kırâatinde, yaratılışının mükemmelliği ile sâdasının güzelliğinin haşyetle birlikte kemâle ermesi görülmektedir. Bu birliktelik aynı zamanda kırâatte amaçlanan bir durumdur. Nitekim okumaktan gaye de Yüce Allah’a karşı duyulan saygıdır, haşyettir. Bu nedenle Hz. Âişe (r.h) “Allah’ın işitmesi bütün sesleri kuşatır”³²⁶ demiştir. Ancak Yüce Allah mümin kullarına daha çok kulak verir.³²⁷

İbn Kesîr rivâyet ile ilgili değerlendirmelerde bulunduktan sonra “teğannî” meselesi üzerine geniş mütaâlada bulunmaktadır. Bunu yaparken “teğannî” kavramının ne’liği üzerinde durduğu ve konuyla ilgili âlimlerin sözlerini de dikkate aldığını söyleyebiliriz.

İbn Kesîr kimilerinin hadîste geçen “الذن” lafzını emretmek şeklinde tefsîr ettiklerini ancak ilk mânânın daha uygun olduğunu belirtmektedir. Çünkü Rasûlullah (a.s), Allah Teâlâ “Peygamber’in, Kur’ân’ı teğannîyle okuması kadar hiçbir şeye kulak vermemiştir”

³²² Bu âyette şöyle buyurulmaktadır: “Sana indirdiğimiz bu Kur’ân, o mucize isteyenlere karşı okunup dururken, (hâlâ mucize olarak) kendilerine kâfi gelmedi mi? Şüphesiz ki Kur’ân’da, iman edecek bir millet için büyük bir rahmet ve bir öğüt var.” Ankebut 26/51.

³²³ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 19; Müslim, Salâtü’l-Müsâfirîn, 34; Ebû Dâvud, Salât, 365; Nesâî, Mesâcîd, 220; Kitâbetü’l-Kur’ân, 23, 25.

³²⁴ Müslim, Salâtü’l-Müsâfirîn, 34.

³²⁵ Nesâî, Mesâcîd, 220; Kitâbetü’l-Kur’ân, 23, 25;

³²⁶ Buhârî, Kitâbü’t-Tevhîd, 9.

³²⁷ Bu görüşüne delil olarak Müellif şu âyeti zikretmektedir. Nitekim “(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur’ân’dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığımızda biz sizi mutlaka görürüz. Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığımca, (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılıdır)” buyurmuştur. Yûnus 10/61.

buyurmuştur. Bundan murad ise Kur'ân'ın sesli okunmasıdır. Çünkü rivâyette geçen “اذن”, sözün akışından anlaşılacağı üzere, dinlemek mânâsına gelmektedir. Nitekim şu âyetteki “...Rabbine kulak verip”³²⁸ mânâsına gelen fiil tamamen budur. Ardından Müellif, İbn Mâce'nin Fudayl İbn Ubeyd'den ceyyid senedle rivayet ettiğini düşündüğü şu hadîsi zikretmiştir. Rasûlullah (a.s): “Yemîn olsun ki, Allah, Kur'ân'ı güzel sesle okuyanı, adamın şarkı söyleyen kız arkadaşını dinlemesinden daha güzel dinler”³²⁹ buyurmuştur. İbn Kesîr, Süfyan İbn Uyeyne'nin bu hadîste geçen “yeteğannâ” lafzını “yestağnî bihî” (onunla yetinir) şeklinde anladığını belirtmektedir. Hâlbuki O, Kur'ân'la dünyada yetinir demek istediye de - ki Ebû Ubeyd el Kâsım İbn Sellâm ve diğerleri bunu anlamıştır- asıl anlamının bundan farklı olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü hadîsi râvilerin bazıları cehr (yüksek sesle) ile okumak şeklinde anlamıştır ki bu “hüzünlü ve yanık bir sesle okumak” anlamındadır. İbn Kesîr ayrıca, İmâm Şâfi'nin “يَتَغْنِي” sözünün anlamının söyledikleri gibi olmadığına dikkat çektiğini, şâyet bu anlamda olsaydı “يَتَغْنِي” şeklinde okunacağını, murad olunan ise sesi inceltip, hüzünlü ve üzgün bir tarzda terennümden ibaret olduğunu belirtmektedir.³³⁰

İbn Kesîr ayrıca Buhârî'nin bu bölüme Ankebût Sûresi 51. âyet-i kerimesiyle başlamasını eleştirmekte, bunun ayrı bir tefekkürü gerektirdiğini belirtmektedir. Buna göre bu âyetin Hz.Peygamber'in (a.s) doğruluğuna delâlet edecek bir takım mucizeler isteyenlere karşı bir reddiye olarak zikredildiğini³³¹ dolayısıyla da meseleyi bu âyet müvacehesinde tetkik etmenin uygun olmadığını düşünmektedir.

³²⁸ Âyetin tamamı için bkz. İnşikâk 84/1-5

³²⁹ İbn Mâce, İkâme, 176.

³³⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 90.

³³¹ İbn Kesîr, bu görüşünün temellendirmek amacıyla âyetin kısa bir tahliline yer vermektedir. Buna göre âyet-i bir önceki âyetle yeniden incelediğimizde “(Nitekim Mekke kâfirleri şöyle) dediler: “O’na (Peygamber’e Mûsa’nın âsası gibi) mucizeler indirilse ya. (Ey Rasûlüm, onlara) de ki: O mucizeler ve âyetler, hep Allah’ın katındadır. Ben sadece açık ifade ile korkutucu bir peygamberim. Sana indirdiğimiz bu Kur’ân, o mucize isteyenlere karşı okunup dururken, (hâlâ mucize olarak kendilerine kâfi gelmedi mi? Şüphesiz ki Kur’ân’da, iman edecek bir millet için büyük bir rahmet ve bir öğüt var”(el-Ankebût 29/50-51) bu mânâ daha da belirginleşiyor. Bunun anlamı, sen ümmî bir kimse iken, senin üzerine Kur’ânı indirmemiz doğruluğuna delâlet edici bir âyet olarak onlara kâfi gelmedi mi? demektir. Hz. Peygamber (a.s)’ın ümmîliği yine aynı sûrenin 48.âyetinde şöyle belirtilmiştir “Sen bundan önce (Kur’ân’ın nüzülundüden evvel inen kitaplardan) hiç bir kitap okur değildin ve elinle de onu yazmazdın. (Eğer okuryazar olmuş olsaydın), o vakit müşrikler, (Kur’ân’ı başkasından okuyup yazdın ve öğrendin diye) elbette şüphelenirlerdi” (el-Ankebût 29/48). İbn Kesîr’ın beyanına göre bu âyette Hz. Peygamber’in (a.s) ümmî olduğu halde Kur’ân’da öncekilerin ve sonrakilerin haberlerini getirmesinin kastedildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla âyet’in bu anlamı nerede, Kur’ân okurken sesi güzelleştirmek veya Kur’ân’la diğer dünya işlerinden müstağni olma anlamına gelen

İbn Kesîr meseleyi bu zâviyeden değerlendirip kanâatini belirttikten sonra bir fasıl girerek “Konuyla ilgili hadîsler ve Kur’ân’ı sesi değiştirerek tilâvet etmenin hükümleri” başlığıyla; teğannî ile okuma, Kur’ân’ı güzel sesle okuma ve önemiyle ilgili rivâyetleri zikrederek değerlendirmelerine devam etmiştir.

Konuyla ilgili bazı rivâyetler ve İbn Kesîr’in değerlendirmeleri şöyledir. Ebû Ubeyd, Ukbe İbn Âmir’den şöyle nakletmiştir: “Bir gün biz mescidde Kur’ân üzerine mütalaâ da bulunurken Rasûlullah (a.s) çıkageldi ve: “Allah’ın Kitâbını öğreniniz ve emek verip onu kazanınız -Râvî: O’nun’la teğanni edin demişte olabilir- buyurdu...”³³² Ebû Ubeyd, Fudâle İbn Ubeyd’den (r.a)- Hz.Peygamber’in (a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Allah, Kur’ân’ı güzel sesle okuyan kişiyi, dostunun şarkıcı kızı dinlemesinden daha candan/ilgiyle dinler.”³³³ Ebû Dâvûd- Sa’d İbn Ebî Vakkas- Rasûlullah (a.s) şöyle buyurdu: “Şüphesiz bu Kur’ân hüzünle inmiştir. Binaenaleyh siz de onu okuduğunuz zaman ağlayınız/hüzünle okuyunuz. Eğer ağlayamazsanız ağlama hâlini takınınız. Ve onunla teğannî ediniz. Kim Kur’ân’la teğannî etmezse o bizden değildir.”³³⁴

İbn Kesîr’in belirttiğine göre Ebû Dâvûd, Ubeydullah İbn Ebî Zeyd’den şöyle rivayet etmişti: “...Ben Rasûlullah’ın (a.s) “Kur’ân’la teğannî etmeyen bizden değildir” dediğini işittim. Râvî demiştir ki: Ben Ebû Muleyke’ye; Yâ Ebâ Muhammed! Güzel sesli olmadığı zaman ne dersin, ne düşünürsün? diye sordum. Sesini gücü yettiği nisbette güzelleştirir”³³⁵ demiştir. Bu hadîsi Ebû Dâvûd’un yalnız olarak rivâyet ettiğini belirten Müellif tüm bu bilgilerden anlaşılının, -Kur’ân’la teğannî etmekten muradın- “Kur’ân’ı güzel sesle ve hüzünlü bir edayla okuma” olduğunu belirtmiştir.³³⁶

İbn Kesîr’in belirttiğine göre Tâvûs’dan rivâyet edilen hadîste, Rasûlullah’a (a.s): “İnsanların Kur’ân okuma bakımından en güzel seslisi hangisidir?” diye sorulunca

“Kur’ânla teğannî” nerede? Binaenaleyh takdir edilen her ne olursa olsun bu âyetin başlık yapılmasının ayrıca mülâhaza edilmesi gerektiğini belirtmektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 92.

³³² İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 91.

³³³ İbn Mâce, *İkâme*, 176. Müellif bu rivâyetle ilgili Ebû Ubeyd’in şöyle dediğini belirtmiştir: Bazı kimseler bu hadîsin isnâdında artırma yapıp; İsmâil İbn Ubeydullah- Fudâle’nin azadlısı- Fudâle’den demişlerdir. İbn Mâce bu hadîsi; Râşid İbn Saîd- İbn Ebî Râşid- Velîd- Evzâî- İsmâil İbn Ubeydillah- Fudâle’nin himayesinde bulunan Meysere- Fudâle- Peygamber (a.s) senediyle rivâyet etmiştir. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 92.

³³⁴ Ebû Dâvûd, *Salât*, 365; İbn Mâce, *İkâme*,176; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, I, 175, 179. Müellif bu hadîsin senediyle ilgili söylenilecek şeylerin uzun olduğu ve yerinin de burası olmadığını belirterek detaylandırmamıştır.

³³⁵ Ebû Dâvûd, *Salât*, 365.

³³⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 94.

“Okuyuşunu duyduğun zaman Allah’dan haşyet ettiğini gördüğün kimsedir” buyurmuştur. Bu hadîs başka bir tarîkten muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. İbn Mâce’de konuyla ilgili Câbir’den (r.a) şöyle rivâyet etmiştir. Râsûlullah (a.s): “İnsanlardan Kur’ân’ı en güzel sesle okuyanlardan biri de onu okurken işittiğinizde Allah’a karşı haşyet duyduğunu sandığımız kişidir”³³⁷ buyurdu. Müellif hadîsin burada zikredilmesiyle hedeflenenin ve dînen arzulananın Kur’ân’ı iyice düşünmeye, iyi anlamaya, tâat için huşû ve haşyete, itaat ve teslimiyete götürecek ve bunlara yöneltecek güzel bir sesle okuma olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak çeşitli makam ve nağmeler üzerine terkîb edilmiş musîki kurallarına uyularak yapılan ve kişi için eğlence olan “sonradan türeme nağmeli okumadan” Kur’ân’ın tamamen uzak olduğunu bayan etmektedir. Bu nedenle de sünnetin böylesine oyalayıcı/oyuncu makamlar üzerine ihdâs edilmiş mûsikiye de yasak getirdiğine not düşmüştür.³³⁸

Ahmed İbn Hanbel, Uleyym’dan³³⁹ şöyle rivâyet etmiştir: “Biz peygamberin sahâbîlerinden biriyle -Yezîd, onun Âbis el-Gıfârî olduğunu söylemiştir- beraberdik. O zât...Bir de şu kavimden uzaklaşmak istiyorum, onlar Kur’ân’ı çalgılar ve terennümler eşliğinde okuyorlar. En fakihleri ve en faziletli olan birini sırf Kur’ân’ı şarkı okur gibi teğannî etmesi için önlerine geçiriyorlar”³⁴⁰ dedi. İbn Kesîr daha sonra bu haberle anlam bakımından aynı doğrultuda benzer rivâyetleri zikretmiştir.³⁴¹ Ardından konu ile ilgili yer verdiği bütün rivâyetlerin, korkutma ve uyarma kabîlinden olup tarîklerinin hasen olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu rivâyetlerden anlaşılması gerekenin Kur’ân’ı şarkı gibi okumanın sakıncalı olduğu çıkarımında bulunmuştur. Bu meseleyi mezhep imamlarının da -şer’an yasak olduğunu- te’yit ettiğini belirtmektedir. Netice olarak İbn Kesîr şu görüşe varmıştır: Eğer nağmeli okuma (teğanni), bir harfin artmasına veya eksilmesine yol açacak derecede aşırı uzatmalar mesabesine ulaşırsa, âlimler bunun haram olduğunda ittifak etmişlerdir.” Müellif ihtiyaten ilmi geleneğin âdâbı üzere “Doğrusunu en iyi Allah bilir” ifadesiyle meseleyi tamamlamıştır.³⁴² Kur’ân’ın faziletlerinden biri olan ve tilâvet adabıyla ilgili önemli

³³⁷ İbn Mâce, İkâme, 176. Müellif, hadîsin ravilerinden Abdullah İbn Cafer -ki o, Ali İbn Medînî’nin babasıdır- ve onun hocası’nın zapt bakımından zayıf olduklarını belirtmiştir.

³³⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 98.

³³⁹ R.S: Yezîd- Şureyk-Ebû’l-Yakzân Osman İbn Umeyr- Zâzân Ebû Umeyr- Uleyym.

³⁴⁰ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, III, 494.

³⁴¹ Ebû, Bekr Muhammed el-Bezzâr, *Keşfü’l-Estâr an Zevâidi’l-Bezzâr*, III 97.

³⁴² İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s.100.

hususların altını çizdiği bu bölümde İbn Kesîr, teğannî meselesini incelemiştir. Ardından Kur'ân'ın faziletlerinden bir diğeri olan Kur'ân ehline imrenilmesi, gıpta edilmesi meselesini inceleyecektir.

d. Ehl-i Kur'ân'a Gıpta Etmek

Kur'ân-ı Kerîm okuma adabında dikkat edilmesi gereken teğannî meselesini ele aldıktan sonra İbn Kesîr, Kur'ân'ın faziletlerinden bir diğeri olan Kur'ân ehli'ne imrenilme konusunu işlemektedir. Bu bölümde, Kur'ân okuyana, öğrenene, öğretene gıpta edilmesi, meseleleriyle birlikte “ehl-i Kur'ân”, “Kur'ân sahibi” kavramları üzerine incelemelerde bulunmaktadır. Rivâyetler doğrultusunda bu üstün nitelikler, imrenilecek vasıflar olarak zikredilmektedir. Ayrıca, başkalarının sahip olduğu imkânları kıskanmadan aynı şeyleri elde etme arzusu anlamında³⁴³ bir ahlâki terim olan “gıpta” kavramının meşrû zeminde faydaları ortaya konulmaktadır.

Buhârî, Abdullah İbn Ömer'den şöyle rivâyet ediyor: “Rasûlullah (a.s), şu iki kişiden başkasına gıpta edilmez; Biri, Allah'ın Kur'ân'ı (öğrenip ezberlemeyi) lûtfettiği kişidir. Bu kimse, gece boyu zamanını Kur'ân'la ihya eder. Diğeri ise Allah'ın kendisine servet bahşettiği kimsedir. Bu da, malını gece gündüz tasadduk eder.” Buhârî hadîsi bu tarikle münferid olarak rivâyet etmiştir.³⁴⁴

Bu rivâyetten sonra yine Buhârî'nin konuyla ilgili başka bir hadîsine yer verilmektedir. Buhârî'nin Ebû Hureyre'den (r.a) naklettiği bu haberde Rasûlullah (a.s): “İki kimseden başkasına gıpta edilmez: Biri, Allah'ın kendisine Kur'ân öğrettiği, gece-gündüz Kur'ân okuyan kişidir. Komşusu onun okuduğunu duyduğunda “Keşke filâna lutfedilen Kur'ân nimeti bana da bahşedilseydi de ben de onun gibi amel etseydim” der. İkincisi, Allah'ın kendisine verdiği malı Hakk yolunda sarf eden kimsedir. Onu gören kimse: “Keşke şu falancaya verilen mal bana da verilseydi de, onun hayır işlediği gibi ben de işleseydim diye imrenir/gıpta eder”³⁴⁵ buyurmaktadır.

İbn Kesîr bu iki hadîsin içerdiği manâyı şöyle yorumlamıştır. Kur'ân ehli daima imrenilmeye layık güzel bir hâldedir. Kur'ân sahibinin, içinde bulunduğu güzel hâl ve sâhip

³⁴³ “Gıpta”, Hüsâmeddin Erdem, *DİA*, XIV, s.50.

³⁴⁴ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 20; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 47; Tirmizî, *Birr*, 24. Ayrıca İbn Kesîr, rivayete ilgili Süfyân'ın, Zührî'den gelen naklini Buhârî ve Müslim'in haber verdiğini belirtmektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.101.

³⁴⁵ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 20; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 479.

olduğu mutluluğa sevinmesi gerekir ki bu hâlin gıpta edilmesi müstehaptır. Arapça anlamıyla “gıpta” bir kimsede bulunan nimetin bir benzerini temenni etme anlamındadır. Kötülenen hased/çekememezlik ise bu durumun tam tersidir. Çünkü hased eden kimse için vukû bulsun veya bulmasın, hased edilen kimsenin sahip olduğu nimetin yok olması istenilmektedir. İşte bu, şeriatın yasakladığı helâk edici bir huydur. Bu karakter tarzı, Yüce Allah’ın Âdem (a.s) ihsan ettiği kerem ve ihtirama hased ettiği zaman İblîs’in işlediği ilk günahın nedenidir. Övülen ve meşrû olan hased ise sevindirici bir hâl üzere bulunan kimsenin bu iyi hâlinin benzerini kendisi için de temenni etmesidir. İşte bu nedenle Rasûlullah (a.s): “Ancak iki kişiye hased edilir buyurmuştur.”³⁴⁶ Müellif konuyla ilgili farklı tarîklerden benzer rivâyetlerde³⁴⁷ zikrederek konuyu tamamlamıştır.³⁴⁸

İbn Kesîr böylece Kur’ân-ı Kerîm’in faziletlerinden olan ehli Kur’ân’a gıpta edilmesi meselesini tamamlamıştır. Ardından Kur’ân’ın faziletleri başlığı altından zikrettiği son meseleyi, Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenme ve öğretmenin fazileti hususunu incelemektedir.

e. Kur’ân’ı Öğrenme ve Öğretmenin Değeri

Kur’ân-ı Kerîm’in faziletlerinden Kur’ân ehline imrenilme meselesini tetkîk ettikten sonra İbn Kesîr şimdi zikrettiği Kur’ân’ın faziletlerinden sonuncusunu ele almaktadır. Bu bölümde Müellif Kur’ân öğrenme ve öğretmenin faziletine dikkat çekmektedir.

H.z.Peygamber (a.s)’ın en hayırlı ameli, Kur’ân öğrenmeye ve öğretmeye hasır ettiği hadîs, Kur’ân okumanın ne kadar faziletli, sâlih bir amel olduğunu teyit etmektedir. Böylelikle yüce Allah’ın Râsûlüne (a.s) vahy ettiği “İlahî Kelâm”ı öğrenmek ve öğretmek muhatapları açısından en faziletli amel kılınmıştır. Bu rivâyetin günümüz penceresine iz düşümü ne yazık ki Kur’ân’ın sadece okunmasını öğrenme eylemiyle sınırlı kalmaktadır. Halbûki Nebî (a.s) “Sizin en hayırlınız Kur’ân okumayı öğrenen ve öğreteninizdir” dememiştir. Aksine “Sizin en hayırlınız Kur’ân’ı öğrenen ve öğreteninizdir” demiştir. O halde Kur’ân okumayı öğrenmek, Kur’ân’ı öğrenmenin ilk basamaklarından biridir. Kur’ân’ı öğrenmek ise başka bir meseledir.

³⁴⁶ Müellif bu görüşüne delil olarak ayrıca şu âyeti zikremiştir: “Şüphesiz, Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.” (Fâtır 35/29)

³⁴⁷ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 105, 230, 231.

³⁴⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.103-104.

Kur'ân öğrenim ve öğretiminin belki de nadîde örneklerinden bir rivâyetle konuyu inceleyen Müellif, bu bilgi paylaşımının Hz.Peygamber (a.s) tarafından nikâh akdinin temel meselelerinden olan mehir yerine kabul edilmesi örneğini zikretmektedir.

Ayrıca “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir” hadîsini konu başlığı yapan Müellif, kendisini de Kur'ân alanında öğrenime-öğretime teşvik eden en önemli etkenin bu hadîs olduğunu beyân etmektedir.

Buhârî'nin ilgili hadîsiyle konuyu değerlendiren İbn Kesîr, Hz. Osmân'ın (r.a) Hz. Peygamber'den (a.s): “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve onu öğreteninizdir”³⁴⁹ rivâyetini nakletmiştir. Bu hadîsi Müslim de Sülemî'den haber vermiştir. Ayrıca Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin de Süfyân-Alkame- Ebû Abdurrahman'dan gelen tarîklerle rivâyet ettikleri ifade edilmektedir.³⁵⁰ Sonra Müellif bu konuyla ilgili benzer rivâyetleri zikretmiştir.³⁵¹

İbn Kesîr yukarıda zikrettiği Hz. Osman (r.a) rivâyetiyle anlatılmak isteneni şöyle özetlemektedir. Hz. Peygamber (a.s) “Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir” buyurmuştur. Burada Allah'ın elçilerine tâbi olan müminlerin hasletleri belirlemektedir. Zîra onlar, kendi nefislerinde kâmil kimseler olup başkalarını da mükemmelleştirmeye çalışanlardır. Zorba kâfirler ise bunun aksine ne başkalarına faydalı olurlar ne de faydalanma imkânı olanlara bu fırsatı verirler.³⁵² Ayrıca İbn Kesîr, Buhârî hadîsinin râvisi es-Sülemî'nin

³⁴⁹ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 21.

³⁵⁰ Müellif: “Bu muhaddisler, Şu'be'nin rivâyet ettiği gibi Sa'd İbn Ubeydeyi zikretmeden rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyetle ilgili Sa'd İbn Ubeyde hakkında ihtilaf etmemişlerdir.” demiştir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.104-105.

³⁵¹ Ebû Dâvud, Salât, 381; Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 15; İbn Mâce, İftitâhü'l-Kitap, 16; *Mukaddime*, 77.

³⁵² Müellif konuyla ilgili düşüncelerini âyetlerden örnekler getirerek desteklemektedir. Buna göre yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Kâfir olup da (insanları) Allahın yolundan men edenler (yok mu?) biz onların (çektikleri) azabın üstünde, (dünyâda) çıkarageldikleri fesadlara mukâbil, bir azâp daha katıp artırdık” (Nahl 16/88), “Onlar, hem (insanları) bundan (peygambere yaklaşımdan) vaz geçirmeye çalışırlar, hem kendileri ondan uzaklaşırlar. Onlar farkında olmayarak kendilerinden başkasını helake sürüklemiş olmuyorlar” (En'âm 6/26) bu âyet ile ilgili müfessirlerin iki görüşü vardır. Bunlardan en sahîh olanına göre; bizzat kendileri Kur'ân'dan ayrılıp uzaklaşmalarıyla birlikte insanların da Kur'ân'a ittibâ etmelerinin önüne geçiyorlar. Dolayısıyla hem onu yalanlama hem de ona ittibaâ etmenin önüne geçmiş oluyorlar. Âyette Yüce Allah şöyle buyuruyor: “ ... İşte size Rabbinizden apaçık bir hüccet, bir hidâyet, bir rahmet gelmiştir. Artık Allah'ın âyetlerini yalan sayandan, onlardan yüz çevirenden daha zalim kimdir? Biz âyetlerimizden yüz çevirenleri bu sebeble, yaman bir azâb ile cezalandıracağız” (En'âm 6/157). İşte bu kâfirlerin vasfıdır. Samîmi iyilik yapanların hâli ise hem kendi hem de Hz. Peygamber'in (a.s) nefsinde “En hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir” buyurduğu gibi başkalarını da mükemmelleştirmek hususunda gayret etmektir. Rabbiniz “(İnsanları) Allaha davet ve (kendisi de) iyi amel (ve hareket) eden ve ben “şüphesiz müslümanlardanım” diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?” (Fussilet 41/33) buyurmaktadır.

bu Hz. Peygamber (a.s)’ın bu rivâyeti vesilesiyle din eğitiminde yetmiş yıl kadar hizmet ettiğine vurgu yapmıştır.

İbn Kesîr, daha sonra Buhârî’nin Sehl İbn Sa’d’dan naklettiği rivâyete yer vermiştir. Buna göre Hz. Peygamber’e (a.s) bir hanım gelerek kendi nefisini Allah ve Rasûlüne hîbe ettiğini söyledi. Hz. Peygamber (a.s): “Benim kadınlara ihtiyacım yok” buyurdu. Hemen oradan bir adam: “Beni o kadınla evlendir” dedi. Hz. Peygamber (a.s): “O kadına bir elbise ver” buyurdu. Adam “Bulamıyorum” dedi. Hz. Peygamber (a.s): “Ona demirdende olsa bir yüzük ver” buyurdu. O adam özür beyan ederek hüznünlendi. Bu sefer Hz. Peygamber (a.s): “Kur’ân’dan sende ne var/ne biliyorsun?” diye sordu. O zât: “Şu ve şu sûreleri biliyorum” dedi. Hz. Peygamber (a.s): “Öyleyse Kur’ân’dan sende bulunan o sûreler(i öğretmen) karşılığında seni o kadınla evlendirdim”³⁵³ buyurdu.

İbn Kesîr bu hadîsin farklı yollardan tahrîc olunup sahihliği üzerinde ittifak edildiğini beyan etmiştir. Müellif, Buhârî’nin bu hadîsi rivâyet etme gayesini ise şöyle açıklamaktadır. Bu adamın Kur’ân’dan öğrendiği bilgileri evleneceği kadına öğretmesi mehr olarak kabul edilmiştir. Bu mesele âlimler arasında tartışma konusu olmuştur.³⁵⁴

Müellif böylelikle Kur’ân öğrenimi ve öğretiminin değerine önemli vurgulamalar yaparak konuyu tamamlamıştır.³⁵⁵ İbn Kesîr, bu değerlendirmelerle Kur’ân-ı Kerîm’in faziletleri bölümünün son konusu olan Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenme ve öğretmenin fazileti meselesini tamamlamıştır. İbn Kesîr bundan sonra Kur’ân okumanın yöntemi ve Kur’ân tilavetiyle ilgili meseleleri ve bu başlıklar altında önemli hususları incelemektedir.

³⁵³ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 21; Vitir, 9; Nikâh, 33, 36, 38, 41, 45, 46, 50; Libâs, 49; Müslim, Hac, 109; Ebû Dâvud, Nikâh, 31; Tirmizî, Nikâh, 23; Nesâî, Nikâh, 1, 73; Kitâbetü'l-Kur’ân, 31.

³⁵⁴ Müellif Kur’ân öğretiminin mehr olarak kabul edilip edilemeyeceğiyle ilgili tartışmalara şöyle yer vermektedir. Bu öğretme işinin bir mehr yapılması caiz olur mu? Kur’ân öğretmeye karşılık ücret almak caiz olur mu? Bu hüküm bu zâta hass mıdır? Hz.Peygamber (a.s)’ın “Kur’ân’dan sende bulunan o sûreler karşılığında seni o kadınla evlendirdim. Yahud sende bulunanlar sebebiyle...sözünün mânâsı nedir?” Ahmed İbn Hanbel; “Sende bulunanlar/âyetler sebebiyle onu sana ikram ediyoruz” şeklinde anlamıştır. Bu görüş Müslim’deki “O zât, o sûreleri kadına öğretti” (Müslim, Kitâbü’n-Nikâh, 1041) rivâyetinden dolayı en kuvvetli görüştür. Buhârî’nin kastettiği de işte budur. İbn Kesîr, bu konuyla ilgili ihtilafların geri kalanını burada zikretmeyip, Nikâh ve İcâreler bölümünü işaret göstermiştir.

³⁵⁵ Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.104-107.

10. Kur'ân Okumanın Yöntemi

İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri konusunu tetkîk ettikten sonra, genel itibarıyla Kur'ân bilgileri çerçevesinde yeni bir meseleyi ele almaktadır. Kur'ân okumanın yönteminin ele alındığı bu bölümde İbn Kesîr, Kur'ân'ı okuma, ezberleme ve öğrenimiyle ilgili bazı meseleleri inceleyecektir.

Fezâilü'l-Kur'ân eserinde özel bir konu başlığıyla tilavetin unsurlarını incelemeye alan İbn Kesîr, Kur'ân okumanın yöntemleriyle ilgili rivâyetleri derleyerek önemli açıklamalarda bulunmaktadır.

Aslında bu bölümde işlenecek konuların Kur'ân ilimleri veya tefsîr usûlü kitaplarında bu eserde olduğu gibi müstakil başlıklarda ele alındığını söylemek güçtür. Ancak Müellif'in bahsettiği üzere zeyl hüviyetinde olan bu çalışmada işlenen konular ayrı bir önem kazanmaktadır. Müellif, bu başlık altında Kur'ân'ı ezberleme ve hıfzı koruma, Kur'ân'ı ezberden okuma, binek üzerinde Kur'ân okuma, Kur'ân'ı ezberleyip unutma, çocuklara Kur'ân öğretimi, Kur'ân'ı tertille okuma ve tercî' meselelerini ele almaktadır. Bu konuları zikredilen muhtelif rivâyetler ışığında incelemektedir. İlk olarak Kur'ân'ı ezberleme ve Koruma hususuyla ilgili rivayetleri değerlendirecektir.

a. Kur'ân'ı Ezberleme ve Koruma

Kur'ân okumanın yöntemi ile ilgili, Onu ezberlemenin faziletlerinin ele alındığı bu bölümde, İbn Kesîr bu üstünlüğün sürekliliğini sağlamak adına hıfz meselesine dikkat çekmektedir. Ayrıca Müellif bu konuyla ilgili eserinin sonunda Kur'ân'ı Ezberleme ve Unutmadan Korunma başlığıyla Hz. Muhammed (a.s) ile Hz. Ali (r.a) arasında geçen Kur'ân'ı ezberleme kolaylığı hakkındaki rivayetle bu konuyu özel olarak yeniden incelemiştir.

Bu başlık altında gerek bu fâni âlemde gerekse de âhîret yurdunda "Hâfîzu'l-Kur'ân" olanların değerli kimseler olduğundan övgüyle bahsedilmektedir. Ancak hâfîz olmanın yanında hâfîz kalabilmenin önemi rivâyetler doğrultusunda daha belirgin bir hâl almaktadır. Bu bölümde ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s) ikâzıyla Kur'ân'dan bilinenleri unutmanın vehâmetine dikkat çekilmektedir. Bu meyânda İbn Kesîr, Kur'ân'ı ezberleme ve bunu muhafaza edebilme meselelerini titizlikle ele almayı amaçlamaktadır.

Konuyla ilgili Buhârî'nin İbn Ömer'den naklettiği rivâyete göre Rasûlullah (a.s): "Kur'ân sahibi'nin (hâfîz) misâli, bağlı develeri olan bir kimseye benzer. Eğer deve sahibi

onları bağı tutarsa, kontrol edebilir, yok eğer serbest bırakırsa, onlar dağılır/kaçar gider.”³⁵⁶ İbn Kesîr bu rivâyete Buhârî’den başka birçok muhaddisin yer verdiğini belirtmektedir.³⁵⁷ Ayrıca bu rivâyet benzeri senedinde ve metninde ufak değişikliklerle yine çok sayıda rivâyette zikredilmiştir.³⁵⁸

Buhârî’nin konuyla ilgili diğer rivâyeti ise yine Abdullah İbn Mes’ûd’dan (r.a) nakledilmektedir. İbn Mes’ûd’un haberine göre Hz. Peygamber (a.s):“Kur’ân hâfızı için, şu şu âyetleri unuttum demesi ne fena şeydir. Bilâkis o, unutturulmuştur. Kur’ân’ı hatırlamaya çalışın! Çünkü Kur’ân, insanların hâfızalarından, develerin boşanıp kaçmasından daha çabuk dağılır”³⁵⁹ buyurmuştur. Bu hadîse Tirmizî’nin³⁶⁰ de yer verdiğini belirtilen Müellif, bu nakille ilgili: “Sahîhdir, hasendir” demiştir.”³⁶¹ Ayrıca Nesâî’nin³⁶² de benzer bir rivâyete yer verdiği ancak bu rivâyetin garip olduğu belirtilmektedir. Müellif bu hadîsi rivâyet eden diğer muhaddisleri de zikrettikten sonra, onların usûl bakımından uzun değerlendirmelerde bulduklarını³⁶³ ifade etmiştir.

İbn Kesîr bu hadîslerde, Kur’ân hâfızının, ezberlediklerini unutmaması için dâima tekrar etmeye teşvik edildiğini çünkü bunları unutmanın büyük bir tehlike arz ettiğini belirtmektedir.³⁶⁴

Ayrıca Müellif konuyla ilgili şu rivâyetleri de zikretmektedir. Ahmed İbn Hanbel-Sa’d İbn Ubâde- Rasûlullah (a.s): “... Kim Kur’ân öğrendikten sonra onu unutursa kıyamet günü Allah’ın huzuruna cüzzâmlı olarak varacaktır.”³⁶⁵ Ebû Ubeyd- Enes İbn Mâlik (r.a)- Rasûlullah (a.s): “Birinin camiden çıkaracağı bir tek çöpe varıncaya kadar... ümmetimin bütün sevaplar bana arzolundu. Yine bana ümmetimin günahları da arzolundu ki ben onlar arasında kendisine Allah’ın kitabından bir âyet veya sûre (ezberlemesi) lûtfedilmişken bunu

³⁵⁶ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 23.

³⁵⁷ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 33; Nesâî, *Mesâcid*, 184; *Kitâbetü'l-Kur’ân*, 18; İbn Mâce, *Edeb*, 52.

³⁵⁸ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 36. Ayrıca Müellif, bu hadîsi Buhârî ve Müslim’in de rivâyet ettiğini, İbn Cevzî’nin bu hadîsi *Câmiü'l-Mesânid* eserinde rivâyet ettiğini, ancak bu hadîsi, Abdurrezzâk’ın rivâyetiyle sadece Müslim’in kitabına aldığını ifade etmektedir. Bkz. Müslim, *Kitâbü Salâti'l-Müsâfirîn*, 544.

³⁵⁹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 23, 26; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 33.

³⁶⁰ Tirmizî, *Kırâat*, 10.

³⁶¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.112.

³⁶² Nesâî, *Mesâcid*, 75; *Kitâbetü'l-Kur’ân*, 17.

³⁶³ Hadîs ile ilgili farklı rivâyetler ve değerlendirmeler için bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.112.

³⁶⁴ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.113.

³⁶⁵ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 323. Ayrıca bu hadîsi Taberî ile Ebû Dâvud’da rivâyet etmişlerdir.

unutun kimsenin günâhından daha büyük bir günâh görmedim.”³⁶⁶ İbn Cüreyc- Selmân el-Fârisî (r.a)- Rasûlullah (a.s): “Ümmetimin kıyamet gününde hiç ummadık bir şekilde karşılaşacağı en büyük günah, kişiye Allah’ın (c.c) kitabından lûtfedilmişken unuttuğu sûredir.”³⁶⁷ Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ebû Ya’lâ, Bezzâr ve başkaları, Enes İbn Mâlik’den (r.a) benzer bir haber rivâyet³⁶⁸ etmişlerdir.

İbn Kesîr’in belirttiğine göre bâzı müfessirler “Kur’ân âyetlerini ezberleyip-unutma” meselesiyle ilgili âyetlerden deliller getirmek sûretiyle konunun önemine dikkat çekmişlerdir.³⁶⁹ Ardından Müellif, Kur’ân tilâvetinden yüz çevirme, onu unutma ve ona itinâ göstermemenin Kur’ân’a büyük bir saygısızlık ve onu hakîr görme olduğunu, nitekim Hz. Peygamber (a.s): “Kur’ân’la ilişkinizi kesmeksizin sürekli okuyun”, bir diğer rivâyette: “Kur’ân’ı ezberinizde iyice tutmaya çalışın, çünkü Kur’ân insanların hâfizalarından, develerin otlakta dağılmasından, daha çabuk dağılır”³⁷⁰ buyurduğunu belirtmiştir. Müellif rivâyetlerde geçen “develerin dağılıp kaçması olayını dikkatle ele almış”³⁷¹ sonra da Ebû Ubeyd’den

³⁶⁶ Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.202.

³⁶⁷ Ebû Dâvud, *Salât*, 16; Tirmizî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 19; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VII, 253.

³⁶⁸ Ebû Dâvud, *Salât*, 16; Tirmizî, *Sevâbü'l-Kur’ân* 19. İbn Kesîr bu rivâyette ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır. Tirmizî rivâyette ilgili: “Gâribdir, biz bu hadîsi bu tarikden başka bir tarikle bilmiyoruz. Ben bu hadîsi Buhârî ile müzâkere ettim ve Buhârî bunu garîb addetti” demiştir. Buhârî, Abdullah İbn Âbdirrahman ed-Dârimî- Muttalib- Enes İbn Mâlik’in (r.a) duymasını kerîh gördüğünü anlatmıştır. Tirmizî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 19.

³⁶⁹ Müellifin belirttiğine göre müfessirlerin konuyla ilgili örnek verdikleri âyetlerden biri şudur: “Kim benim zikrimden yüz çevirirse onun hakkı da dar bir geçimdir ve biz onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz. (Artık o zaman) o: ‘Rabbim, beni niçin kör haşrettin? Halbu ki ben hakîkaten görür idim’ demiştir. (Allah da şöyle) buyurmuştur: İşte böyle, sana âyetlerimiz geldi de sen onları unuttun. Bugün de sen öylece unutuluyorsun.” (Tâhâ 20/124-126)

³⁷⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.116.

³⁷¹ Konuyla ilgili Müellif hadîste geçen “النَّفْصِي” et-Tefassî kelimesi üzerinde tahlillerde bulunarak meseleyi anlamlandırmaya çalışmıştır. Şöyleki “et-Tefassî”, “Tahallus” kurtulmak anlamına gelir. Bir kimse bir belâdan/sıkıntıdan kurtulduğu zaman, “نَفْصِي فُلَانٌ مِنَ الْبَلِيَّةِ” denilir. Hurma çekirdeği de hurmadan ayrıldığında “نَفْصِي النُّوي مِنَ التَّغْرِ” denilmesi de bu manâya gelmektedir. Hadîste geçen “Kur’ân’ın gönüllerden kurtulup kaçması/sıyrılması, bağısız olarak salıverildikleri zaman develerin uzaklaşıp gitmelerinden daha şiddetlidir” ifadesiyle dile getirilmektedir. Bu teşbihten murâd olunan da kanaâtimizce (İbn Kesîr), bir deve bağısız bir şekilde sahraya veya herhangi bir yere salıverildiğinde kaybolacağı için tekrardan o deveyi aramak, yakalamak, bulmak ve muhafaza altına almak ne denli zor ise, Kur’ân’ın da sadırlardan/hâfizalardan kaybolması, silinip gitmesi devenin bulunmasına misâlle çok daha imkânsız ve zordur. Belki de Hz. Peygamber (a.s) bu misâlle âdetâ deveyi hadî bir şekilde bulsanız - ki bu da çok zordur- Kur’ân’ı tekrardan elde etmeniz deveye kıyasla daha da şedîd/zordur demiştir. Bu nedenle elde edilen Kur’ân bilgilerine (âyet-sûre) çok ciddi îtina göstererek onları muhafazaya önem verilmesinin ciddi bir şekilde tavsiye edildiğini görüyoruz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.116.

konuya dâir diğeri rivâyetlere yer vererek meseleye açıklık getirmiştir.³⁷² Son olarak İshâk İbn Râheveyh ve başkalarının: “Kur’ân’ı okumayarak üzerinden kırk gün geçip gitmesi, Kur’ân’ı üç günden az bir sürede hatmetmesi gibi mekruh olur” rivâyetine yer verilerek, Kur’ân ehline bir rota çizilmektedir.³⁷³

İbn Kesîr’in bu eserinin büyük bir kısmını Buhârî’yi bâb bâb takip ederek oluşturduğunu ifade etmiştik. Müellif bu sırayı takip edip ilgili rivâyetleri ve değerlendirmeleri zikrettikten sonra kitabının en son bölümünde bu konu bağlamında bir meseleyi daha ele almaktadır. Bahsettiğimiz bu bölümde İbn Kesîr, “Kur’ân’ı ezberde tutabilme ve unutkanlığı bertaraf etmek için rivâyet edilen dua” başlığıyla bu konuyu ele almıştır. Konumuzla ilgili olduğu için biz bu meseleyi “Kur’ân’ı ezberleme ve Koruma” başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

Kur’ân’ın nûzülünden bugüne dek bu ilâhi kelâmı hâfızalarına kazırcasına sıkı sıkıya sahip olmak isteyen Kur’ân Hâfızlarına nebevi bir reçetenin sunulduğu bu son bölümde ezberlediği Kur’ân âyetlerini unutma endişesiyle Hz. Peygamber’e (a.s) ilticâ eden Hz. Ali’ye (r.a) nisyandan korunmanın metodlarını sunmaktadır. Bu rivâyet sadece Hz. Âli’yi (r.a) değil kıyâmete kadar bu ilâhi kelâma sahip olma arzu ve gayretini ilke edinen dimâğları muhatap almakta, onlara vahyin soluğuyla müjde dolusu bir dua sunmaktadır.

İbn Kesîr’in belirttiğine göre Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’de İbn Abbas’dan (r.a) şöyle anlatıyor:

- Hz.Ali (r.a): “Ya Rasûlallah! Kur’ân benim aklımdan kaçıp gidiyor”, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s): “Sana bir takım kelimeler öğreteyim mi? O kelimelerle Allah hem seni, hem de senin öğreteceğin kimseleri istifâde ettirsin?” dedi. Hz.Ali (r.a): “Evet, öğret, anam babam sana fedâ olsun!” dedi. Hz. Peygamber (a.s) da bunun üzerine şunları söyledi: “Cuma gecesini dört rekât namaz kıl, birinci rekâtta Fâtihâ ile Yâsin’i, ikinci rekâtta Fâtihâ ile Dûhân

³⁷² Bu rivâyetler şöyledir: Ebû Ubeyd- Abdullah İbn Mes’ûd: “Ben, Kur’ân okuyucusunu/hâfızı şişman ve gücü kuvveti yerinde olduğu halde Kur’ân’ı çok unuttuğunu görürsem çok öfkelenirim/öldürürcesine hırpalırım. (Bkz. Ebû Ubeyd, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s.104). Ebû Ubeyd- Abdulaziz İbn Ebî Dâvûd- Dahhâk İbn Muzâhim: “Kur’ân’ı öğrenipte sonra unutmuş hiç bir kimse yoktur ki, bu hâl onun kendisinin işlemekte olduğu bir günâh sebebiyle olmasın.” Çünkü Yüce Allah: “Başımıza gelen her musibet, kendi ellerinizin kazandığı (günahlar) yüzündendir. Allah ise, günahların birçoğunu başlıyor (da bunlardan dolayı musibet vermiyor)” (Şûra 42/30) buyurmuştur. Elbette Kur’ân’ı unutmak musibetlerin en büyüklerindedir. (Ebû Ubeyd, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s.104.)

³⁷³ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s.112.

sûrelerini, üçüncü rekâta Fâtihâ ile Secde sûrelerini ve dördüncü rekâta da Fâtihâ ile Tebâreke sûrelerini oku. Teşehhüdü bitirdiğinde Allah'a hamd ve senâ eyle, Peygamberlere sâlat et ve bütün müminler için Allah'dan mağfîret iste. Bundan sonra şu duâyı oku:

Allahım!

Bana, hayat bahşettiğin sürece günahlardan uzak durmak sûretiyle merhamet eyle. Kendimi ilgilendirmeyen şeylerle uğraşmaktan koruyarak bana merhamet et. Seni razı edecek şeylere yönelterek bana lûtfeyle.

Allahım!

Ey gökleri ve yeri eşsiz, benzersiz şekilde yaratan Rabbim!

Ey yüce, ikram sahibi ve ey erişilmez izzet ve güç sahibi Allahım!

Ey Allah, ey Rahman! Senden zâtının nuru hakkı için; Kitabını öğrettiğin gibi kalbimi onun sevgisinde hiç ayırmamanı, onu benden razı olacağın şekilde okumamı lûtfetmeni istiyorum. Senden; Kitabınla gözümü nurlandırmanı, dilimi açmanı, kalbimin sıkıntısını giderip rahatlatmanı, göğsümü genişletmeni, bedenimi onunla kullanmanı, beni onunla güçlendirmeni ve bana yardım etmeni istiyorum. Zirâ hayra senden başkası yardım edemez ve onu yapmaya senden başkası muvaffak kılamaz...”

İşte sen bu ibâdet ve duayı üç, beş veya yedi Cuma tekrarlırsan, Allah'ın izniyle Kur'ân'ı ezberinde tutarsın. Ve bu dua hiç bir müminde hata etmez/şaşmaz. (Dua edipte kabul olunmadığı vakî değildir.)” Hz. Ali (r.a) bunun ardından yedi cum'a sonra Hz. Peygamber'e (a.s) geldi, Kur'ânı ve hadîsi ezberlediğini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s): “Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki sen gerçek bir müminsin, Ebû'l-Hasen bildi, Ebû'l-Hasen bildi” buyurdu. Bu Taberânî'nin lafzıdır.³⁷⁴ Tirmizî de “*Deâvât*”da İbn Abbâs'dan (r.a) benzer bir nakilde bulunmuştur. Tirmizî rivâyetindeki ziyade ve bazı farklılıklar şöyledir. “...Rasûlullah (a.s) Hz. Ali'ye (r.a): Cuma gecesi olduğunda, eğer gecenin son üçte biri içinde kalkmaya muktedir olursan kalk. Çünkü o sâat, şâhid olunmuş bir sâattir (meleklerin hazır bulunduğu), o anda yapılan dûa müstecâptır/kabûl edilmiştir. Kardeşim Yâ'kup Peygamber de

³⁷⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 368-369, 367-379.

oğulları için şöyle demişti: “قَالَ سَوْفَ أَسْتَعْفِرُكُمْ رَبِّي”, “Sizin için Rabbime duâ edeceğim.”³⁷⁵ Ardından İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: “..Hz. Ali (r.a) ancak beş veya yedi cum’a bekledi, nihâyet aynı meclisteyken Hz. Peygamber’e (a.s) geldi ve şunları söyledi: Yâ Rasûlallah, Allah’a yemînle söylüyorum ki bundan önce ancak dört âyet kadar ezberleyebiliyordum. Bundan fazlasını unuttuyordum. Hâlbuki bugün kırk’a yakın âyeti ezberliyorum. Bunları sanki Kur’ân gözlerimin önünde gibi okuyorum. Ayrıca bir hadîsi dinledikten sonra onu başkasına aktaracağım zaman iyice o hadîsi unutup giderdim. Bugün ise hadîsleri dinliyor ve onları tahdîs ettiğim zaman bir tek harfini bile unutmadan anlatabiliyorum. Hz. Âli’nin (r.a) bu sözleri üzerine Rasûlullah (a.s) O’na hitâben:“Kâbe’nin Rabbine yemîn ediyorum ki sen gerçek bir müminsin Ey Ebû’l-Hasen”³⁷⁶ buyurdu.

Müellif bu rivâyet ile ilgili iki farklı rivâyeti zikrettikten sonra muhaddîslerin görüşlerine yer verip, hadîsi tahkîk etmiştir. Buna göre İbn Kesîr, Tirmîzî’nin bu rivayete ‘Hasen ve garîb’ dediğini, gerekçe olarak ise bu haberi sadece Velîd İbn Müslim’in rivâyetiyle biliyoruz” dediğini belirtmiştir. Ancak Müellif bu rivâyetin Velîd İbn Müslim tarîkinden başka tarîkle de geldiğine dikkat çekmektedir. Ardından O, Hâkim’in *el-Müstedrek* adlı eserinden “el-Velîd” tarîkiyle bu rivâyeti zikrettikten sonra, “Bu hadîsin senedi Buhârî ile Müslim’in şartı üzeredir”, demiştir. Müellif Velîd’den gelen senedin Buhârî ile Müslim’in şartına uygun olduğunu te’yit edip bu hadîsi Velîd’in İbn Cüreyc’den işittiğini, ayrıca hadîsin cümle yapısında bir gariplik olup münker olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili rivâyetleri sıralamaya devam eden İbn Kesîr, daha önce zikrettiği Kur’ân’ı ezberleme ve unutmadan korunma konusuyla anlam bakımından ilişkili bazı rivâyetleri yeniden nakletmiştir.³⁷⁷

Müellif, Kur’ân’ı ele aldığı bu son bölümde Kur’ân’ı ezberde tutma ve unutkanlığı bertaraf etmek adına zikredilen rivâyetleri nakletmeye devam etmektedir. Bu rivayetlerin bazıları şöyledir: Bezzar, Abdullah İbn Ömer’den (r.a) şöyle haber vermektedir: “Rasûlullah’a (a.s) kıraat bakımından insanların hangisi daha güzeldir?” diye soruldu. “Kendisini Kur’ân okurken duyduğunda Azîz ve Celîl olan Allah’dan haşyet eder olduğunu zannettiğin kimsedir”³⁷⁸ buyurdu. Yine bu konuyla ilgili Ahmed İbn Hanbel, Abdullah İbn Amr’dan (r.a)

³⁷⁵ Yusuf 12/98. İbn Kesîr, Hz. Yakûp’un (a.s) istikbâl sîgasıyla bu duayı yaptığını, bunu söylemekle cum’a gecesini beklediğini belirtmektedir.

³⁷⁶ Tirmîzî, Daâvât, 115; İbn Cevzi, *el-Mevzuat*, II, 140.

³⁷⁷ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 18, 23, 30.

³⁷⁸ Bezzar, Kitâbü’t-Tefsîr, III, 98.

şu hadîsleri nakletmektedir. Hz. Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: “Kur’ân sahibi hâfız kişiye: Oku ve yüksel. Dünyada iken okuduğun gibi yavaş yavaş oku. Çünkü senin (cennetteki) menzilin okuyacağın son âyetin yanındadır”³⁷⁹ denilir. Ayrıca bir kimse Rasûlullah’a (a.s) geldi de: “Yâ Rasûlallah! Ben Kur’ân’ı okuyorum, fakat kalbim onu idrak edemiyor” dedi. Bunun, üzerine Rasûlullah (a.s): “Muhakkak senin kalbin îmân dışında faydasız şeylerle doldurulmuştur, gerçekten kula îmân, Kur’ân’dan önce verilir”³⁸⁰ buyurdu. Bir diğer rivâyette aynı isnad ile şöyledir: “Bir kimse oğlunu Hz. Peygamber’e (a.s) getirip: “Yâ Rasûlallah, oğlum gündüzleyin Kur’ân okuyor, geceleyin de evde ikâmet ediyor”, dedi. Rasûlullah (a.s): “Neyi beğenmiyorsun? Oğlun gündüzü zikrederek, geceyi de güvende geçiriyor”³⁸¹ buyurdu. Başka bir rivâyette ise “Oruç ile Kur’ân kıyamet gününde kula şefaât ederler. Oruç: “Ey Rabbim, ben bu kulu, gündüzleyin yemekten ve şehvetlerden alıkoydum, binaenaleyh şimdi benim onun hakkındaki şefaati kabul eyle” der. Kur’ân’da: “Ben onu geceleyin uykudan alıkoydum, bu nedenle şimdi benim onun hakkındaki şefaati kabul eyle” der. Böylece ikisi de şefaât ederler.”³⁸² “Ümmetimin münâfiklarının en çoğu onların kurrâlarıdır/ okuyucularıdır.”³⁸³ “Kim Kur’ân’ı üç günden daha az zaman içinde okursa onu anlamaz”³⁸⁴ buyuruldu. Böylece İbn Kesîr’in yer verdiği bu konuyla ilgili hadîslerin bir kısmını zikretmiş olduk.

Böylelikle İbn Kesîr, Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemenin ve onu korumanın gerekliliği üzerinde îtinâ ile durmaktadır. Bu bölümden sonra Müellif, Kur’ân okumanın yöntemi ile ilgili ezberden okuma meselesini tetkîk etmektedir.

b. Ezberden Okuma

İbn Kesîr, Kur’ân okuma yönteminin önemli bir diğer meselesi olan Kur’ân-ı Kerîm’i ezberleme ve onu koruma konusunu inceledikten sonra yeni bir konuyu gündemine almaktadır. Müellif, Kur’ân Kerîm ile ilgili genel bilgiler altında değerlendirebileceğimiz bu

³⁷⁹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 192.

³⁸⁰ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 172.

³⁸¹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 173.

³⁸² Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 174; Hâkim, I, 554.

³⁸³ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 175.

³⁸⁴ Ebû Dâvud, Salât, 381; Tirmizî, Kur’ân, 11; Kırâat, 13; Nesâî, Kitâbetü’l-Kur’ân, 34; İbn Mâce, Salât, 178; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 164, 193; Dârimî, Salât, 72. İbn Kesîr’in belirttiğine göre Ahmed İbn Hanbel bu hadîsi, Gunder-Şu’be- Katâde tarîkiyle rivâyet etmiştir. (Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 195.) Ayrıca Müellif Tirmizî’nin, bu hadîsin tahkikiyle ilgili “Hasen’dir, sahih”dir dediğini belirtmektedir.

bölümde Kur'ân-ı Kerîm'i ezberden okumanın önemine dikkat çekmektedir. Burada Kur'ân'ın ezberlenmesi, mushafa bakmaksızın ezberden okunması meseleleri rivayetlerle tetkik edilmektedir. Ayrıca "Kur'ân'ı öğrenme ve öğretme ameliyesi" kısmında zikredilen Kur'ân'ın mehir olmasıyla ilgili rivâyet burada yeniden yer verilerek ilgili konu bağlamında değerlendirmektedir.

İbn Kesîr'in belirttiğine göre Buhârî, mushafa bakmaksızın ezberden Kur'ân okuma başlığını verdikten sonra konuyla ilgili Sehl İbn Sa'd'ın yukarıda geçen "Kur'ân'ın mehir olması" rivâyetini zikretmektedir. Bu hadîste Hz. Peygamber (a.s) o kadınla evlenmek isteyen erkeğe: "Sende Kur'ân'dan neler var?" dediğinde "Ezberimde şu şu sûreler var" diyerek onları teker teker saymıştır." Ardından, Hz. Peygamber (a.s) ona: "Onları ezbere okuyabilir misin?" diye sorunca O zât: "Evet (okurum)" demiş. Hz. Peygamber (a.s): "Öyleyse ezberindeki bu sûreler karşılığında, onu seninle evlendirdim"³⁸⁵ buyurmuştur.

İbn Kesîr ezberden okuma ile ilgili bu rivayet bağlamında Kur'ân-ı ezberden mi? yoksa mushafa bakarak okuma mı? tartışmasına girmektedir. Buna göre İbn Kesîr, Buhârî'nin zikrettiği bu başlıkla mushafa bakmaksızın ezberden Kur'ân okumanın daha faziletli olduğunu belirtmektedir. Ancak âlimlerin çoğunun Kur'ân'ı Mushaf'tan okumayı daha faziletli bulduğu görüşüne yer vermektedir. Hatta Mushafa bakarak tilâvet konusunda selef'den bir kaç âlimin açıkça ibâdet olduğunu mushafa bakmaksızın geçirilen bir günü dahî kerîh gördüklerine dikkat çekmektedir.³⁸⁶ Konuyla ilgili Müellif, İbn Mes'ûd'un (r.a) arkadaşlarıyla toplandıkları zaman Mushaf'ı açtıklarını, İbn Mes'ûd'un (r.a) onlara okuduğunu veya tefsîr ettiğini sahîh bir isnâdla haber vermiştir. Ayrıca İbn Ömer'in (r.a), Mushaf'ı açarak okumayı tavsiye ettiğini üstelik bu minvalde gelen haberlerde,³⁸⁷ mushaftan

³⁸⁵ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 21, 22; Nikâh, 15, 33, 36, 38, 41, 45, 50; Libâs, 49; Müslim, Nikâh, 109; Ebû Dâvud, Nikâh, 31; Tirmizî, Nikâh, 23; Nesâî, Nikâh, 1, 62, 73; Kitâbetü'l-Kur'ân, 31; İbn Mâce, Nikâh, 17; Dârimî, Nikâh, 19.

³⁸⁶ Müellifin belirttiğine göre; selef ulemasının, Mushafa bakarak tilâvet edilmesini daha faziletli bulmaları İmâm Ebû Ubeyd'in şu hadîsine dayanmaktadır: Nuaym İbn Hammâd- Abdullah İbn Abdirrahmân- Hz. Peygamber'in (a.s) sahâbîlerinin bazısından tahdîs etti. O şöyle demiştir: Hz. Peygamber (a.s): "Kur'ân'ı Mushafa bakarak okuyanın, ezberden okuyana göre fazileti/üstünlüğü, farzın nafîle üzerindeki fazileti/üstünlüğü gibidir" Bilgi için bkz. Ebu Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.104. Ayrıca, Zerkeşi, *Burhan*, I, 462; Suyûti, *İtkân*, I, 355; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* IX, 78. Müellif bu isnadda bir zayıflığın olduğunu çünkü senedde yer alan Muâviye İbn Yahya, es-Sadeî veya el-Etrâblusî'den hangisi olursa olsun o'nun zayıf bir kimse olduğunu belirtmektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.109-110.

³⁸⁷ İbn Kesîr bu rivayetlerin tamamını Ebû Ubeyd'in, *Fezâilü'l-Kur'ân* eserinden almıştır.

okumanın teşvik edilen güzel bir şey olduğuna işaret edildiğini ifade etmektedir.³⁸⁸ Âlimlerin bir kısmının Kur'ân'ı ezberden veya Mushaf'dan okuma hakkında huşû meselesiyle ilişkilendirdiğini belirten Müellif, şâyet ezberden okuman daha huşû veriyorsa efdâl olanın bu olduğunu belirtmektedir. Tam aksine Mushafa bakarak okuma daha huşûlu geliyorsa o zaman efdâl olan budur, demektedir. Şâyet her iki durumda da huşû duyma aynı ise o zaman Mushafa bakarak okumak daha evlâdır. Çünkü bakarak okuma daha sağlamdır ve kâmil olur³⁸⁹ düşüncesindedir.

İbn Kesîr, Kur'ân'ın ezberlenmesi hakkında edâsı yerinde bir hocadan öğrenmenin evlâ olduğu aksine yazılmış bir mushaftan hocasız öğrenmenin/ezberlemenin yeterli olmadığı vurgulanmaktadır. Çünkü yazının edaya delâlet etmeyeceğini, sadece yazıdan ezberleyenlerin çoğunda tashîf³⁹⁰ ve yanlışın görüldüğünün âşikâr olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Kur'ân hocası'nın bulunduğu bir yerde tek başına mushaftan ezberlemekte uygun görülmemiştir.

Müellif konuyla ilgili müteâlâsını bu düşüncelerle sürdürerek “tenbih” lafzıyla dikkat çekici iki önemli muhâkemede bulunmaktadır. Şöyle ki şâyet Buhârî, Sehl hadîsini zikretmekle ezberden okumanın Mushafa bakarak okumaktan daha faziletli olduğunu işaret etmişse –ki bu mesele üzerinde düşünmek gerekir- bu tartışmaya açık bir durumdur. Çünkü hadîste geçen -Kur'ân'dan bildikleri mehr olarak kabul edilip evlendirilen adam- bu zât'a has bir meselesidir ve bir genellik ifade etmez. Bu nedenle o adamın yazı yazamadığı ve bu durumun da Hz. Peygamber (a.s) tarafından bilinmesi ihtimal dâhilindedir. Şâyet durum böyleyse bu hadîsin gâyesi ezbere okumanın, güzel yazı yazabilen veya yazamayan herkes hakkında daha faziletli olduğunu göstermez. Zîra buna delâlet etmiş olsaydı, sadece bu hadisi zikretmektense yazmayı bilmeyen Hz. Peygamber'in (a.s) -ki kendisi ümmî'dir- hâli ve devamlı ezberden Kur'ân okumasının zikredilmesi daha uygun olurdu.³⁹¹

³⁸⁸ Müellif, bu düşüncesiyle ilgili ayrıca şunları kaydetmektedir. Asıl tehlike ve korkulan mushaftan okumanın ortadan almasıdır. Bazı Kur'ân hâfizlerinin, birtakım sure/âyetleri unutmaları mümkündür. Mushaftan okumakla unuttuklarını hatırlamış olurlar. Ya da bir kelime veya âyette değişiklik yapabilirler. Onun için sağlamasını yaparak doğruluğundan emîn olmak daha evlâdır. Netice itibarıyla mushafa müracaat etmek insanların belleğine başvurmaktan daha garantidir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.109.

³⁸⁹ Bkz. Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri Nevevi, *Et-Tibyân fî Âdâbi Hamleti'l-Kur'ân*, Dârü'l-Fikr, tsz..53.

³⁹⁰ Bir ibâreyi bozma; 1) Kelimedeki bir harfi başka bir harfle değiştirme. 2) Bir kelimenin noktalarını değiştirme. Demirci, Muhsin, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*, s. 239.

³⁹¹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.110.

Düşünülmesi gereken ikinci bir mesele ise; Olayın akışından Rasûlullah'ın (a.s) o zât'a bu sûreleri eşine öğretebilmesi için bu sûreleri ezbere bildiğinden emin olmak maksadıyla sorduğu anlaşılmaktadır. Yoksa kastı, ezbere okumanın bakarak okumaktan daha faziletli olduğunu veya olmadığını ifade etmek değildir. Doğrusunu Yüce Allah en iyi bilendir.³⁹² Müellif bu özlü muhâkemeyle ezberden okuma bahsini sonlandırmaktadır. Ardından Kur'ân okuma yönteminde yeni bir meseleyi ele alacak olan İbn Kesîr, Kur'ân'ı ezberledikten sonra unutma hususunu inceleyecektir.

c. Tertîl İle Okuma

Çocuklara Kur'ân öğretimi ve konuyla ilgili din eğitimi alanını kapsayan önemli tesbîtlerde bulunduktan sonra İbn Kesîr, bir diğer mesele olan Kur'ân'ı tertîl³⁹³ ile –tane tane- okuma hususunu incelemektedir. Kur'ân'ı tertîl ile okuma bölümünde genel olarak kıraatin keyfiyeti ele alınmaktadır. Tilavetin nasıllığının sorgulandığı bu bölümde konuyla ilgili âyetlere ve rivâyetlere yer verilerek mesele anlaşılmaya çalışılmaktadır.

³⁹² İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.110-111.

³⁹³ Tertîl bir şeyi güzel, tensik ve tertip ile kusursuz bir şekilde açık açık, hakkını ifâ ederek tebyîn eylemektir. Aralarında çok değil, biraz açıklık bulunmakla beraber gâyet güzel bir nizamda görünen ön dişlere “تغیر رتل” ta'bir ederler, sözü de öyle tane tane, yavaş yavaş, mühlet ile ve güzel te'lif ve beyan ile söylemeye dahî "tertîl-i kelâm" derler. Kur'ân'ın tertili de böyle her harfinin, edasının, nazmının, mânâsının hakkını doyura doyura vererek okunmasıdır. Burada “rattıl” emrinden sonra “tertîlen” masdarıyla te'kiy olunması da bu tertîlin en güzel mertebede olması matlûb bulunduğunu gösterir. Bir söz haddi zatında ne kadar güzel olursa olsun gereği gibi güzel okunmayınca güzelliği kalmaz. Güzel okumasını bilmeyenler güzel sözleri berbat ederler. Kelâmın tertîl ile güzel söylenmesi ve okunması ise sâde ses güzelliği ile gelişi güzel eze büze tegannî etmek, saz teli gibi sade ses üzerinde yürümek kabîlinden bir musikî işi değildir. Nazmın mânâ ile münasebeti ve lisan fesahat belâgati hakkıyla gözetilerek ruhî ve manevî bir mutabakette, yerine göre şiddetli, yerine göre yumuşak, yerine göre medd, yerine göre kasr, yerine göre ğunne, yerine göre izhar, yerine göre ihfâ, yerine göre iklâb, yerine göre vasıl, yerine göre sekit veya vakıf; hâsılı bütün maksat, mânâyı duymak ve mümkün olduğu kadar duyurmak olmak üzere tecvid ile okuma işidir. Bunun için Kur'ân okumakta tertîl ve tecvid lâzımdır. Tecvid de, kaf çatlatmak derdiyle, çatlatılmakta mânâyı gaybetmek değildir. İlmî Kırâat ve Tecvid kitaplarında Kur'ân kırâati üç mertebe üzerine tasnif olunmuştur: Bunlar tahkîk, tedvir ve hadr'dır. Tahkik, meddi munfasıl dört veya beş elif miktarı çekecek surette gâyet ağır bir ahenk ile okumaktır. Tedvir, iki veya üç elif miktarı çekecek vechile orta okumaktır. Hadr de meddi tabii gibi bir elif miktarı çekecek vechile serî' okumaktır. Bir elif, iki fetha miktarı demek olduğuna göre, bir hâkenin belli olacak vechile okunuşundaki ilk ses müddeti âhengini sūr'at ve ağırlığına göre, her kırâatin miftahını teşkil eder. Âsım, Hamze, Nafi'den Verş kırâatleri tahkik; İbn Kesîr Âmir, Kisâi kırâatleri tedvir; diğerleri hadr tarzındadır. Lâkin bunların hiç birinde bir harf veya hâkenin hakkı çığnenecek vechile okunmak caiz olamayacağı cihetle asıl mânâsıyla tertîl hepsinde şarttır. Böyle hadr ve tedvir taksimine cevaz veren ise gelecek olan “Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun” (Müzzemmil 73/20) emridir. Bkz. Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Bedir Yay., İstanbul 1993, VII, s. 5427-5428.

Kırâatte tertîl konusuna “..Kur’ân’ı açık açık ve tane tane oku.”³⁹⁴ ile “Biz Kur’ân’ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.”³⁹⁵ âyetleri zikredilerek başlanmaktadır.³⁹⁶

İbn Kesîr’in belirttiğine göre Buhârî’nin Ebû Vâil’den (r.a) naklettiği rivâyet şöyledir: “Biz kuşluk vakti İbn Mes’ûd’un (r.a) yanına gittik. Bir kimse: Ben dün gece el-Mufassal okudum’ dedi. Bunun üzerine İbn Mes’ûd’un (r.a): “Hızlıca şiir okur gibi mi?” Bizler kıraati dinleyerek öğrendik. Ben Hz. Peygamber’in (a.s) okumayı âdet edindiği uzunlukta biri birine yakın olan sûreleri O okurken ezberledim”³⁹⁷ demiştir. Konuyla ilgili Müellif çok sayıda rivâyete yer vermektedir. Ancak bir kaçına değinmekle kifâyet edeceğiz.

İbn Kesîr, sonra Ahmed İbn Hanbel ve Müslim’den rivayetle Hz. Âişe’ye (r.h), bazı kimselerin bir gecede Kur’ân’ı bir-iki defa hatmettikleri söylenince, Hz. Âişe (r.h): “Bu kimseler Kur’ân’ı okumadıkları halde okudular. Ben gecenin tamamında Hz. Peygamberle (a.s) beraber namaz kılardım da O (a.s), Bakara, Âli İmrân ve Nisâ sûrelerini okurdu. Öyle ki korku verici bir âyete rastlayınca Allah’a duâ ve istiâze eder, müjde veren bir âyetle karşılaşınca da yine Allah’a duâ eder ve o şeyi isterdi”³⁹⁸ naklini zikretmişlerdir. Böylece İbn Kesîr Hz. Peygamber’in (a.s) Kur’ân’ı tilavet müddeti ve âdabıyla ilgili önemli bir habere yer vermektedir.

Fezâilü’l Kur’ân’da konuyla ilgili Buhârî’den nakledilen ikinci hadîs şöyledir: “İbn Abbâs (r.a) “Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini depretme”³⁹⁹ âyeti hakkında şunları söylemiştir: “Rasûlullah (a.s), Cibrîl (a.s) kendisine vahiy getirdiği zaman vahyi çabuk ezberlemek amacıyla dilini ve dudaklarını kımıldatırdı. Bu durum kendisine son derece zor

³⁹⁴ Müzzemmil 73/4.

³⁹⁵ İsrâ Sûresi 17/106.

³⁹⁶ Müellif, bu durumda mekrûh olan okuyuşun Kur’ân’ın adetâ bir şiir gibi kesik kesik ve süratle okunması olduğunu belirtmekte ayrıca İbn Abbas’ın Duhân Sûresi 4. âyette geçen “فِيهَا يُفْرَقُ” kelimesinin, “فِيهَا يُفْصَلُ” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s.124.

³⁹⁷ Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 28; Ezan, 105; İbn Kesîr, zikrettiği İbn Mes’ûd (r.a) rivâyetiyle ilgili O’nun Hz. Peygamber’den (a.s) dinlediği sûrelerin; “el-Mufassal gurubundan on sekiz sûre ve Hâ Mîm âilesinden iki sûre” olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Müellif bu hadîsi Müslim’in, Şeybân İbn Ferrûh- Mehdî İbn Meymûn-Vâsıl -ki o İbnü Hibbân el-Ahdeb’dir- o da, Ebû Vâil Şakîk İbn Seleme- İbn Mes’ûd’ senediyle rivâyet ettiğini belirtmiştir. (Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 49.)

³⁹⁸ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 92.

³⁹⁹ Kıyâme 75/16.

gelirdi. Vahiy geldiğinde bu anlaşılırdı”⁴⁰⁰ demiştir. Müellif, Hz. Peygamber’in (a.s) vahiy alırken bu derece zorluk ve sıkıntı çekmesi üzerine Yüce Allah da “Onu (vahiy) çarçabuk almak için dilini depreme. Onu toplamak, onu okutmak şüphesiz bize âittir. Öyleyse biz onu okuduğumuz vakit, sen onun kırâatine uy, yani biz onu indirdiğimiz zaman sen yalnız dinle. Sonra onu açıklamak da hakikat bize âittir”⁴⁰¹ âyetleriyle risaletinin kolaylaştırıldığını belirtmektedir.

İbn Kesîr, yukarıda zikredilen birince ve ikinci hadîste, Kur’ân’ı tane tane (tertille) ve şiir gibi aşırı hızlı olmayacak derecede de serî okumanın, -ifrât ve tefrît derece de olmaksızın- aşırı hızlı olmayıp tefekkür ederek ve düşünerek okumanın müstehap olduğuna delîl olduğunu belirtmektedir. Nitekim konuyla ilgili Yüce Allah: “Bu Kur’ân, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır”⁴⁰² buyurmaktadır.

Ardından Müellif Ahmed İbn Hanbel’in İbn Ömer’den (r.a) rivâyet ettiği şu hadîse yer vermektedir. Hz. Peygamber (a.s): “Kur’ân sâhibi⁴⁰³ olan kimseye: Dünyada tertîl edip tâne tâne okuduğun gibi oku, yüksel ve tertîl eyle, çünkü senin menzilin okuyacağın son âyetin yanındadır, denilir”⁴⁰⁴ buyurdu.

İbn Kesîr konuyla ilgili bu hadîs benzeri muhtelif rivâyetlerde yer vermektedir. Bu bağlamda son olarak Ebû Ubeyd’in naklettiği İbn Abbas’ın (r.a) şu sözünü zikrelelim: “Bir gecede Bakara’yı tedebbür ve tertîl ederek okumam, üç günde Kur’ân’ın tamamını okumandan daha iyidir”, diğer rivayette “... şiir gibi okumandan daha iyidir”⁴⁰⁵ demiştir.⁴⁰⁶ Son olarak zikredilen bu rivâyet, özellikle günümüzde Kur’ân’ın ne kadar zaman dilimi içerisinde baştan sona bitirilebileceğinin ölçüsünü koymaktadır. Yaşadığımız çağda, -özellikle ülkemizde ki Müslümanların-, tâziye evlerinde veya benzer mekânlarda bazı kimselerce birkaç saat içerisinde okunup hatmedilmesi zikredilen rivâyetler ekseninde sıkıntılı

⁴⁰⁰ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 28; İbn Kesîr bu hadîsle ilgili, Buhârî ile Müslim’in sahîh olduğunda ittifak ettiği hadîslerden olduğunu belirtmektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.124-125.

⁴⁰¹ Kıyâme 75/16-19.

⁴⁰² Sa’d 38/29.

⁴⁰³ Hadîsteki “Sâhibü'l-Kur’ân” ifâdesinin kelime anlamı “Kur’ân’ın arkadaşı, sâhibi”dir. İmam Nevevî, İbn Hacer ve Suyûtî gibi bazı âlimler buna “Kur’ân’la samimiyet ve muhabbeti olan, onun dostu ve yakın arkadaşı” mânâsını verirler, Münâvî “Kur’ân hâfızı” mânâsı vermiştir. Savaş Kocabaş, *İbn Kesîr Tefsîri*, (t.r.c), s. 14.

⁴⁰⁴ Tirmizî, Kırâat, 12; Nesâî, Kitâbetü'l-Kur’ân, 27, 36; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 192; Hâkim, I, 552; İbn Hibban, 766.

⁴⁰⁵ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.126.

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.123-126.

gözükmektedir. Denilebilir ki otuz hâfızın birer cüz okuması şeklinde gerçekleşen bir merasimden ibaret olan bu hatim işi hadîsin doğrudan muhatabı değildir. Ancak kanaatimiz o dur ki, Şârî tarafından, tefekkür ve tedebbür üzere bir kıraat istenilmektedir. Nitekim Kur’ân’ın inzâline baktığımızda da peyderpeylik, tadrîcilik göze çarpmaktadır. Sahâbîlerin Kur’ân’ı okuma metodları, kıraatteki keyfiyetleri, ses ve sâdayı bir kenara bırakacak olursak; Onlar nasıl Kur’ân okudularsa işte bize düşen de, tefekkür içerisinde Kur’ân ile Peygamberî bir üslûpta buluşmaktır.

İbn Kesîr kıraatte tertîl meselesini tamamladıktan sonra bu bölümü tercî’ başlığıyla verdiği özel bir konuyu incelemek sûretiyle bitirmektedir.

d. Tercî’ İle Okuma

Kur’ân okuma yöntemiyle ilgili kıraatte tertîl meselesini inceledikten sonra Müellif kıraatin bir diğer meselesi olan tercî’ hususunu rivayet merkezli şahsî müteâlasıyla tetkîk etmektedir.

Bu bölümde İbn Kesîr, Hz. Peygamber’in (a.s) Kur’ân’ı nasıl bir edâ ile okuduğunu belirtmektedir. Böylelikle Rahmet Peygâmberî’nin (a.s) ümmetine -kulluk periyodunda- Kur’ân’ın nasıl bir kıvamla ve edâ ile okumaları gerektiğinin ölçüsünü de çizmektedir.

İbn Kesîr’in belirttiğine göre Buhârî, Abdullah İbn Muğaffel’den (r.a) şöyle rivâyet etmektedir: “Hz. Peygamber’i (a.s), devesi üzerinde -yolda giderken- Kur’ân okurken gördüm. Hz. Peygamber (a.s) Fetih sûresini/sûresinden âyetleri yumuşak bir edâ ile okuyordu. Bu arada tercî’ yapıyordu.”⁴⁰⁷

Müellif, “Tercî”nin sesi tekrar etme, götürüp getirme yapmak sûretiyle oynatma olduğunu belirtmektedir. Nitekim Buhârî’nin de “Â â â diyordu” ziyadesi yer almaktadır. İbn Kesîr, “tercî” meselesiyle ilgili, Hz. Peygamber’in (a.s) bu sesi -tercî’/götürüp getirme uygulamasını-, bineğinin seyir halindeyken sallanması/hareketi dolayısıyla olduğunu düşünmektedir.⁴⁰⁸ Böylece Müellif, Kur’ân okuma yöntemi meselesini tetkîk ettiği bu önemli

⁴⁰⁷ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 30; Meğâzî, 50. İbn Kesîr’in belirttiğine göre bu hadîs, ayrıca Buhârî’nin “binek üzerinde okumak” bölümünde de geçmektedir ve sıhhatinde ittîfâk edilen hadîslerdendir. Yine bu hadîsle ilgili olarak Hz.Peygamber’in bu okuyuşunu fetih günü yaptığının bilgisi de zikredilmektedir.

⁴⁰⁸ Ayrıca İbn Kesîr bu hadîsin binek üzerinde tercî’ ile tilâvetin cevazına da işaret ettiği bu şekilde okumakla da harflerde bir ziyâde söz konusu olmayacağını belirtmektedir. Yine bu kolaylığın, tehir etme imkânıyla birlikte namazı kibleye doğru değil her nereye yönelinirse yönelinsin binek üzerinde namaz kılınması meselesindekine benzer bir ihtiyaçtan dolayı ruhsat verildiği düşüncesini de eklemektedir. Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.128.

meselelerle tamamlamıştır. İbn Kesîr, Buhârî'yi sırayla takip ederek oluşturduğu bu eserinde şimdi, Kur'ân okuma yöntemini de kısmen kapsayan ancak ayrı bir başlık altında mülâhaza edeceğimiz, Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleleri incelemiştir.

e. Kur'ân'ı Ezberleyip Unutma

Kur'ân okuma yönteminde ezberden okuma konusunu irdeleyen İbn Kesîr, bu başlık altında yer verebileceğimiz yeni bir meseleyi incelemektedir. Kur'ân'ı ezberlemenin faziletlerinden ve konuyla ilgili değerlendirmelerden bahsettikten sonra Kur'ân'ı ezberleyip unutma hususunu tetkik edecektir.

Müellif, bu bölüme Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in (a.s) şahsına indirdiği “Biz sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu asla unutmayacaksın. Allah'ın dilediği başka...”⁴⁰⁹ âyetiyle başlamıştır. Ardından Buhârî'nin konuyla ilgili iki hadîsini ve sâir rivâyetleri zikretmiş en sonunda da değerlendirmelerde bulunmuştur. İbn Kesîr bu bölümde genel olarak ezberlenen Kur'ân bölümlerini (âyet-sûre) unutmanın vehâmetine rivâyetler ölçğinde dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Müellifin belirttiğine göre rivâyetlerden bazıları şöyledir. Buhârî, Hz. Âişe (r.h) şöyle rivayet ediyor: “Hz. Peygamber (a.s) mescidde Kur'ân okuyan birinin sesini işitti ve “Allah ona merhamet eylesin. Yemîn olsun o bana filân sûreden şu ve şu âyetleri hatırlatmıştır”⁴¹⁰ buyurdu. Hadîsin başka bir senesinde:“Ben o âyetleri (unuttuğum için) falanca sûreden çıkarıp okumayı terk etmişim”⁴¹¹ lafzı ziyâde edilmektedir. Müellif konuyla ilgili benzer rivâyetleri de nakletmektedir.⁴¹²

İbn Kesîr konuyla ilgili Buhârî'nin ikinci hadîsini de zikretmektedir: Bu haberi de İbn Mes'ûd (r.a) şöyle rivayet ediyor: Hz. Peygamber (a.s): “Kur'ân'ı ezberleyenleri biri için: Ben şu ve şu âyetleri unuttum demesi ne kötü sözdür. Bunun yerine söylenmesi gereken söz, unutturuldu sözüdür”⁴¹³ buyurdu.

⁴⁰⁹ Âlâ 87/ 6-7.

⁴¹⁰ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 26, 27; Şehâdet, 11; Deâvât, 19; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 33. Ayrıca Müellif, Buhârî'nin bunu tek başına rivâyet ettiğini ifade etmektedir.

⁴¹¹ R.s: Muhammed İbn Ubeyd İbn Meymûn- İsa İbn Yunus- Hişâm. Buhârî bunu rivâyet etmekte de yalnız kalmıştır. Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 26, 27; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 33.

⁴¹² Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 27; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 33.

⁴¹³ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 27. Müellif bu hadîsi Müslim ile Nesâî'nin Mansur hadîsi olarak rivâyet ettiğini, Ebû Ya'lâ'nın Müsned'inde ise lafzın sîn harfinin tahfifi ile “innemâ huve nusiye” (O unutuldu) tarzında olduğunu belirtmektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.119.

İbn Kesîr, Buhârî'nin konuyla ilgili bu iki hadîsine zikrettikten sonra, şu değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bir kimsenin gayret gösterdikten sonra Kur'ân'ı unutmaması onun için bir noksanlık değildir. Bu rivayetin işaret ettiği anlamlardan biri budur. Ayrıca İbn Mes'ûd'un (r.a) hadîsinde unutmanın meydana gelişini ifade etmek hususunda bir davranış biçimi ortaya konulmakta ve "şu âyeti unuttum" demesi tavsiye edilmektedir. Çünkü unutmak kulun kendine ait bir fiil değildir. Bazen kulda unutkanlığa bırakma, dalgınlık, gaflet ve gevşeklik gibi unutmaya yol açan sebebler olur. Fakat unutma bizzat kulun kendi fiili olmadığı için Hz. Peygamber (a.s) meçhûl sîgasıyla "unutturuldu" demiş, bunu yapan fâili zikretmemiştir. Bu rivayette asıl fâil olan Yüce Allah'ın zikredilmemesiyle aynı zamanda O'na karşı olması gereken saygı ve edepte öğretilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde de unutmak kula izâfe edilmiştir. "...Unuttuğun zaman Rabbini hatırla..."⁴¹⁴ Allah en iyi bilendir ki bu, sonuç zikredilip, sebep murad etme kastıyla mecâz kabîlindedir. Çünkü unutmak daha önce zikredildiği gibi -Dahhâk rivâyetinde- bazen bir günah sebebiyle veya başka bir sebebe binâen meydana gelir. İşte bu nedenle Yüce Allah ezan okunduğunda şeytan'ın bu nidâyla kalpten gitmesi ve iyiliğin kötülüğü silmesi gibi, kalpten unutkanlığın gitmesi için de Allah'ı zikretmeyi emretmiştir. Nitekim âyette; "...hasene de seyyieyi giderir..."⁴¹⁵ buyurulmaktadır. Unutmaya neden olan şey ortadan kalkarsa unutma da ortadan kalkar. Böylece o şeyi anmak ve hatırlamak Yüce Allah'ı anmak ve hatırdan tutmak sayesinde gerçekleşmiş olur. Doğrusunu en iyi Allah bilir.⁴¹⁶ İşte bu düşüncelerle Müellif konuyu sona erdirmektedir. İbn Kesîr ardından Kur'ân okuma yöntemi içerisinde yeni bir meseleyi, "binek üzerinde Kur'ân okuma" hususunu incelemektedir.

f. Binek Üzerinde Kur'ân Okuma

Kur'ân okuma yöntemi başlığında, yeni bir meseleyi gündemine alan İbn Kesîr, burada binek üzerinde Kur'ân okuma meselesini incelemektedir. Ayrıca Kur'ân okumanın kerîh ve mübâh görüldüğü mekân ve zamanla ilgili bir sınır çizilmektedir. Konuyla ilgili rivâyetlere ve âlimlerin görüşlerine yer verilerek değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Müellif bu meseleyi Buhârî'nin sıradaki rivâyetiyle inceleme başlamaktadır. Buna göre Buhârî, Abdullah İbn Muğfel'den (r.a) şöyle rivâyet etmiştir: "Ben Mekke'nin fet-

⁴¹⁴ Kehf 18/24.

⁴¹⁵ Hûd 11/114

⁴¹⁶ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, (thk.) İbrahim el-Bennâ, s.118.

hedildiği gün Rasûlullah'ı (a.s) bineği üzerinde Fetih sûresini okurken gördüm.”⁴¹⁷ Bu hadîsi İbn Mâce dışında tüm *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin kitaplarında muhtelif rivâyetlerle zikrettikleri belirtilmektedir.⁴¹⁸ Müellif, konuyla ilgili bazı sahabe uygulamalarına yer vermiş ve meselenin fikhî boyutuna da açıklık getirmiştir.⁴¹⁹ Netice olarak, binek üzerinde Kur'ân okuma rivâyetiyle ilgili âlimlerin çoğunun hareket halinde olmadıkça, yolculukta Kur'ân okumada kerâhat görmedikleri ifade edilmektedir. Böylece İbn Kesîr binek üzerinde Kur'an okuma meselesi Buhârî rivayeti çerçevesinde incelemeye tâbi tutmuştur. Bu meseleyi tamamladıktan sonra bu başlık altında Çocuklara Kur'ân öğretme meselesini tetkik etmektedir.

g. Çocuklara Kur'ân Öğretme

Müellif binek üzerinde Kur'ân okuma meselesini tetkik ettikten sonra Kur'ân öğretme yöntemi başlığı altında birbaşka mesele olan çocuklara Kur'ân öğretme hususunu incelemektedir. Buhârî'nin konuyla ilgili rivayeti çerçevesinde çocukların küçük yaşta Kur'ân öğrenmeleri fikhî açıdan sorgulanmaktadır. Konu bağlamında rivâyetleri dikkate alarak özellikle de Buhârî'nin naklettiği İbn Abbas (r.a) hadîsi merkezinde çocukların Kur'ân öğrenme ve öğretme meselelerine açıklık getirilmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, çocuklara din eğitiminin hangi yaşta vermeye başlanmasıyla ilgili önemli bilgilendirmeler de bulunmaktadır.

Konuyla ilgili Buhârî'nin Saîd İbn Cübeyr'den (r.a) naklettiği şu iki rivâyete yer verilmektedir: “İbn Abbas (r.a), Rasûlullah (a.s) vefat ettiğinde ben on yaşındaydım...” , “İbn Abbâs: “Ben on yaşında Kur'ân'ın el-Muhkem kısmını okurken Rasûlullah (a.s) vefat etti”⁴²⁰

⁴¹⁷ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 23; Meğâzî, 50.

⁴¹⁸ Müslîm, *Salâtül'l-Müsâfirîn*, 35; Ebû Dâvud, *Salât*, 395; Nesâî, *Kitâbetü'l-Kur'ân*, 26, 32.

⁴¹⁹ İbn Kesîr'in belirttiğine göre konuyla ilgili bazı sahabe uygulamaları, âlimlerin yaklaşımları ve değerlendirmeler şöyledir. İbn Ebî Dâvud: “Ebû'd-Derdâ (r.a) yolda kıraat eden biriydi” diye rivâyet etmiştir. Ömer İbn Abdulazîz'in de buna izin verdiği rivâyet edilmiştir. İmâm Mâlik'in ise bunu kerih gördüğü rivâyet edilmiştir. Nitekim İbn Ebi Dâvud, İbn Vehb'den şöyle rivâyet etmiştir: Mâlik'e: “Gecenin sonuna doğru namaz kılip, mescide giden ve namazda okuduğu sûreden geri kalanını da yolda okuyan kimse hakkında sordum.” Mâlik: “Yolda Kur'ân okuma diye bir şey bilmiyorum” demiştir. Şa'bî de: “Üç yerde Kur'ân okumak mekrûhtur. Banyoda, helâlarda ve değirmen taşı dönerken değirmende” demiştir. Müellif, “Helâda kıraatin kerâhatine gelince bu zâhirdir. Şâyet Kur'ân'ın şerefini korumak için bunun haram olduğu söyleneydi elbette bu makbul bir görüş olurdu. Değirmen taşı dönerken kıraatin mekrûh olmasını ise, Kur'ân-ı Kerîm'in sesinin bastırılmaması amacıyla kerih görüldüğünü belirtmektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.118.

⁴²⁰ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 25; İsti'zân, 51.

demıştır. İbn Kesîr bu hadîste çocukların Kur’ân öğrenmelerine cevâz verildiğini belirtmektedir. Çünkü İbn Abbâs (r.a), Rasûlullah’ın (a.s) ölümü sırasında on yaşında olup Kur’ân’ın Mufasssal bölümünü ezberlediğini haber vermiştir. Buhârî ayrıca İbn Abbâs’ın (r.a): “Rasûlullah (a.s) vefat ettiğinde ben sünnet edilmiş haldeydim” dediğini de rivâyet etmiştir.⁴²¹

İbn Kesîr sonuç olarak, hadîste çocukluk devresinde Kur’ân öğretmenin cevazına delâlet olduğunu hatta bazı durumlarda müstehap veya vâcib dahi olabildiğini belirtmektedir. Çünkü çocuğun Kur’ân’ı öğrendiğinde namaz kılarken okuyacağı metinleri bilerek bulûğa erişeceğini ve küçükken ezberlemenin ileri yaşta ezberlemekten daha kolay ve kalıcı olduğuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca seleften bazılarının da çocuğun küçük yaşlarda oyun ve eğlence için bir süre oyuna terk edilmesini mâkul karşıladıklarını belirten İbn Kesîr, çocukların, çocukluk evresinin hemen ilk dönemlerinde okuma üzerine yoğunlaştırılmalarını uygun görmeyip biraz geciktirilmesini müstehap telâkkî etmiştir. Bu meselenin de eğitimde önemli bir ilke olduğunu çünkü çocuğun küçük yaşlarda öncelikli olarak okumaya yönlendirilmesinin zamanla bundan bıkmaya ve nefrete götürebileceğine dikkat çekmektedir. İbn Kesîr, ayrıca selef ulemâsından bazılarının da çocuğun henüz kendisine söyleneni akletmeden ona Kur’ân öğretilmesini uygun bulmadığını bu nedenle çocuğun iyi-kötü ayırımı yapabileceği zamânâ kadar bu ta’lim’in ertelenebileceği görüşüne yer vermiştir. Son olarak Hz. Ömer’den (r.a) çocuklara Kur’ân öğretimi ile ilgili yer verilen rivayette⁴²² -sağlam bir senedle- O’nun beşer âyet beşer âyet telkîn etmeyi müstehap gördüğünü ifade etmektedir.⁴²³ Ardından Müellif Kur’ân okuma yöntemi konusunda ele aldığı bir diğer mesele olan Kur’ân’ı tertîl ile okuma meselesini incelemeye almıştır.

10. *Kur’ân Tilâvetiyle İlgili Meseleler*

Kur’ân okuma yöntemini inceledikten sonra Müellif benzer bir meseleyi daha tetkik etmiştir. Kur’ân okuma keyfiyetiyle ilgili bazı meselelerini tahlîl ettiği bu bölümde Müellif, bazıları klasik tefsîr usûlü kitapları veya ulumu’l Kur’ân eserlerinde dahî doğrudan bir başlık

⁴²¹ Müellif bu konuyla ilgili şu açıklamalara yer vermektedir. Halbûki o günün insanları çocuk ihtilam oluncaya kadar sünnet yapmazlardı. Buna göre yukarıdaki hadîs ile bu hadîsi cem’ etmek için İbn Abbâs’ın on yaşında ihtilâm olması muhtemeldir veya rivâyette sadece bu kısmı zikretmekle yetinip devamını söylememiş olabilir. Ayrıca İbn Abbâs’ın yukarıdaki rivâyette on rakamını zikretmekle mecaz yapması ve on üzerinde ziyâde olan kûsürâtı zikretmemesi de ihtimal dâhilindedir. Allah en iyi bilendir. İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s.119.

⁴²² İbn Kesîr, , *Müsnedü’l-fâruk emîri’l-mü’minîn Ömer b. El- Hattab ve akvâluh ‘alâ ebvâbi’l-‘ilm*, (Thk. Abdulmûti’ Kal’âci) [I-II], Dâru’l-Vefâ, Mansûre 1412/1992, I, s. 170.

⁴²³ İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s.119.

altında zikredilmeyen konuları alt başlıklar halinde incelemektedir. Muhtemelen bu eserin başından itibaren takip ettiği sıralama gereği Buhârî'nin Fezâilü'l-Kur'ân bâb'ındaki rivâyetleri takip ettiği için bu konulara değinmektedir.

Kur'ân'ın tilâvetiyle ilgili konuları ele alan Müellif, Kur'ân'ı okuma keyfiyeti, Kur'ân tilâvetinde ses güzelliği, Kur'ân'ı hatmetme müddeti, Kur'ân okumakla övünmek, meselelerini ele almaktadır. Bu konularla ilgili başta Buhârî'nin rivâyetlerine sonra da diğer muhaddislerin nakillerine yer vermekte, ayrıca özlü değerlendirmelerde bulunmak sûretiyle konulara açıklık getirmektedir. Hadîsleri zikrettikten sonra hadîs usûlü açısından tahkîklerde bulunmaktadır. Diğer bölümlerden farklı olarak bu başlıkta çok fazla sayıda farklı konuya yer verildiği için müstakil başlıklarda meseleleri tetkîk edeceğiz.

a. Kur'ân'ı Okuma Keyfiyeti

Kur'ân tilavetiyle ilgili mesellerden ilki olan bu konuda İbn Kesîr, Kur'ân okurken kişinin sahip olması gereken ruh haline, gönül huzuruna ve samimiyetle okumasına vurgular yapmaktadır. Ayrıca Kur'ân okuma müddetiyle ilgili olarak da yapılan ibâdetin sürekliliğine atıflarda bulunmaktadır. İbn Kesîr bu eserinde meseleyi farklı bir başlıkla "Kur'ân'ı gösteriş yaparak okuyanın, O'nu kazanç kapısı haline getirenin ve Kur'ân'la fâcir olan kimsenin günahı" adıyla incelemektedir.

İbn Kesîr bu eserinde takip ettiği genel metodu üzere Buhârî'den rivâyetle konuya giriş yapmış ancak bu defa senedi sonraya bırakarak önce "Kalbiniz Kur'ân üzere birleştiği sürece Kur'ân okuyun!" hadîsine yer vermiştir. Bu rivâyet Buhârî'nin Cündeb İbn Abdillâh'dan naklidir. Hadîsin tamamı şöyledir. "Hz. Peygamber (a.s) "Kalpleriniz ülfet üzere birleştiği sürece Kur'ân okuyun! İhtilafa düştüğünüz zaman Kur'ân okumaktan uzaklaşın"⁴²⁴ buyurmuştur. İbn Kesîr, daha sonra bu hadîsi Müslim⁴²⁵, Ebû Dâvud, Nesâî ve Taberânî gibi başka muhaddisler tarafından naklini değerlendirmeye almıştır. Bu tahlillerde haberin Rasûlullah'ın (a.s) sözü mü yoksa sahabe sözü mü olduğu konusunda farklı görüşler zikretmiş, ardından sahîh olan görüşün Buhârî'nin kanaati olduğunu belirtmiştir.⁴²⁶

⁴²⁴ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 37; İ'tisâm, 26; Müslim, İlim, 1; Nesâî, Kitâbetü'l-Kur'ân, 49; Ahmed İbn Hanbel, IV, 312.

⁴²⁵ İshâk İbn Mansûr- Abdüssamed- Hemmâm, Ebî İmrân; Yahyâ İbn Yahyâ, Hâris İbn Ubeyd Ebî Kâdime, Ebî İmrân Bkz. Müslim, İlim, 1.

⁴²⁶ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 37; İ'tisâm, 26. Ayrıca Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.144.

Buhârî'nin kanâatine göre âlimlerin çoğu bunu Cüde b. Abdullah, Rasûlullah'ın (a.s) kendi sözü olarak rivâyet etmiştir ki en doğru görüşün bu olduğu belirtilmektedir.⁴²⁷

İbn Kesîr'e göre, bu hadîste Hz.Peygamber (a.s) ümmetine Kur'ân okumayı teşvik etmiş, ancak bunun için meşgul ve bıkkın oldukları zamanları değilde tefekkür ve tedebbür edici bulunduğu vakitlerde tilâveti tercih etmelerini tavsiye etmektedir. Çünkü kalp meşgûliyeti ve isteksizliğinde Kur'ân tilâvetinden amaçlanan maksadın hâsıl olmayacağına dikkat çekmiştir.⁴²⁸ Netice itibariyle Kur'ân'ın diğer bir faziletine dikkat çekilen bu bölümde O sâir kitaplardan ayrılmaktadır. İlâh-i Kelâmın diğerlerinden ayrı olarak, ruh ve beden bütünlüğünde, dingin bir gönül ve zihinle, düşünerek ve arzulan zamanlarda okunması tavsiye edilmektedir.⁴²⁹

Müellif'in bu meselede son olarak zikrettiği rivâyet Buhârî'nin *Fezâilü'l-Kur'ân* bölümünde yer verdiği sonuncu hadîstir. İbn Kesîr, eseri'nin geri kalan kısmında, Kur'ân'ın faziletleri ve Kur'ân'ı ezberleme ile ilgili hadîsleri derlemeyi uygun görmüştür. Son kısımda ise, Kur'ân'ı ezberleme ve unutmaya engellemeye yönelik dua, *Fezâilü'l-Kur'ân'ın* yazılma tarzı, eserin değeri, eser hakkında malûmat, en son olarakta Kur'ân'ı Kerim hakkında toplu bilgilere yer vermektedir.

b. Kur'ân Tilâvetinde Ses Güzelliği

Kur'ân tilâvetiyle ilgili meselelerde, Kur'ân-ı okuma keyfiyeti meselesini tetkik eden İbn Kesîr, bu bölümde Kur'ân tilâvetinde ses güzelliği konusunu inceleyecektir.

Allah kelâmının, muhâtabı olan ins ve cinde meydana getirdiği tesirin kemâli için, kıraâtının doğru ve hatasız olması kadar, okuyanın ses güzelliği de mühim rol oynar. Esâsen beşeri sözler için bile kelimeler, telâffuz farkları ile ayrı ayrı mânâlara gelebildiği gibi bazı ahvalde tesirleri artar; bazı ahvalde azalır. Bir dilencinin yalvarma üslûbu, sadece seçtiği kelimelerle değil, aynı zamanda onları telaffuz şekliyle de bârizleşir. Ateş ve ölüm saçan bir

⁴²⁷ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.144.

⁴²⁸ Müellif bu düşüncelerini destekleyici mahiyette şu rivâyetlere yer vermektedir. Zira bir hadîste Hz. Peygamber (a.s)'ın şöyle buyurduğu sabittir: 'İbâdetlerden gücünüz yettiği oranda tekellüf ediniz/yükleniniz, çünkü sizler bıkmadığınız müddetçe Allah da bıkmayacaktır. Buhârî, Libâs, 43; Savm, 51; Müslim, Kıyâmet, 17; Ebû Dâvud, Salât, 324; Nesâî, Mesâcîd,58; Ahmed İbn Hanbel, VI, 40. (Not: Bu hadîsler Hz. Âişe (r.h)'dan rivâyet edilen tek bir hadîsin farklı lafızlarıdır) Yine Hz. Peygamber (a.s): "Amellerin Allah'a en sevimli olanı, sahibinin devamlı yaptığı ameldir" bir diğer bir lâfızda: "Amellerin Allah'a en sevimli olanı az olsa da devamlı olanıdır" buyurmuştur.

⁴²⁹ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.145-146.

muhârebeden önce bir kumandanın, askerlerini harbe teşvîk için sarf ettiği sözlerdeki telâffuz tarzının, yâni kelimelerin mûsikisinin asker üzerinde apayrı bir kuvvet ve te'sir husûle getirdiği inkâr olunamaz. Basit beşeri sözler için bile geçerli olan bu keyfiyetin, ilâhî bir kelâm olan Kur'ân'ı Kerîm için daha büyük bir ehemmiyet taşıdığı âşikardır. Kim bilir belki de Kur'ân'ı Kerîm'i okumanın sünnet, dinlemenin farz olması da bu hikmete binâendir.⁴³⁰

İşte bu derece titiz bir mesele olan Kur'ân okumada ses güzelliği hakkında Müellif, Buhârî'nin konuyla ilgili hadîsini ve diğer rivâyetleri zikrederek önemli değerlendirmelere yer vermektedir.

Konuyla ilgili rivâyetlerden bir kaçını şöylece söyleyebiliriz. Buhârî, Ebû Musa'dan (r.a), Rasûlullah'ın (a.s) şöyle söylediğini naklediyor: "Ebû Mûsâ! Gerçekten sana Hz. Dâvud (a.s) nağmelerinden bir nağme/sâda ahengi verilmiştir."⁴³¹ İbn Kesîr bu hadîsi Tirmizî'nin de rivâyet ettiğini ve "hasendir, sahîhtir" şeklinde değerlendirdiğini belirtmektedir.⁴³² Ayrıca Müslim'in de bu haberi rivâyet ettiği beyan edilmiştir.⁴³³

İbn Kesîr hadîste geçen "مزمار آل داود" ibâresiyle ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre, bu nağmeler Hz. Dâvûd (a.s)'ın, Zebûr'dan teğanni eylediği dua bölümleridir. Hz. Dâvûd (a.s) beşer târihinde "Dâvûdî" diye bilinen güzel sesi ile yâd edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in beyânıyla da sâbittir ki⁴³⁴, Hazreti Dâvud'un, en güzel kelâm olan ilâhî kitâbı okuyan hârikulâde sesi, kuşları ve tesbîh eden dağları kendisine boyun eğdirirdi. Yine bu sesle beraber vahşî hayvanlar, hattâ cemâdât bile O'nun (a.s) tesbîhine iştirâk⁴³⁵ ederdi.⁴³⁶

Müellif, Kur'ân okurken sesi güzelleştirmeye ilgili olarak Buhârî'nin "Kur'ânla teğannî etmeyen kimse" rivâyeti esnasında değerlendirmelerde bulunduğunu tekrardan onları zikretmeye gerek olmadığını ifade etmiştir. Biz bu rivâyeti Kur'ân okumanın fazileti bölümünde Kur'ân'ı teğannî ile okuma meselesinde ele almıştık.⁴³⁷

⁴³⁰ Topbaş, Osman Nuri, *Nebîler Silsilesi*, [I-III] Erkam Yay., İstanbul 2008, III, s. 40.

⁴³¹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 31.

⁴³² Tirmizî, *Menâkîb*, 127.

⁴³³ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 34.

⁴³⁴ *Enbiyâ* 21/79.

⁴³⁵ *Sebe'* 34/10.

⁴³⁶ Topbaş, Osman Nuri, *Nebîler Silsilesi*, III, s. 41.

⁴³⁷ Detaylı bilgi için tezimizin 76-78. sayfalarına bakınız.

İbn Kesîr böylece Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleler bağlamında, Kur'ân tilâvetinde ses güzelliği konusunu incelemiştir. Bir sonraki konuda yine Kur'ân tilâveti bağlamında Kur'ân'ı hatmetme müddetini ele alacağız.

c. Kur'ân'ı Hatmetme Müddeti

İbn Kesîr sırada Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleler bağlamında Kur'ân'ı hatmetme müddetini incelemektedir. Müellif bu bölümde konuyla ilgili çok fazla sayıda rivâyet zikretmektedir. İbn Kesîr nakledilen bu haberlerle ilgili yer yer usûl bakımından tetkiklerde bulunmakta, anlamını kapalı bulduğu rivâyetlere açıklamalar yapmaktadır. Ayrıca çok sayıda rivâyete yer verildiği için muhtevası benzer haberlerden birkaçı zikredilip farklı nakillere de yer vermek sûretiyle mesele enine boyuna ele alınmaktadır. Bununla beraber, Müellifin zikrettiği ancak muhteva benzerliği nedeniyle tamamına yer verilmeyen rivâyetlerin kaynağına, kimisinde kendisine dipnotlarda işaret edilmektedir. Sonuç itibariyle de Kur'ân-ı Kerîm'in ne kadar müddetle hatmedileceği meselesinde birkaç görüş belirtilmektedir.

Konuyla ilgili Buhârî, şöyle rivâyet etmiştir: “Süfyan anlatıyor, Abdullah İbn Şübrüme bana: “Bir kimseye ne kadar Kur'ân okumanın yeteceği konusunda Kur'ân'a baktım, üç âyetten daha az bir sûre bulamadım” dedi. Bunun üzerine: Hiçbir kimseye üç âyetten daha az okuması uygun değildir” dedim. Buhârî'nin yer verdiği ikinci hadîs şöyledir: Abdullah İbn Amr (r.a) şöyle rivâyet etmiştir: -“Babam beni asil bir kadınla evlendirdi.... Bunun üzerine... Allah Râsûlü'nün (a.s) yanına gittim.

- Bana “Nasıl oruç tutuyorsun” diye sordu?

- “Her gün” dedim.

- Bu defa “Ne kadar zamanda Kur'ân'ı hatmediyorsun” diye sordu.

- “Her gece” diye cevap verdim.

- Buna karşın “Her ay üç gün oruç tut ve Kur'ân'ı bir ayda hatmet!” buyurdu.

- Bunun üzerine Ben:” Bundan daha fazlasına da gücüm yeter”, dedim.

- Hz. Peygamber (a.s): “Öyleyse her haftada üç gün oruç tut” buyurdu.

- Ben, “Bundan fazlasına da gücüm yeter” dedim.

- Hz. Peygamber (a.s): “İki gün iftar et, bir gün oruç tut” dedi.

- Ben de: “Bundan daha fazlasına da gücüm yeter” dedim.

- Hz. Peygamber (a.s): “Oruçların en faziletlisi olan Hz. Dâvûd peygamber'in orucunu tut, o da bir gün oruç bir gün iftardır. Bir de Yedi gecede bir Kur'ân'ı okuyup hatm

eyle”⁴³⁸ buyurdu. Buhârî, râvilerin bazılarının; “üç gece de beş defa, diğer bazılarının da beş gece de hatm et”, dediklerini rivâyet etmiştir. İbn Kesîr, bu hadîsi Abdullah İbn Amr’dan rivâyet eden râvilerin çoğunun “yedi gece de bir defa hatm et”⁴³⁹ şeklinde naklettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Buhârî bu hadîsi oruç kitâbında rivâyet etmiştir.⁴⁴⁰ Nesâî de farklı tarîklerden bu nakle yer vermiştir.⁴⁴¹

Konuyu düzenli bir şekilde ele almak adına üç yan başlıkta inceleyeceğiz. Bu başlıklarda Kur’ân-ı Kerîm’i hatmetme müddetini rivayetler doğrultusunda; yedi günde hatmetme, yedi günden az bir sürede hatmetme, üç gün ve az bir zamanda hatmetme yan başlıklarında inceleyeceğiz. İbn Kesîr bu rivayetlerin hemen hepsini Ebu Ubeyd’den rivayet etmektedir. Biz de tespît edebildiğimiz kadarıyla bu rivayetleri dipnot bilgisi olarak zikredeceğiz.

ca. Yedi Günde Hatmetme

Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd, Ebû Seleme’den şu hadîsi rivâyet etmiştir: Muhammed İbn Abdîrrahman şöyle demiştir: “Ben, Ebû Seleme’den işittiğimi sanıyorum, Abdullah İbn Amr şöyle demiştir: Hz. Peygamber (a.s): “Kur’ân’ı bir ayda okuyup hatmeyle” buyurdu. Ben de: “Ben kendimde kuvvet buluyorum”, dedim. Peygamber (a.s): “Öyleyse sen Kur’ân’ı yedi gün içinde oku ve bunun üzerine artırma”⁴⁴² buyurdu. Buna göre İbn Kesîr bu rivâyeti naklettikten sonra Kur’ân’ı yedi günden daha az bir zamanda okunup hatmedilmesinin doğru olmadığını böyle yapanların engellenmesi gerektiğini zikretmiştir. Müellif sonra konuyla ilgili sahabe uygulamalarına ve sözlerine yer vermektedir.

⁴³⁸ Müellifin belirttiğine göre hâdiseyi yaşayan Abdullah daha sonra bu hadîsleri rivâyet ederken “Âh keşke Rasûlullah’ın (a.s) bana verdiği ruhsatı kabûl etseydim. İşte şimdi yaşlandım, zayıf düştüm” diye hayıflanıyordu. Bu nedenle Abdullah İbn Amr, Kur’ân’ın yedide birini gündüzleyin ailesinin yanında okurdu ve gece okuyacağı Kur’ân’ı gündüz okuyup hazırlardı ki gece okuması hafiflesin. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur’ân*, s.132.

⁴³⁹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 34; Müslim, *Sıyâm*, 35; Ebû Dâvud, *Salât*, 339.

⁴⁴⁰ Buhârî, *Savm*, 57.

⁴⁴¹ Nesâî, *Kitâbetü'l-Kur’ân*, 36.

⁴⁴² Buhârî, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 34.

cb. Yedi Günden Az Bir Sürede Hatmetme

Yedi günde hatmetme ile ilgili rivayeti ve Müellif'in kanâatini belirttikten sonra Kur'ân'ı yedi günden az bir zamanda hatmetme ile ilgili sahabe sözleri ve uygulamalarıyla âlimlerin konu bağlamındaki görüşlerine yer vererek meseleyi inceleyeceğiz.

Ebû Ubeyd, Kays İbn Sa'sa'dan şöyle rivâyet etmiştir. Ben, Hz. Peygamber'e (a.s): "Yâ Rasûlallah! Kur'ân'ı ne kadar müddet içinde okuyup hatmedeyim?" diye sordum. "Her on beş gün içinde" buyurdu. Kays: "Bundan daha fazlasını yapma gücüm var" deyince, Hz. Peygamber (a.s):"Öyleyse her Cum'a da yani haftada bir" ⁴⁴³ buyurdu. Ebû Ubeyd, İbn Mes'ûd (r.a) için: "Kur'ân'ı Ramazan'ın hâricinde Cum'â'dan Cum'â'ya hatmederdi" demiştir. Ebû Mühelleb: "Ubeyy İbn Ka'b Kur'ân'ı her sekiz günde bir hatmederdi. Temîm ed-Dârî ise her yedi günde bir hatmederdi" ⁴⁴⁴ demiştir. İbrâhim: "Esved Kur'ân'ı her altı günde bir hatmederdi. Alkame ise Kur'ân'ı her beş günde bir hatmederdi" ⁴⁴⁵ demiştir.

Konuyla ilgili olarak çok sayıda farklı rivâyeti zikretme sebebini Müellif, yedi günden daha az bir zamanda hatm etmenin cevâzına dâir birçok rivâyetin varlığına bağlamıştır. Nitekim Ahmed İbn Hanbel, Müsned'inde, Sa'd b. Münzir el-Ensârî'den şu hadîsi rivâyet etmiştir: Bu zât:"Yâ Rasûlallah! Ben Kur'ân'ı üç günde okuyayım mı? diye sormuş, Rasûlullah da: "Evet, oku" ⁴⁴⁶ buyurmuştur. Râvî, Sa'd İbnu'l-Munzir'in vefat edinceye kadar Kur'ân'ı bu şekilde okuduğunu haber vermiştir. ⁴⁴⁷

İbn Kesîr'in belirttiğine göre yer verilen rivâyetlerde bu sürecin zamanıyla ilgili farklı rakamlar ortaya çıkmaktadır. Bu rivâyetlerin kimisi sahîh kimisi de problemlidir. Zikredilen haberler doğrultusunda; üç günden daha az bir zamanda okunan Kur'ân'ın bir anlam ifade etmeyeceğini, böyle bir okumanın kerîh görüldüğünü ve "recz" olarak telakkî dildiğini -yani şiir okumaya benzetilmesi gibi- ifade etmektedir.

⁴⁴³ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s.88; Taberanî, 877; Fesevi, *et-Târih*, I, 298.

⁴⁴⁴ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s.88.

⁴⁴⁵ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s.88.

⁴⁴⁶ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s.88.

⁴⁴⁷ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s.88. Müellif bu hadîsin sağlam, kuvvetli ve hasen bir isnâdı olduğunu, çünkü Hasen İbn Musâ el-Eşyeb'in sika olup, celaleti üzerinde ittifak edildiğini ifade etmiştir. Ancak senedde geçen İbnu Luhey'in tedlisinden ve hıfzının kötülüğünden korkulduğunu bununda işitmek lafzıyla tasrîh edildiğini böylelikle de bu şüphenin de izâle edilmiş olduğunu belirtmiştir. Ardından Müellif İbn Luhey'in biyografisiyle ilgili şu bilgiyi vermiştir. O, kendi zamanında Mısır'ın ünlü âlimlerindedir. Hocası Hibbân İbn Vasî' İbn Hibbân ve babasının, Müslim'in râvileri arasında yer aldığı, kendisinin de *Kütüb-i Sitte* âlimlerinin hadîs alma metodlarına/şartlarına uyduğu halde hiçbirinin ondan hadîs almadığını belirtmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s.134.

cc. Üç Gün ve Az Bir Zamanda Hatmetme

Konuyla ilgili bu bölümde zikredilen rivâyetler üç günden az bir zamanda Kur'ân'ı hatmetmeye ilişkindir. İbn Kesîr bu meseleyle ilgili sayfalarca rivâyet yer vermiştir. Ancak biz bu kadar çok sayıda rivâyeti zikretmek yerine birkaç örnekle bu alt başlığı ve konuyla ilgili görüşleri ve de İbn Kesîr'in değerlendirmelerine yer vereceğiz.

Ebû Ubeyd, Abdullah İbn Amr'den: Rasûlullah (a.s): "Üç günden daha az bir zamanda okumanın hiçbir anlamı yoktur"⁴⁴⁸ buyurdu. İbn Kesîr, bu hadîsi Ahmed İbn Hanbel ile sünen sahiplerinin, Katâde hadîsi olarak tahrîc ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca Tirmizî'nin bu hadîsle ilgili, "hasen-sahîhdir"⁴⁴⁹ dediğini eklemiştir. Ebû Ubeyd, Abdurrahman'ın kızı Amra'dan, o da Hz. Âişe'den (r.h) şöyle derken işitmiştir: "Rasûlullah (a.s) Kur'ân'ı üç günden daha az müddet içinde hatmetmezdi."⁴⁵⁰ Ebû Ubeyd, Muâz İbn Cebel'in (r.a) üç günden daha az zaman içinde Kur'ân okuyup hatmetmeyi kerih gördüğünü⁴⁵¹ Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) "Her kim Kur'ân'ı üç günden daha az zamanda okursa o muhakkak recez"⁴⁵² okuyucusudur"⁴⁵³ dediğini beyan etmiştir.

Daha sonra İbn Kesîr konuyla ilgili özellikle Ebû Ubeyd'den olmak üzere çok sayıda benzer rivâyete yer vermektedir.⁴⁵⁴ Bunun ardından konuyu daha derinlemesine incelemeyi tercih eden Müellif, bir fasl açarak tetkiklerine devam etmiştir. Buna göre Seleften bazı

⁴⁴⁸ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s.88.

⁴⁴⁹ Ebû Dâvud, *Salât*, 381; Tirmizî, *Kur'ân*, 11; Kırâat,13; Nesâî, *Kitâbetü'l-Kur'ân*, 34; İbn Mâce, *Salât*, 178; *Kitâbü'l-İkâme*, 428; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 164, 165, 189, 193, 195.

⁴⁵⁰ İbn Kesîr bu hadîsin garîp ve zayıf olduğunu çünkü sened de yer alan Tayyib İbn Selmân'ın Basralı olup Dârekutnî'nin onu zayıf kıldığını ve bu zâtında şöhret bulmadığını beyan etmiştir. Selef ulemâsının bir çoğunun da üç günden âz bir zaman içinde Kur'ân'ı okuyup hatmetmeyi kerih görüklerini haber vermiştir. Nitekim halef ulemâsından Ebû Ubeyd, İshak İbn Râhuye ve diğerlerinin de bu görüşte olduklarını haber vermiştir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.135-136.

⁴⁵¹ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 89. Müellif, bu rivâyetin sahih olduğunu belirtmektedir. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 136.

⁴⁵² Recez, Arap şiirinin en eski örneklerinde görülen, ritim bakımından çok değişken, fakat nazmı kolay bir vezin şekli niteliği taşıyan, aslında halk şiirlerinin vezni olup özellikle Câhiliyye şairlerinin çok kullandıkları recezler genelde âni ilhamların ve irticâli ifadelerin ürünüdür. Aruz sisteminde bir bahir adı. Detaylı bilgi için Bkz. Topuzoğlu, *Tevfik Rüştü*, *DİA*, XXXIV, s. 509.

⁴⁵³ Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 89.

⁴⁵⁴ Konuyla ilgili Müellifin zikrettiği rivâyetler için Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 136-137. Ayrıca İbn Kesîr'in bu konuyla ilgili yer verdiği bazı rivâyetlerin kaynakları da şöyledir. (Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 90; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, III, 438, 444.)

zümreler üç günden daha az müddet içinde Kur'ân tilâvetine müsâade edip ruhsat vermişlerdir.⁴⁵⁵ Konuyla ilgili ilginç rivâyetlere yer verildiğini de görmekteyiz.⁴⁵⁶ İbn Ebî Dâvud, Mücâhid'den, Süleym İbn Ater'in akşamla yatsı arasında Kur'ân'ı hatmeder olduğunu rivâyet etmiştir. Ve Mansûr'dan: Ali el-Ezdî'nin, Ramazanda her gece akşamla yatsı arasında hatm ederdi⁴⁵⁷ dediği rivâyet edilmiştir.

İbn Kesîr, selef âlimlerinden gelen bir birine benzer haberlerle alâkalı şu düşüncelere yer vermektedir. Kur'ân'ı bu kadar kısa bir zamanda hatmedenler bu husûsta mervî olan hadîslerden bir rivâyetle karşılaşmamışlardır. Ya da onlar bu hızla okuduklarını anlayıp ve tefekkür edebiliyorlardır. Münezzeh ve Yüce Allah en iyi bilendir.

Müellif'in konuyla ilgili muhtelif⁴⁵⁸ ve çok sayıda yer verdiği –sahih, hasen, zayıf-rivâyetleri naklettikten sonra ulemâya saygısından olacak ki iyimser bir üslûbla vakîâyı anlamaya/anlamlandırmaya çalıştığını görmekteyiz.⁴⁵⁹

Konuyu ikiye ayırarak incelemeye çalışalım. İlk olarak Sahabe'nin Kur'ân'ı hatmetme müddetiyle ilgili olarak iyimser bir üslûpla vakîa üzerinde tesbitlerde bulunacak olursak, üç günlük müddet zarfında Kur'ân'ın hatmedilmesinde bir beis görülmemiş ve bunun mümkün olduğu ekser ulemâ tarafından da kabul edilmiştir. İkinci durum yani Kur'ân'ı hatmetme müddetinin bir gün, iki vakit arası, geceden sabaha gibi zaman aralıklarında hatmine gelince bu konuyla ilgili, Rasûlullah (a.s)'ın ve ashabın önde gelenlerinin uygulamalarından farklı bir

⁴⁵⁵ Konuyla ilgili rivâyetler için bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.137. Bu rivâyetlerin kaynağıyla ilgili bkz. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 90, 91

⁴⁵⁶ Bu rivâyet şöyledir: Ebû Ubeyd- Saîd İbn Ufeyr- Bekr İbn Mudar- Süleym İbn Ater et-Tucîbî bir gece de Kur'ân'ı üç kere okur ve üç kere de ehli ile cinsî münâsebette bulunurdu.” Ravî bu zat öldükten sonra karısının: “Allah sana merhamet eylesin, gerçekten sen hem Rabbini razî eder hem de ehlini memnun ederdin” dediğini, oradakilerin de kadına, bu nasıl olurdu? diye sorduklarında, Süleym, geceleyin kâim olur, Kur'ân'ı hatmeyler, sonra da ehliyle münasebette bulunurdu. Sonra yıkanır ve tekrar dönüp hatmedinceye kadar Kur'ân'ı okur sonra münasebette bulunurdu. Sonra yıkanır ve tekrar dönüp hatmedinceye kadar okur sonra münasebette bulunurdu. Bundan sonra yıkanır ve sabah namazına çıkardı” demiştir. Müellif bu rivâyetle ilgili geniş bir tabakât incelemesinde bulunmaktadır. (Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 91.) Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.137-138.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, s. 359.

⁴⁵⁸ Müellif konuyla ilgili son olarak Şeyh Ebû Zekeriyâ en-Nevevî'nin el-Beyân (et-Tibyân) kitabında; “Tercih edilenin şahısların ihtilâfiyle muhtelif olmasıdır. Binaenaleyh kim fikir inceliği ile latifeler ve marifetlere sâhipse o okuyacağını kemâliyle anlaması hâsıl olacak miktarla yetinsin. İlim neşri ve bunun dışında dinin ve Müslümanların maslahatlarıyla meşgul olan kimse içinde durum aynıdır. Bunların dışında olan ise usanma ve herzeme (çok süratle okuma) hududunu aşmadan okuma miktarını çoğaltsın” görüşüne yer vererek konuyu ve faslı sonlandırmıştır. Nevevî, *Et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s.32.

⁴⁵⁹ Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, (thk.) İbrahim el-Bennâ, s. 139.

okuyuş/tarz karşımıza çıkmaktadır. Sürecin bu işlevsellikte uygulanmasını Müellifin tarîki üzere Allah'a havale ederek anlamak mümkün olsa da, sahabî ve vahye muhatap olan sevgili Peygamberimiz'in (a.s) okumalarıyla tenâkuza düştüklerini söylemek mümkündür. Nitekim anlayarak, üzerinde tefekkür ederek okuma edâsının yanında, okumak için okuma keyfiyetinden de bahsedilebilir. Tabîi bunu Kur'ân okuma olarak kabul edeceksek. Buna göre yukarıda yer verilen rivâyetlerde geçtiği üzere Hz. Peygamber'in (a.s) koymuş olduğu zaman sınırı bizlere en iyi ve güzelin portresini çizmesi bakımından örneklik teşkil etmektedir.

Netice itibariyle İbn Kesîr Kur'ân'ı hatmetme müddetiyle ilgili yedi günde bir görüşünü benimsemektedir. Ayrıca İbn Kesîr'in meseleyi tüm detaylarıyla incelemek adına çok fazla rivayete yer verdiğini gözlemledik. Böylece Müellif, Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleler bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetme müddetini tetkik etmiştir.

Müellif böylelikle Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleler başlığı altında incelediği Kur'ân'ı hatmetme müddeti konusu tamamlamıştır. İbn Kesîr, şimdi Kur'ân tilâvetiyle ilgili meselelerde tetkik ettiği bir diğer konuyu, Kur'ân'ı övünerek okuma hususunu ele alacaktır.

d. Kur'ân'ı Övünerek Okuma

İbn Kesîr, Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleler bağlamında; Kur'ân'ı okuma keyfiyeti, Kur'ân tilâvetinde ses güzelliği, son olarak da Kur'ân'ı hatmetme müddeti konularını değerlendirdikten sonra, Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleler içerisinde yeni bir konuyu, Kur'ân'ı övünerek okuma hususunu ele almaktadır.

Müellif âdeti üzere Buhârî'nin *Fezâilu'l-Kur'ân* bâb'ındaki rivâyet sırasına riâyet ederek bu konuyu tercih etmiştir. Kur'ân'ı övünerek okuma ile ilgili muhtevânın önemini bu derece de ortaya çıkaracak bir dönem tarihte illâki olmuştur. Ancak İbn Kesîr, günümüzde ve okunduğu müddetçe geleceğimizde ciddi anlamda mâkes bulan bir konu işlemektedir.

Kur'ân okumakla övünmek veya gösteriş yapmak bugünün modern Müslümanlarının önemli hastalıklarından biri haline gelmiş durumdadır. Hâlbuki bir hiç sermayayla bu dünyaya gelen insan, hâlîki tarafından kendine bahşedilen nimeti görmezden gelerek hatta daha da ötede nimeti kendine izâfe ederek övünme, böbürlenme, gösteriş yapma "hastalığından" kendini/nefsini kurtaramamıştır. Konuyla ilgili İbn Kesîr, Hz. Peygamber (a.s)'ın uyarılarını ve çağlar ötesine ışık tutan tavsiyelerini, rivâyetleri bağlamında tetkik etmektedir.

Konu bağlamında nakledilen rivâyetlerin bazıları ve değerlendirmeler şöyledir. Buhârî Hz. Ali'den (r.a) haber vermektedir. “Hz.Peygamber'i (a.s) şöyle buyururken işittim. “Âhir zamanda, ömürleri kısa, akılları/tecrübeleri kıt bir nesil türeyecektir. Onlar mahlûkata gönderilmiş sözlerin en hayırlısı hakkında ileri-geri konuşacaklar. Fakat bunlar şiddetle atılan ok'un avı delip diğer tarafından çıkması gibi İslâm'a girip-çıkıvereceklerdir. Onlar'ın îmanları boğazlarından öteye geçmeyecektir. Siz onlara her nerede rastlarsanız hemen öldürünüz. Çünkü bunları öldüren kişiye kıyâmet günü ecir/sevâp vardır.”⁴⁶⁰ Buhârî bu hadîsi iki yerde daha rivâyet etmiştir.⁴⁶¹ Müslim⁴⁶², Ebû Dâvûd⁴⁶³ ve Nesâî⁴⁶⁴ de el-A'meş'den gelen tarikle bunu rivâyet etmişlerdir.

Konuyla ilgili Buhârî'nin ikinci rivâyeti de şöyledir. Buhârî, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) şöyle rivâyet etmiştir: Ben Rasûlullah'ın (a.s) şöyle buyurduğunu işittim: “Sizin içinizden öyle zümreler türeyecek ki siz onların namazlarının yanında kendi namazlarınızı, onların oruçları yanında kendi oruçlarınızı, onların iyi işleri yanında kendi iyi işlerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur'ân da okuyacaklar. Fakat Kur'ân'ın feyzi onların boğazlarından aşağıya inmeyecek. Onlar ok'un avı delip çıktığı gibi dine girip-çıkırlar. Ok'un sâhibi avı delip geçen ok'unun demirine bakar kan türünden bir şey göremez. Ağaç kısmına bakar, orada da bir şey göremez. Sonra avcı (acaba dokunmadı mı?) şüphesiyle “fok” denilen (yayın gireceği kısım) yere bakar (orada da kan izi göremez).”⁴⁶⁵ Buhârî bu hadîsi başka bir yerde⁴⁶⁶, Müslim de eserinde⁴⁶⁷ zikretmiştir. Nesâî⁴⁶⁸ de Zührî- Ebû Seleme tarîkiyle, İbn Mâce⁴⁶⁹ ise Muhammed İbn Amr İbn Alkame-Ebû Seleme tarîkiyle rivâyet etmişlerdir.⁴⁷⁰ Konuyla ilgili İbn Kesîr çok sayıda rivâyete yer vermektedir. Ancak üçüncü ve son rivâyete yer verdikten sonra değerlendirmelere yer vereceğiz.

⁴⁶⁰ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 36;

⁴⁶¹ Buhârî, İstîtâbe, 6

⁴⁶² Müslim, Kûsûf, 88.

⁴⁶³ Ebû Dâvûd, Sünne, 31.

⁴⁶⁴ Nesâî, Muhârebe, 26.

⁴⁶⁵ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 35.

⁴⁶⁶ Buhârî, Kitâbü'l-İstîtâbe, 6, 7; Menâkîb, 25; Tevhîd, 57; Ehâdîsü'l-Enbiyâ, 8; Edeb, 95; Tefsîr, 154.

⁴⁶⁷ Müslim, Kûsûf, 88.

⁴⁶⁸ Nesâî, Muhârebe, 26; Kitâbetü'l-Kur'ân, 45.

⁴⁶⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 35.

⁴⁷⁰ Ebû Dâvud, Sünne, 31

Buhârî Ebû Mûsâ (r.a)'dan şöyle rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: “Kur’ân’ı okuyan ve onunla amel eden mümin; tadı da kokusu da güzel turunç meyvesi gibidir. Kur’ân’ı okumayan fakat onunla amel eden mümin ise hurma meyvesi gibidir, tadı güzel fakat kokusu yoktur. Kur’ân’ı okuyan münafık kişinin durumu ise kokusu güzel fakat tadı acı reyhâne bitkisi gibidir. Kur’ân okumayan münâfiğin durumu ise tadı acı/kötü ve kokusu acı Ebû Cehil karpuzu gibidir.”⁴⁷¹ Buhârî, bu hadîsi diğer muhaddîslerle beraber Katâde’den gelen tarîklerle muhtelif yerlerde rivâyet etmiştir.⁴⁷²

Müellif bütün bu hadîslerden ortak anlaşılması gerekenin; Allah’a yaklaştırma vesilelerinin en önemlilerinden olan Kur’ân tilâveti ile gösteriş yapmaktan sakındırmak olduğunu beyan etmiştir. Nitekim bir hadîste “İyi bil ki sen ondan -Kur’ân’dan- daha büyük bir amel ile Allah’a yaklaşılamazsın”⁴⁷³ ibaresi yer almaktadır. Yani Hz. Ali (r.a) ve Ebû Saîd hadîslerinde zikredilenler, Hâricilerdir. Onlar îmanları boğazlarından öteye geçmeyen (bozguncu) kimselerdir. Hz. Peygamber (a.s) diğer bir rivâyette: “Sizin herhangi biriniz, onların okuyuşu yanında kendi okuyuşunu, namazları yanında kendi namazını, oruçları yanında kendi oruçlarını hakir görür” buyurmuştur. Bu ibâdetlerle beraber onların öldürülmeleri emredilmiştir. Çünkü onların bazıları her ne kadar amellerinde gösteriş yapmasa da, bir kısmı gösteriş yaparlar. Onlar amellerini sâhîh olmayan bir îtikad üzerine te’sîs etmişlerdir. Bu yüzden onlar amel mevzûunda, Yüce Allah’ın şu kavlinde kötülenenler gibi olmuşlardır: “أَقَمْنَ أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ” meâlen; “Binasını takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) ve O’nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yerin kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola erdirmez.”⁴⁷⁴

İbn Kesîr, âlimlerin; Hâricilerin tekfir edilmeleri, fâsıklığa nisbet edilmeleri ve rivâyetlerinin reddedilmesi hususlarında muhtelif görüşler ileri sürdüğünü belirtmektedir. Müellif bu görüşleri ilgili âyetlerin tefsîrinde zikrettiğini ifade edip, bu eserinde sadece atıf yaparak geçiştirmektedir. Ardından O, zikrettiği hadîs ile ilgili değerlendirmelerde

⁴⁷¹ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 17, 36.

⁴⁷² Buhârî, Et’ime, 30; Tevhîd, 57; Et’ime, 30; Müslim, Salâtü’l-Müsâfirîn, 37; Tirmîzî, Emsâl, 4; Nesâî, Velîme, 80; Kitâbetü’l-Kur’ân, 43; İbn Mâce, Mukaddime, 77. Ayrıca rivâyetin detayları ile ilgili bkz. “Kur’ân’ın Diğer Sözlere Üstünlüğü”; İbn Kesîr, *Fezâilü’l-Kur’ân*, s. 85-86.

⁴⁷³ Tirmîzî, Fezâilü’l-Kur’ân, 17.

⁴⁷⁴ Tevbe 9/109.

bulunmaktadır. Müellifin değerlendirmeleri şöyledir: Hadîste geçen zâhir bir kokusu ve acı bir tadı olan reyhâne bitkisine benzetilen münafık, Kur'ân tilâvetiyle gösteriş yapan mürâî kişidir. Nitekim Yüce Allah âyet-i kerîme de şöyle buyurmuştur :“Münafıklar, (lisânlarıyla îmanı açığa vurmak ve kalblerinde küfrü gizlemek suretiyle) zanlarınca Allah'a hile yaparlar. Allah'da hilelerini başlarına geçirir. Onlar namaza kalktıkları zaman, istemeye istemeye/üşenerek kalkarlar; insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı pek az hatıra getirir anarlar.”⁴⁷⁵ Müellif konuyu işte bu düşünceleriyle sonlandırmaktadır.⁴⁷⁶ Böylece İbn Kesîr, Kur'ân tilavetiyle ilgili meseleleri burada tamamlamıştır.

İbn Kesîr'in Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleler bölümünde zikrettiği hadîsler, bu eserini te'lif etmede başından beridir takip ettiği Buhârî'nin *Fezâilü'l-Kur'ân* bâb'ındaki son hadisleridir. Müellif daha sonra müstakil iki ayrı başlıkta, Kur'ân tilâveti, Kur'ân'ın faziletleri ve Kur'ân ehlinin fazileti ile ilgili dağınık hadîsleri bir araya getirmektedir. Müellif, Kur'ân sahibinin fazileti, Kur'ân okumanın faziletleri, Kur'ân ile gösteriş yapmanın tehlikeleri, Kur'ân'ın incelikleri, Kur'ân okumanın eciri gibi konulardan oluşan rivayetleri Ahmed İbn Hanbel, Bezzar, Taberâni ve Ebû Ya'la'dan nakillerle zikretmiştir. En son bölümde ise O, Kur'ân'ı ezberleme ve unutma'dan korunma hususunu yeniden tetkik etmiştir.⁴⁷⁷

İbn Kesîr, daha sonra “Burası *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın sonudur ve bununla tefsîr tamâm olmuştur”⁴⁷⁸ demektedir. O, bu sözüyle *Fezâilü'l-Kur'ân*'ı *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli kitabının sonuna bir mütemmim olarak kaleme aldığını bizzat ifade etmektedir. *Fezâilü'l-Kur'ân* kitâbının son rivâyeti ise Fudâle İbn Ubeyd ile Temîm ed-Dârî'den gelen hadîstir.⁴⁷⁹ Eserin sâir baskılarını incelediğimizde burada sona erdiğini görmekteyiz. Tezimizi tetkik ederken temel aldığımız, İbrahim el-Bennâ tahkikli nüsha da burada sona ermektedir. Bazı nüshalarda ise Kur'ân okumanın üstünlüğü, Kuran hâfızının cennetteki durumu, Kur'ân ile hemhâl olma, Kur'ân'ı unutmanın tehlikesi ve benzeri rivâyetlerin ele alındığını görmekteyiz.

⁴⁷⁵ Nisâ 4/142 .

⁴⁷⁶ Bkz. İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 140-143.

⁴⁷⁷ Konuyla ilgili rivâyet ve değerlendirmeleri Kur'ân'ı ezberleme ve koruma bölümünde incelemiştik.

⁴⁷⁸ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, (thk.), s.168.

⁴⁷⁹ Müellifin kitabını tamamladığını ifade ettiği diğer nüshalardaki son rivâyet ise Fudâle İbn Ubeyd ile Temîm ed-Dârî'den, gelen rivâyetle son bulmuştur.

Ayrıca bu eserin matbû diğer nüshâlarında ve takip ettiğimiz İbrahîm el-Bennâ tahkîkli bu nüshada “faydalı bir mukaddime” başlığıyla tefsîre giriş kabîlinden bilgilere rastlamaktayız.⁴⁸⁰

Böylece İbn Kesîr *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserine zeyl olarak kaleme aldığı *Fezâilü'l-Kur'ân* kitabını hitama erdirmiştir.

II. “FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'IN” TEFSİR USÛLÜ KAYNAKLARIYLA MUKÂYESESİ

Bu bölümde *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın yöntem ve muhtevasını diğer tefsîr usûlü kaynaklarıyla mukâyese etmek sûretiyle tetkîk ettikten sonra eserin etkilerini tespit etmeye çalıştık. İslâmî ilimler döneminin zaman îtibariyle gelişim süreci diyebileceğimiz bir zamanda gün yüzüne çıkan bu çalışma, tefsîr usûlünün ve Kur'ân tarihinin belli başlı konularını ihtiva etmesi hasebiyle kendinden önceki eserler arasında özel bir konuma sahiptir. Aslında yazılan her eser kıyaslanabilecek birçok kriterine, olabilecek çok sayıdaki benzerliğine rağmen müellif'i ve onun bakış açısı bakımından özeldir. Ayrıca bu eser *Fezâilü'l-Kur'ân* literatürünün gelişimini de etkilemiştir.

Tarihi sürece bakacak olursak tefsîrle ilgili telif hareketlerinin dönemsel olarak birbirini takip eden bir özelliği olduğunu görürüz. Bu çalışmalar önceleri birkaç sayfeden oluşurken daha sonra risalelere ve çok büyük hacimli sahabeden ve tâbiîn'den gelen tüm rivâyetleri toplayan eserlere, bir sonraki aşamada da nakli rivâyetlerin yanında reyle yapılan tefsîrlerin yer aldığı çalışmalara dönüşmüştür.⁴⁸¹

İşte *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın eserinin de bu meyanda etkileşim seyrini takip edebilmek için içerik ve metod bakımından alanıyla ilgili kendisinden önceki ve sonraki eserlerle karşılaştırılması gereklidir. Ancak böyle geniş bir mukâyese çalışmamızın boyutlarını aşacağı için pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, bu eserin önceki ve sonraki dönemlerde etkileri ve etkilenmelerini görebilmek adına birkaç eserle bu kıyaslama yapmaya çalışacağız. Konuyu iki yan başlık altında ele alıp incelemenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

⁴⁸⁰ İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân*, (thk.), s. 163-168.

⁴⁸¹ Emin el-Hûlî, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör, Kitaplığı, İstanbul Kur'ân 1995, s. 35.

A. Fezâilü'l-Kur'ân'ın Kendinden Önceki Bazı Tefsîr Usulü Kaynakları İle Mukayesesi

Bu bölümde *Fezâilü'l-Kur'ân*, Haris el-Muhâsibî'nin *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân* ve İbnü'l Cevzî'nin, *Fünûnu'l-Efnân* eserleri ile içerik ve yöntem açısından karşılaştırılacaktır.

1. *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*

Haris el-Muhasibi'nin⁴⁸² (d.165/781) *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân* ismini verdiği bu kıymetli çalışma Tefsîr usûlüne dâir genel konuları bir arada toplayan ilk kaynaktır.⁴⁸³ Adından da anlaşıldığı gibi bu eser, Kur'ân'ın anlaşılması meselesini konu edinmektedir.⁴⁸⁴

Muhâsibi, İslâm dünyasında fikir ayrılıklarının zuhûr ettiği bir dönemde Basra'da dünyaya gelmiştir.⁴⁸⁵ Siyasi ve mezhepsel karışıklık ve tefrikaların yaşandığı bir süreçte, Emevilerin son, Abbasilerin ilk dönemlerinde Ehl-i sünnet çizgisinde hareket etmiştir. Nitekim O'nun bu eserinde çağının problemlerini yansıtan fikir ayrılıklarının izlerini görmek mümkündür.⁴⁸⁶

Muhâsibi *Fehmu'l-Kur'ân* çalışmasında, genel olarak Kur'ân'ın ve kurrâ'nın faziletleri, Kur'ân'ın anlaşılması, muhkem-müteşabih, nâsîh-mensuh, halku'l-Kur'ân gibi tefsîr usulü konuları hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca müstakil bir bölümde takdim-tehir, zaid harfler, gizlilik, fasl-vasl gibi Kur'ân uslûbuna dâir mâlûmatları da paylaşmıştır. Bununla beraber bazı kelâmi konular, kimi mezheplerin yanlış anlayış ve yorumları akıl, ilim ve çeşitli kavramların

⁴⁸² el-Hâris b. Esed el-Anezî el-Muhâsibî (künyesi Ebû Abdullah) yaklaşık h. 165/m.781 tarihinde Basra'da doğdu. Kendini çok hesaba çektiği için muhâsî lakabı sonradan verilmiştir. Bkz. Doç. Dr. İsmâil Çalışkan, *Tefsîr Usûlünün İlk Kaynakları Üzerine Bir Tetkik*, Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsîr Usûlü, İ.Y.C. Vakfı Kur'ân ve Tefsîr Akademisi Isparta 2009, s. 200.

⁴⁸³ Ebû Abdullah Haris b. Esed el-Muhâsibi, *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân* (thk. Hüseyin Kuvvetli), Dâru'l-kindî; Dâru'l-Fikr, İrbid, 1982/1402. Ayrıca Bkz. Sümeyye Sevinç, "*İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsîr Usûlü Açısından Değeri*", s. 115, Basılmamış Y.Lisans Tezi (M.Ü.S.B.E), İstanbul 2012.

⁴⁸⁴ Adil Öksüz, Muhâsibi: *Fehmü'l-Kur'ân*, Sakarya Üniversitesi (İ.F.D), s.175, 2002.

⁴⁸⁵ Hüseyin el-Kuvvetli'nin tahkik ettiği eser "Akıl" ve "Fehmü'l-Kur'ân" olmak üzere tahkik edilmiştir. Bu eseri Türkçeye Veysel Akdoğan tercüme etmiştir. Bkz. Muhâsibi Ebû Abdullah Haris b. Esed, *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân: Akıl ve Kur'ân Anlaşılması*, (trc. Veysel Akdoğan), İşaret Yayınları İstanbul 2003.

⁴⁸⁶ Muhâsibi Ebû Abdullah Haris b. Esed, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân*, s. 17.

anlamları üzerine de açıklamalar getirmiştir. Ayrıca güncelinin tartışmalarına da katılarak, Mutezilenin va'd-vaîd, şefaât gibi meselelerini müstakil bir başlıkta irdelemiştir.⁴⁸⁷

Muhâsibi'nin bu kıymetli eseri her ne kadar, Tefsîr Usûlü'ne ilişkin yazılan ilk sistematik eser olarak gösterilmişse de artık mevcut bilgiler ve eldeki eserler bunun doğru olmadığını ispat etmektedir.⁴⁸⁸

Bununla birlikte *Fehmü'l-Kur'ân*'ın alanında ilk/ilklerden olduğu dikkate alındığında sonraları müstakil bir isimle zikredilen Kur'ân ilimleri'nin ihtiva ettiği tüm meseleleri incelemeyeği görülecektir. Buna rağmen yazıldığı dönemin sosyal olgusunu barındırması ve yer verdiği malumatlar ayrıca tetkîk edildiğinde İslâmî ilimlerin doğuş zamanına yakın bir süreçte kaleme alınması onun değerini ortaya koymaktadır. Her ne kadar *Fehmü'l-Kur'ân*, *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın işlediği konuların pek çoğuna kaynaklık etse de, İbn Kesîr'in çalışması bazı özellikleriyle farkını ortaya koymaktadır.⁴⁸⁹

İbn Kesîr, Kur'ân tarihiyle ilgili çok önemli meseleleri ele almış ve çok sayıda rivâyetle bunları zenginleştirmiştir. Sonra yer verdiği rivâyetlerle ilgili önemli tetkîk ve tahkiklerde bulunmuştur. Müellif, *Fezâilü'l-Kur'ân* eserinde incelediği konularla ilgili çok sayıda rivâyeti gözden geçirip, onlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla İbn Kesîr'in bu çalışmasının tefsîr usulü başta olmak üzere Kur'ân ilimleri ve Kur'ân tarihine yaptığı katkılar daha zengin bir ölçektir. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla ortak bazı konuları ele almaları ve meselelere yaklaşım metodlarına bakıldığında, *Fezâilü'l-Kur'ân* üzerinde *Fehmü'l-Kur'ân*'ın etkisini kısmî olarak görebilmekteyiz.

Muhâsibi eserinde dil ve beleğât konularına ağırlık verirken, İbn Kesîr'in belağâta dâir malumatı neredeyse hiç denecek kadardır; dil yönünden ise Muhâsibi'ye göre daha az malumatlar sunmaktadır.

Muhâsibi eserini soru-cevap formatını sık kullanarak kaleme almıştır. Müellifi ise bu yöntemi çok kullanmamış, sadece bazı konuları bu formatta işlemiştir. Ayrıca, Kur'ân'ı anlama çabaları, Kur'ân'ın Faziletleri, Mekkî- Medeni ayrımı, Kur'ân'ın üslûbu gibi konular *Fezâilü'l-Kur'ân* ve *Fehmü'l-Kur'ân*'ın ortak işledikleri bazı meselelerdir.

⁴⁸⁷ Muhâsibi Ebû Abdullah Haris b. Esed, *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*, s. 271-501.

⁴⁸⁸ Muhâsibi'nin *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*, eseri her ne kadar Kur'ân ilimleri sahasında genel malumatlar içeren ilk kaynak olarak zikredilse de ondan önce cüzler/bölümler halinde bu alana dâir kaleme alınmış eserler/ risaleler mevcuttur. Detaylı bilgi için Bkz. Doç. Dr. İsmâil Çalıskan, Tefsîr Usûlünün İlk Kaynakları Üzerine Bir Tetkik, Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsîr Usûlü, s. 202.

⁴⁸⁹ Kur'ân ilimleri ve Kur'ân tarihi sahasında işlediği konular bakımından İbn Kesîr, rivâyetleri toparlamıştır.

Bütün bu bilgilerden hareketle Muhâsibi'nin *Fehmü'l-Kur'ân* eserindeki konuları işleme tarzı, muhteva ve yönteminin İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân* eseri üzerinde kısmî olarakta olsa etkisinden bahsedebiliriz. Ne var ki Muhâsibi'nin, akıl ve anlamı, Allah'ın sıfatları, şefaât gibi konular üzerinde çok durduğunu da belirtmeliyiz. Özellikle de Kur'ân'ı anlama ve anlamlandırma da aklî sorgulamalara geniş yer ayırmıştır.⁴⁹⁰ İbn Kesîr ise Kur'ân ile ilgili genel bilgilere ve Kur'ân tarihine ağırlık vermiştir.

2. *Fünûnu'l-Efnân*

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (510/1116) *Fünûnu'l-Efnân* eseri, Kur'ân ilimleri alanında telif edilen bir çalışmadır. Esasında eser sadece Kur'ân ilimlerini ihtivâ etmemekte Kur'ân'la ilgili genel bilgileri de içermektedir.

Hanbelî bir âlim olan İbnü'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*'ı Bağdat'ta iç karışıkların, halifelikten bağımsız küçük devletçiklerin teşekkül ettiği bir dönemde kaleme almıştır. Bütün bu karışıklıklara rağmen ilmi canlılığın devam ettiği bir süreçte derlenen bu eser, sonraki dönemlerde etki etmiştir.⁴⁹¹ Örneğin, tefsîr usûlünde önemli bir mevkiye sahip olan *el-İtkân* ve *el-Burhân* kitaplarının *Fünûnu'l-Efnân*'ın tesirinde kaldığı söylenilebilir.

İbnü'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân* kitabında genel olarak Kur'ân'la ilgili genel bilgilere ve Kur'ân ilimlerine yer vermiştir. Kur'ân'la ilgili genel bilgileri detaylandırarak olursak; halku'l-Kur'ân, yedi harf, sûre ve âyet bilgileri, Kur'ân'ın oransal bölümleri gibi bazı teknik meselelere yer verilmiştir. Kur'ân ilimleriyle ilgili ise *fezâilü'l-Kur'ân*, *lüğâtü'l-Kur'ân*, *nâsîh-mensûh*, *muhkem-müteşâbih*, *müştebihâtü'l-Kur'ân*, *garîbü'l-Kur'ân*, *vücûh* ve *nezâir* gibi konulara yer verilmiştir.⁴⁹²

Fünûnu'l-Efnân, ihtivâ ettiği konular itibariyle, *Fezâilü'l-Kur'ân* gibi kendisinden sonra telif edilen usûl kitapları arasında yer almamaktadır. Nitekim tefsîr sonrası dönemde tefsîr usûlü kaynaklar oluşturulurken, geleneğin ilmi mirası sonraki nesillere aktarılmış, her asır tetkik edilen bazı konuları ele almış diğer bazılarını da saf dışı bırakmıştır. Ancak zamanla geriye dönüp bakıldığında kıymetli bilgiler ve değerlendirmeler ifade eden çalışmalar yeniden gün yüzüne çıkmıştır.

⁴⁹⁰ Bkz. Doç. Dr. İsmâil Çalışkan, *Tefsîr Usûlünün İlk Kaynakları Üzerine Bir Tetkik, Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsîr Usûlü*, s.202-207.

⁴⁹¹ Sümeyye Sevinç, *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsîr Usûlü Açısından Değeri*, s. 131.

⁴⁹² Sümeyye Sevinç, *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsîr Usûlü Açısından Değeri*, s. 131.

İbnü'l-Cevzî bu eserini rivayetlere yer verme, referans gösterme, tefsîr kaynaklarındaki yöntemleri kullanma, konuyu sistematik bir bütünlük içinde ele alma yöntemleriyle oluşturmuştur. Ayrıca O, şahsî tercihlerde bulunmuş, bazı lafızlara husûsi manâlar yüklemiş, soru-cevap üslûbunu kullanmıştır.

İbn Kesîr ise ele aldığı konularla ilgili ne kadar rivâyet varsa hepsini zikretme, hiç olmazsa atıflarda bulunma gayretine girmiştir. Konuları inceleme bakımından İbnü'l-Cevzî gibi, sistematik bir bütünlük içinde incelediğini söyleyemeyiz. Çünkü rivâyetlerde yer alan farklı konuları da üst başlık gözetmeksizin zikretmiş, şahsî değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca İbn Kesîr, naklettiği rivâyetlerle ilgili âlimlerin hadîs usûlü bakımından değerlendirmelerine çok önem vermiş, bazı yerlerde onların görüşlerinin hilâfına değerlendirmelerde bulunarak hadîsleri tahkik etmiş, râvilerle ilgili tabakat bilgileri vermiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin, İbn Kesîr'e en önemli etkisi ise O'nun Kur'ân ilimleri alanındaki ilmi verileri toplama geleneğini başlatmış olmasıdır. Bu nedenle ilmi bilgileri toplama hususunda ciddi bir etkilenmeden söz etmemiz mümkündür. Nitekim İbn Kesîr, ele aldığı konularla ilgili bütün verileri toplama kaygısı içerisinde eserini telif etmiştir. Bütün bu bilgilerden hareketle, İbnü'l-Cevzî'nin *Fünûnu'l-Efnân* eseri, konuları işleme tarzı, muhteva ve yöntem bakımından İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân*'ını etkilediğini söyleyebiliriz. Ayrıca *Fünûnu'l-Efnân*'ın *Fezâilü'l-Kur'ân*'a göre tefsîr usûlü bakımından kapsamlı olduğunu incelediği konular itibariyle ifade edebiliriz.

İbnü'l-Cevzî tefsîr usûlüne dâir başka çalışmaları bulunmasına rağmen alanında derli toplu bir eser yazma gayesi ile *Fünûnu'l-Efnân*'ı kaleme almıştır. Son derece ansiklopedik olan bu eser doğrudan müracaat kaynağı olmasa da kendisinden sonraki hatırı sayılır çalışmalara etkisi sayesinde ehemmiyet arz etmektedir. *Fünûnu'l-Efnân* ile başlayan Kur'ân ilimleri alanındaki verileri toplama geleneği son dönemlere kadar devam etmiş, hadd-i zâtında kapsamlı eserler vücûda gelmiştir.⁴⁹³

⁴⁹³ Sümeyye Sevinç, *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsîr Usûlü Açısından Değeri*, s. 123.

B. Fezâilü'l-Kur'ân'ın Kendinden Sonraki Bazı Tefsîr Usûlü Kaynakları İle Mukayesesi

Bu bölümde *Fezâilü'l-Kur'ân*'ı kendisinden sonra te'lif edilen iki eserle kıyaslamak sûretiyle, bu çalışmanın sonraki ilmi gelenekteki izlerini/etkilerini takip etmeye çalışacağız. Bu mukayeseyi de sadece muhteva ve yöntem kıyaslamasıyla sınırlı tutacağız.

Tefsîr tarihinin olgunluk dönemi olarak kabul edilen hicri 8.asır ve 10.asra (özellikle ez-Zerkeşî (v.1392/794) ve es-Suyûti'ye (v.1505/911)) kadar Kur'ân'ı anlamaya yarayan, Kur'ân ilimlerinin tamamını kuşatan bir kitap yazılmamıştır. Olgunluk dönemine kadar Kur'ân ilimlerinin oluşum sürecinde iki türlü eserin yazıldığı görülecektir. Birinci grup kitaplar, tek yönlü olarak “özel bilgi alanlı”⁴⁹⁴ kitaplardır. Bunlar, belirli ilimler açısından Kur'ân'ın incelendiği kitaplardır. Bu dönemde Kur'ân'ı mânâ-lafız yönünden, edebi yönden, kıraat yönünden, vahyin tarihi yönünden, esbâbu'n-nüzûl yönünden, Kur'ân'ın içeriğiyle ilgili olarak da Kur'ân'ın kasepleri, emsalleri yönünden inceleyen kitaplar yazılmıştır. Bu eserler Kur'ân ilimlerinin ilk örnekleri durumundadır. İkinci grup kitaplar, Kur'ân ilimlerini teşmil ve temsil eden küçük hacimli kitaplardır. Bu dönemde bugünkü tanımıyla Kur'ân ilimlerini derleyen ve bir kitap bütünlüğü hâline getiren iki kitaptan bahsedilebilir. Bunlar Zerkeşî'nin *el-Burhan*'ı ile Suyûti'nin *el-İtkân* isimli kitaplarıdır. Bu kitaplar Kur'ân ilimlerinin oluşum sürecinin bitip olgunluk döneminin başlamasının kırılma noktaları olmuştur.⁴⁹⁵ Bu bağlamda İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân*'ının kendisinden sonraki eserler üzerindeki etkisini görmek için Zerkeşî'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ı ile Suyûti'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* eserlerini inceleyeceğiz.

1. *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*

Tefsîr usûlü ve Ulûmü'l-Kur'ân literatürünün en önemli birkaç kaynağından olan *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân*, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. b. Bahâdır ez-Zerkeşî'nin (v.794/1392) kıymetli eseridir. Bu kitap, Kur'ân ilimleriyle ilgili hemen her konunun etraflı bir şekilde işlendiği en eski eserdir.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994, s. 39.

⁴⁹⁵ İbrahim Hakkı İmamoğlu, *Celâleddin Es-Suyûti ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)*, s.114, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

⁴⁹⁶ Mustafa Öztürk, Zerkeşî'nin Kaynakları, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme*, Tefsîr Tarihi Araştırmaları, Ç.Ü.İ.F.D., 2003, s. 183.

el-Burhan, Fezâilü'l-Kur'ân'a göre çok daha geniş kapsamlı tam bir Tefsîr usûlü ve Ulûmü'l-Kur'ân kaynağıdır. İbn Kesîr'in çalışması Burhan'a kıyasla daha az konuyu ihtiva etmektedir. Ancak şunu ifade etmeliyizki, Zerkeşî, İbn Kesîr'in talebelerindedir. Zerkeşî, Kur'ân ilimleri başta olmak üzere, tefsîr, hadîs, tarih ve rical ilimlerinde hocası İbn Kesîr'den istifade etmiştir.

Müellifimizin talebesi olması bakımından ayrı bir değere sahip olan Zerkeşî'nin, Kur'ân İlimleri alanında bu derece değerli ve kıymetli eser vermesinde hocasının emeği ve etkilerinden bahsetmemiz mümkündür. Nitekim İbn Kesîr, eserinde işlediği konularla ilgili birçok rivâyet zikretmiştir. Zerkeşî'nin hocasından (İbn Kesîr) gerek konu başlığı, gerek rivâyet zenginliği ve meselelere yaklaşım tarzında etkilendiğini söylememiz mümkündür.

Kahire'de bir Türk ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Zerkeşî, Şam, Halep ve Mısır gibi çeşitli beldelerde ilim tahsil etmiştir. Zerkeşî, hocası İbn Kesîr'den O'nun *İhtisaru'Ulûmi'l-Hadîs* kitabı ve bazı eserlerini okuyup ona arz etmiştir. Aldığı icazetle Kahire'ye dönmüş, ömrünün geri kalanını ders okutup fetva vererek ve eser neşrederek tamamlamıştır. Ayrıca tefsîr, hadîs ve fıkıh gibi çeşitli ilimlerde çok sayıda eser veren müellifin bu kıymetli eseri *el-Burhan* asırlardır ilim meraklılarının baş tâcı kitapları arasında zikredile gelmiştir.

el-Burhan 47 bölümden oluşmaktadır. Zerkeşî eserinde ulûmu'l-Kur'ân'a dâir tüm konuları işlemeyi hedeflemiştir. Ancak incelediği konuların kapsamı îtibariyle her birini derinliğine tetkik etmeye ömrünün kifâyet etmeyeceğini söyleyen Zerkeşî bu 47 bölümde hemen her konuyu işlemiştir.⁴⁹⁷ *Fezâilü'l-Kur'ân* ile ortak işledikleri konulara gelince; Kur'ân'ın nüzûlü, Kur'ân'dan ilk ve son nâzil olan âyet ve sûre, inzâl keyfiyeti, Hz. Osman'ın (r.a) Mushafı, Tevbe sûresinin besmelesiz başlaması, Kur'ân'ın faziletleri, tilâvet âdabı ve keyfiyeti, Kur'ân öğrenimi ve öğretimi, tilavetin devamlılığı, Kur'ân ilimlerine dâir meseleler, Kur'ân'ın cem'i, Kur'ân'ın tertibi, Kur'ân tarihi meseleleridir.

Zerkeşî'nin bu eseri geniş kapsamlı ve tüm konuları içeren bir hüviyete sahip olması hasebiyle, O'nun İbn Kesîr'den başka birçok kaynaktan ve hocadan istifade ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Zerkeşî'nin bu çalışması (*el-Burhan*) özgür bir eser olmaktan ziyade kalite düzeyi oldukça yüksek bir derlemedir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Mustafa Öztürk, Zerkeşî'nin Kaynakları, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme*, s.183-184.

⁴⁹⁸ Mustafa Öztürk, Zerkeşî'nin Kaynakları, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme*, s. 211.

Zerkeşi birçok âlimin birden fazla eserini kullanmış ve bu eserleri kısa adlarıyla tasrih etmiş kimi zamanda istifade ettiği kaynağın ne ismini ne de müellifini zikretmiştir. Meselâ Zerkeşi, esbâb-ı nüzûlle ilgili muhtelif rivâyetleri büyük olasılıkla İbn Kesîr'den aktarmış ancak her nedense bu konuda kaynak göstermemiştir. Ne varki Zerkeşi, görüşlerinden istifade ettiği âlimlerin isimlerini umumiyetle tasrih etmiş ve böylece birçok İslam âliminde pek rastlamadığımız bir ilmî hassasiyet ve titizlik örneği sergilemiştir.⁴⁹⁹

Diğer taraftan Zerkeşi, *el-Burhan*'da tefsîr ve ulûmu'l-Kur'ân'ın muhtelif dallarına ait eserler başta olmak üzere nahiv, belağat, hadîs, fıkıh, usul-ü fıkıh, kelam, tasavvuf, felsefe gibi alanlarla ilgili 300'den fazla kitaptan istifade etmiştir.⁵⁰⁰

Zerkeşi her bir konunun giriş kısmında, üzerinde durduğu mesele hakkında telif edilen kaynakların isimlerini vermiştir. Bazı yerlerde de “Kur'ân nüzûlünün keyfiyetin” de olduğu gibi konuya ilgili âyetle başlamıştır.⁵⁰¹ İbn Kesîr ise konuları ve konu başlıklarını Buhârî'nin *Fezâilü'l Kur'ân* bölümündeki ilgili bâb'ı sıra sıra takip ederek tetkîk etmiş, yer yer âyetler kullanmıştır. Konuları işlerken de aynı konuda birçok rivâyet zikredip, ardından bunlarla ilgili hadîs usûlü bakımından tahkîklerde bulunmuştur. Ayrıca İbn Kesîr, yeri geldiğinde sened tahlîli, ricâl ve tabakat değerlendirmelerinde bulunmuş, rivâyetlerle ilgili ulemânın görüşlerini de zikretmiştir. En sonunda da kendi değerlendirmelerine yer vererek, tevazuyla en doğrusunu Allah bilir kelâmıyla meseleyi tamamlamıştır.

Zerkeşi ele aldığı konuyu işlevsel bir hale getirebilmek üzere, fasıl, fâide, tenbih, mesele gibi alt başlıklarda işlemiştir. İbn Kesîr ise ara ara fasıl alt başlığıyla dikkat çekmeye çalışsa da Zerkeşi gibi sistemli bir şekilde meseleyi ele almamıştır.

Netice itibariyle, *Fezâilü'l-Kur'ân* ve *el-Burhan*'ın muhtevaları hususunda bazı meselelerde örtüşüğünü zikredebiliriz. Yöntemle ilgili olarak ise konuyu ele alma ve işleme tarzlarında çok bariz benzerliklerden söz edemesekte yakın örneklemeleri görebilmekteyiz. Bunun en önemli nedeni *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın *el-Burhan* gibi Kur'ân ilimlerinin tümünü kapsayıcı bir mahiyette kaleme alınmayışı ve de zeyl hüviyetine sahip olmasındandır.

⁴⁹⁹ Mustafa Öztürk, Zerkeşi'nin Kaynakları, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme*, s.185.

⁵⁰⁰ Mustafa Öztürk, Zerkeşi'nin Kaynakları, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme*, s.185.

⁵⁰¹ Zerkeşi, *Burhan*, I, s. 160.

2. *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*

Celâleddin Abdurrahman Es-Suyûtî'nin (v.911/1505) *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* kitabı asırlardır ilim ehlinin en çok rağbet ettiği tefsîr usûlü temel kaynakları arasındadır. Suyûtî Memlûklüler Devleti'nin son demlerinde Mısır'da yaşamış değerli velüd bir âlimdir. Siyasi mekanizmaya boyun eğmemesi nedeniyle devletin imkânlarından çağdaşı ilim adamları kadar destek görememiştir. Hayatını son derece aktif geçiren Suyûtî yaklaşık 600 hocadan ders almış, muhtelif ilimlere dâir beş yüz elli eser vermiştir. Bu eserler arasında Kur'ân ilimleriyle ilgili 37 tane eser ortaya koyan Suyûtî aynı zamanda çeşitli alanların temel kaynaklarını vücuda getirmekle şöhret bulmuştur. Bunun en önemli nedeni ise, Suyûtî'nin kaynaklara hâkim olması ve onları verimli kullanabilmesiyle ilgilidir. Tefsîr tarihi açısından bakıldığında Suyûtî'nin dönemi, işitsel aktarımın bittiği, yazılı aktarıma geçildiği bir dönemdir. Söylenen tüm sözleri yazılı olarak kaynaklarda bulmak mümkündür. Müellif'in *el-İtkân*'da ele aldığı 80 konunun hepsiyle ilgili çeşitli eserleri de mevcuttur. *İtkân*'ın mukaddimesinde kullanılan kaynakların listesinde bu çeşitliliği görmek mümkündür. Mukaddimedede de görüleceği üzere bu kadar çok eser ve müellif isminin zikredilmesi *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ın yazılışında zikredilen bu kaynakların kütüphanelerde mevcut olduğunu Müellifinin bunlara ulaşabilmede bir zorluk yaşamadığını ortaya koymaktadır. Bu da eserin yazıldığı dönem ve ilmî faaliyetler hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir.⁵⁰²

Suyûtî'nin yazdığı tefsîr ve Kur'ân ilimleri kitaplarının en göze çarpan özelliği, kitapların iç içe olmasıdır. Buna göre Müellifi'nin yazdığı eserlerin bazıları bir başka kitabının özetidir. Dolayısıyla eserlerinin özellikleri yararlandığı kendi kitaplarının özellikleriyle aynıdır. Çoğu kez kullandığı rivâyetler, konu başlıkları ve konuların dağılımı yararlandığı eserlerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Suyûtî'nin *İtkân*'da yazdıklarının bir kısmı -birçok eserinde olduğu gibi- bundan önce yazdığı *et-Tahbîr fî ilmi't-tefsîr* eserinden alıntıdır. Dolayısıyla Suyûtî'nin Tefsîr ve Kur'ân ilimleriyle ilgili yazdığı eserlerinde tekrara düştüğü söylenebilir. Mesela *el-İtkân*'da Kendi teliflerinden 12 kitabından yararlandığı söylenilir. Suyûtî'nin tefsîr ve Kur'ân ilimlerine olan hâkimiyetinin en önemli göstergesi *el-İtkân* adlı eseridir. O'nun, Kur'ân ilimlerinin neredeyse tamamını iki kapak arasına alması bu eseri en vazgeçilmezler arasına sokmuştur.⁵⁰³

⁵⁰² Sümeyye Sevinç, *İbnü'l-Cevzi'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsîr Usûlü Açısından Değeri*, s. 123.

⁵⁰³ İbrahim Hakkı İmamoglu, Celâleddin Es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği), s. 4.

Suyûtî'nin önsözünde kullandığını belirttiği kaynak eserlerin sayısı 156, bu eserlerin müellif sayısı 118'dir. Şâyet baştan sona okunursa sayısal değerlerin çok daha fazla olduğu görülecektir. Eserde kullanılan kaynak sayısı toplamda müellif ve eser ismi 295 eser sayısı olarak 252 tane geçmektedir.⁵⁰⁴

Müellif burada kendisinden istifade ettiği eser ve müellifleri sıralarken İbn Kesîr'den intikaller yaptığını da belirtmiştir. Bu davranış da İbn Kesîr'in kendisinden sonra kaleme alınan ve Kur'ân ilimlerinde ansiklopedik hemen her malumatı kaydeden Suyûtî'ye bilgi ve yöntem noktasında kaynaklık ettiğini göstermektedir.⁵⁰⁵

el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân kitabı ilk defa Mevlevî Beşîruddin ve Nûrulhak tarafından Aloys Sprenger'in bir tahlîliyle birlikte neşredilmiştir. (Kalküta 1852-1854) Daha sonra Bakıllânî'nin *Îcâzü'l-Kur'ân*'ı ile de basılan eseri Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân: Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi* adıyla Türkçe'ye kazandırmıştır.⁵⁰⁶

İtkân ile *Fezâilü'l-Kur'ân* eserlerine konu benzerlikleri açısından baktığımızda, *Burhân- Fezâilü'l-Kur'ân* kıyasına nazaran daha çok konu benzerliğinden bahsedebiliriz. İbn Kesîr, Suyûtî'nin yer verdiği konuların hepsine temas etmesede tamamına yakın önemli bir bölümüne yer vermiştir. Ancak *İtkân* muhteva itibariyle *Fezâilü'l-Kur'ân*'dan zengin bir yapıdadır.

İtkân ile *Fezâilü'l-Kur'ân*'ın ortak işlediği konular; İlk inen ve son inen âyet/sûreler, mekkî-medenî ayrımı, sebebi nüzûl, vahyin keyfiyeti, yedi harf meselesi ve ilgili rivâyetler, Hz. Osman (r.a) Mushafı, âyet-sûre tertîbi, besmele, bismelenin âyet olup olmadığı, Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi, Kur'ânla teğannî, Kur'ân okumanın fazileti, Kur'ân okurken ağlamanın fazileti, Kur'ân'ı yüzünden veya ezberden okumanı fazileti, Kırâat, *Fezâilü'l-Kur'ân*, *Havâssu'l-Kur'ân*, Kur'ân'ın yazı şekli ve yazma âdâbı, Mushaf'ın noktalanması ve harekelenmesi ve Kur'ân tilâvetinin âdâbı, şeklinde sıralayabiliriz.

İtkân ile *Fezâilü'l-Kur'ân* eserlerini yöntem itibariyle incelediğimizde, İbn Kesîr'in Buhârî'nin ilgili bâb'ını ve konuyla ilgili muhtelif rivâyetleri zikrettiğini daha önce belirtmiştik. İbn Kesîr'in bu rivâyetleri sıralarken bazen konu bütünlüğünün ve verdiği başlığın dışına çıktığını görmekteyiz. Ancak *el-İtkân*'a baktığımızda konuların daha derli toplu işlendiğini görüyoruz. Suyûtî eserini yazarken Kur'ân ilimlerine dâir sadece kendi

⁵⁰⁴ Müellifin eserinde yer alan kaynaklar ve müellifler için bkz. İbrahim Hakkı İmamoğlu, Celâleddin es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği), s.198-226.

⁵⁰⁵ İbn Kesîr'den alıntı yaptığı yerle ilgili olarak bkz. es-Suyûtî, el-İtkân, thk. Zümerli, s.886, 941.

⁵⁰⁶ Sümeyye Sevinç, *İbnü'l-Cevzi'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsîr Usûlü Açısından Değeri*, s.130.

eserlerini değil kendi dönemine kadar gelen yazılı malzemeyi verimli kullanabilmiştir. Müellifimiz ise belki de eserin zeyl olması hasebiyle sınırlı kalmış, sadece rivâyetleri derlemiş ve onlarla ilgili tahkiklerde bulunmuş, ardından da özlü muhakemeleriyle eserini zenginleştirmeye gayret etmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, bu eserini *İtkân* gibi ulûmü'l-Kur'ân konularını kapsayıcı bir hüviyette oluşturmamış aksine *Fezâilü'l-Kur'ân* ile ilgili genel bilgileri toparlayıcı mahiyette te'lif etmiştir.

Suyûtî mevcut kaynakları taradıktan sonra meseleleri bütünlük içerisinde arz etmiştir. Dolayısıyla eserlere ulaşma, meseleleri tahlil etme ve eseri kaleme alırken hedeflenen gayeler gözetildiğinde Suyûtî'nin *el-İtkân* eseri *Fezâilü'l-Kur'ân*'a göre çok daha geniş kapsamlı, Kur'ân ilimlerinin hemen her birini konu edinmiş ansiklopedik bir çalışmadır.

Suyûtî, *el-İtkân*'ın mukaddimesinde eserin konularının *Burhan* ile mutabakat halinde olduğunu özellikle belirtmiştir.⁵⁰⁷ Öyle ki *Burhan*'daki 39 konu *İtkân*'daki 54 konuyu karşılamaktadır.⁵⁰⁸ Ayrıca *Burhan*'daki gibi konular fâide, tenbih, fer', fasıl şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır.

Suyûtî konu başlıklarında literatür bilgisi sunmuştur. İbn Kesîr ise rivâyetlerle ilgili değerlendirmelerde bulunurken zaman zaman literatür bilgisinde bulunsa da Suyûtî'ye nazaran bu durum çok az sayıda kalmıştır. İki değerli âlimimizde konuları tahlil ederlerken ilgili eserlerine yönlendirmelerde bulunmuşlardır. Ancak Suyûtî'nin eseri her bakımdan *Fezâilü'l-Kur'ân* eserine göre daha zengin içerik ve literatüre sahiptir. Hatta İbn Kesîr'in bu çalışmasının Kur'ân ilimleri alanında Suyûtî'yle boy ölçüşebilemesi mümkün değildir. Bu anlamda incelemeye çalıştığımız *Fezâilü'l-Kur'ân* eserini, Kur'ân ilimlerine özellikle de Kur'ân tarihine yönelik cüzlerden oluşan ve içeriğinde kıymetli bilgiler ihtiva eden özel bir çalışma olarak kabul etmek durumundayız.

İbn Kesîr, Zerkeşi ve Suyûtî'nin değinmediği bazı detaylı bilgilere de yer vermiştir. Meselâ Kur'ân'ı unutmayı engellemek için dua, Kur'ân'la teğanniye dâir kıymetli rivâyetler ve değerlendirmeler, bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında İbn Kesîr'in bu çalışması ulûmü'l-hadîs alanıyla ilgili zengin malumatlara sahiptir. Suyûtî *el-İtkân* eserinde rivâyetleri derlemiştir ancak İbn Kesîr derlediği hadîslerle ilgili cerh ve tadil, tahkik ve de sıhhat derecelerini sürekli irdeleyici bir metodla değerlendirmelerde bulunarak eserini te'lif etmiştir.

⁵⁰⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40-41.

⁵⁰⁸ Bkz. Süleyman Karacelil, *Tefsîr Usûlünün Yapısı ve İşlevleri*, s. 128-131.

SONUÇ

Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (a.s) indirdiği bu yüce kitap hakkında, vahyin ılık nefesinden bugüne birçok kalem oynatıldı ve kıyamete kadar da oynatılmaya devam edecektir. Bu bağlamda yazılan bütün eserler, Mekke'de inzâl olunan ilâhi Kelâm'ın anlamı ve muhtevasını keşfetmek üzere uzun bir yolculuğa çıkmışlardır. Bu çalışmalar esnasında, Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve anlamlandırmaya yönelik birçok disiplin ve yan alan oluşmuştur. İşte Kur'ân ilimleri de, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardım eden bu temel unsurlardan biridir.

Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, VIII/XIV. asırda Memlûkluların hâkimiyetinde bulunan Şam bölgesinde yaşamış meşhur bir İslam âlimidir. O, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tarih ve biyografi gibi birçok sahada temâyüz etmiş önemli bir ilim adamıdır.

Yaşadığı dönemin meşhur hocalarından, İbn Teymiyye, Hafız Mizzi ve Hafız Zehebî gibi önemli otoritelerinden ilim tahsil etmiştir. Dımeşk'in bazı medreselerinde müderrislik yapan İbn Kesîr'in yetiştirdiği birçok önemli talebesi kendisinden sonra ilim geleneğine değerli hizmetlerde bulunmuştur.

İbn Kesîr'in, te'lif ettiği eserlerin geniş muhtevâlara sahip olup, sistematik bir yapıda olması, O'nun ne derece deryâ bir ilim adamı olduğunun en belirgin ispâtıdır. İtikad yönünden Eş'ari mezhebine mensup olan İbn Kesîr, amelde Şaffi mezhebindedir. İbn Kesîr, hâfız, muhaddis, müfessir, fakîh, nakkad, müderris gibi ünvanlarla anılmıştır. Gerek yaşadığı çağda gerekse sonraki dönemde İbn Kesîr'i değerlendirmeye tâbi tutan âlimler, O'nun rivâyet ilimlerindeki üstünlüğüne tefsir, hadîs, fıkıh ve usûldeki otorisine dikkat çekmişlerdir.

Bugüne intikal eden tefsirler arasında Taberi Tefsiri'nden sonra en makbul ve en müteber kaynak, İbn Kesîr'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*" adlı eseridir. *Fezâilü'l Kur'ân* eseri de Müellifin bu tefsîre zeyl olarak kaleme aldığı bir çalışmasıdır. Dirâyetli bir müfessir ve muhaddis olan İbn Kesîr bu tefsîrinde olduğu gibi *Fezâilü'l-Kur'ân* eserinde de, rivâyetleri bol kullanmış, cerh ve ta'dil yönünden önemli tahlîl ve terkiplere temas etmiş, hadîslerin illet ve za'fiyetlerine dikkat çekmiş ve daha pek çok özelliğiyle önemli bir kaynak te'lif etmiştir.

İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'ân* eserini incelediğimizde, Müellif'in başta *Kütübi Sitte* kaynakları olmak üzere pek çok kaynaktan istifade ettiği görülmektedir. Ancak Tefsir usûlü hakkında, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin en güzel metod olduğunu belirten İbn Kesîr, âciz kalındığında, hadîse başvurulması gerektiğini ve onun Kur'ân'ı açıklayıcı bir özelliğe sahip olduğunu ifade etmektedir.

Bu eser, Tefsîr usûlü kaynakları arasında müstakil olarak yer alan bir kitap değildir. Bunun en önemli nedeni ise sonradan ihtiva ettiği konular itibariyle tam bir Ulûmu'l-Kur'ân kaynağı olmayışıdır. İncelediği konulara bakıldığına bu eser daha çok Kur'ân tarihi ve Kur'ânla ilgili genel bilgileri ihtiva eden bir çalışma kapsamındadır.

İbn Kesîr, tefsirinde takîp ettiği yöntemi, tefsîrine zeyl hüviyetinde kaleme aldığı bu eserine de yansıtmıştır. Buna göre Müellif, zikrettiği hadîsleri, hadîs ilminin hassasiyetlerini dikkate alarak nakletme çabasına girmiştir. İbn Kesîr, konularla ilgili naklettiği rivâyetleri özellikle senedleriyle birlikte vermiştir. Bu durumda Müellif'in, tefsirini oluştururken takip ettiği rivayet nakli hassasiyetini bu çalışmasında da gösterdiğini söyleyebiliriz.

Fezâilü'l-Kur'ân, İbn Kesîr'in tefsîr usûlüne dâir kaleme aldığı en kapsamlı çalışmasıdır. Muhteva ve yöntemi itibariyle kendisinden sonraki çalışmalara kaynaklık etmesine rağmen *el-Burhan* ve *el-İtkân* gibi kendisinden sonra te'lif edilen eserlerin gölgesinde kalmıştır.

İbn Kesîr bu eserini, Buhârî'nin *Kitâbü Fezâilü'l-Kur'ân*'ında zikrettiği 37 bâb'tan 31'ini, mükerrerleriyle birlikte 72 hadîsi temel alarak oluşturmuştur. Ancak, sûre faziletleriyle ilgili Buhârî'nin zikrettiği 6 bâbı, İbn Kesîr, tefsirinde incelemeyi uygun görerek, eserini genel itibariyle bu faziletleri incelemeyi oluşturmuştur. Müellif, bu hadîslerin muhtevaları çerçevesinde konuyla ilgili diğer muhaddislerin rivâyetlerini zikretmiş ve bu nakilleri hadîs usûlü kriterlerince tahlîl etmiştir. Bu değerlendirmeler sırasında ele aldığı konuyla ilgili ne kadar rivâyet varsa hepsini zikretmeye çalışmış, en sonunda da şahsî değerlendirmeleriyle konuları anlamlandırmayı tercih etmiştir. Konular hakkında değerlendirmelerde bulunurken, şayet o konuyu başka bir eserinde tetkik etmişse oraya yönlendirmiştir. Meselâ İbn Kesîr, sûrelerin sebebî nüzûlü ile ilgili meseleleri tefsîrinde ilgili yerde değerlendirdiğini, konuyu burada yeniden ele almaya gerek olmadığını belirtmektedir. Aynı şekilde *Tevbe sûresi*'nin başındaki besmele, *fetretü'l-vahy*'den sonraki ilk vahiy meselelerinde olduğu gibi ilgili sûre ve âyetlere yönlendirmelerde bulunmaktadır.

Fezâilü'l-Kur'ân konuları itibariyle kendinden sonraki Kur'ân ilimleri ve tefsîr usûlü kaynaklarına katkı sunduğu ortadadır. Özellikle bu etkiyi *el-Burhan* ve *el-İtkân* kitaplarında görmekteyiz.

Öte yandan eserin kendisinden önceki mirası büyük bir titizlikle bir araya getirerek sonraki nesillere aktardığı tartışılmaz bir gerçektir. Böylelikle Müellif, kimi zaman Kur'ân ilimlerinin konusu içerisinde yer alan meseleler hakkında farklı görüşleri ve rivâyetleri de

zikretmiştir. Ayrıca İbn Kesîr, bu eserinde Kur'an ilimlerinin genel muhtevası içerisinde yer almayan ancak Kur'an ile ilgili genel bilgiler arasında zikredebileceğimiz özel konulara da ağırlık vermek sûretiyle değinmektedir. Böylelikle Müellif kimi zaman ulemâ arasında bilinmeyen konu ve rivâyetlere de işâret etmiştir. O halde İbn Kesîr'in kendi dönemine kadar Kur'an ilimleriyle özellikle Kur'an'ın faziletleriyle ilgili malzemeleri toparlayıp bir araya getirmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte Müellif'in konuları incelerken teferrüatlı meselelere çok fazla yer vermesi eserin değerini azaltan değil bilâkis artıran bir özelliğidir. Zirâ İbn Kesîr, Tefsîr usûlü, Kur'an ilimleri, Kur'an tarihi ile ilgili önemli meselelere açıklık getirmektedir. Özellikle bu eserin Kur'an'ın faziletleriyle ilgili meseleler hakkında kendi dönemine kadar zikredilen bütün malzemeyi bir araya getirdiğini ifade edebiliriz.

Sonuç olarak İbn Kesîr'in *Fezâilü'l-Kur'an* adlı eserinin gerek Müellif, gerekse yazıldığı dönem itibâriyle büyük bir önem arz ettiğini ifade etmek mümkündür. Zirâ söz konusu eser, Müellifin tefsîr usûlüne dâir te'lif ettiği çalışmaların en kapsamlısı olup özellikle *Fezâilü'l-Kur'an* literatüründe çok önemli bir mevkiye sahiptir. Ayrıca eserin kendisinden sonraki yazılan Kur'an ilimleri, Kur'an tarihi ve Kur'an'ın faziletleri kaynaklarına etkisi de açıktır.

BİBLİYOGRAFYA

Aydemir, Abdullah, “Fezâilu’l-Kur’an” *DİA*, XII, s. 532.

Aydınlı, Abdullah, “Muallâk” *DİA*, XXX, s. 309.

Ayni, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî (855/1451) *‘İkdü’l-cümân fi târihi ehli’z-zemân* (thk. Abdürrazık Tantavi Karmut), ez-Zehra li’l-İ’lami’l-Arabi, Kahire1989.

Brockelmann, Carl, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, [I-II], Leiden 1943.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, (256/870) *el-Câmû’s-Sahîh*, [I-IX], (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki), (thk. Muhammed Zuheyr Nâsır) Dâru Tavg en-Necât, Şâm 1422/2001.

Çalışkan, İsmail, Tefsir Usûlünün İlk Kaynakları Üzerine Bir Tetkik, -Abdullah b. Vehb (v. 197/812) ve Muhâsibî (v.243/857) Örneği- *Tarihten Günümüze Kur’an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, [İ.Y.C. Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi], Isparta 2009.

Demirci, Muhsin *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2009, İFAV.

-----, *Tefsir Usûlü*, İFAV, İstanbul 2007,.

-----, *Kur’ân Tarihi*, Ensâr yay., İstanbul 2005,

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî (255/868), *Sünenü’d-Dârimî*, Dâru’l-Kitâbu’l-Arabî, [I-II], Beyrut 1407/1987.

Duman, M.Zeki- Altundağ, Mustafa, *DİA*, XVIII, s. 411.

Ebü’l-Mehâsin, Şemseddin Muhammed b. Ali b. el-Hasan Hüseyinî (765/1364), *Zeylu Tezkiratü’l-Huffâz*, Dımeşk, (tsz.).

Efendioğlu, Mehmet, *DİA*, XXVII, s. 334.

Erdem, Hüsâmeddin, “Gıpta” *DİA*, XIV, s. 50.

- Hasan,** Hasan İbrâhim, *Tarihü'l-İslâm*, [I-IV] Dâru İhyâi't-türâs, Beyrut 1967.
- Hatîb el-Bağdâdî,** Ebu Bekr Ahmed b. Ali, (463/1071), *Tarihu Bağdâd*, [I-XVIII], Beyrut, tsz. Dâru'l-Kitâb el-'Arabî.
- Hatiboğlu, İbrahim,** "Mu'cem" *DİA*, XXX, s. 345.
-----, "Musannef" *DİA*, XXXII, s. 99.
- Heyet,** *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, [I-XII], Ankara 1988, Çağ Yay.
- Hûli, Emin,** *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, (trc. Mevlüt Güngör), Kur'an Kitaplığı, İstanbul 1995.
- İbn Atîyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endelüsi** (541/1147), *el-Muharrerü'l-Veciz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, [I-X], Şuûnu'l-İslâmiyye, 1975.
- İbn Ebî Dâvud, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as (316/929),** *Kitâbü'l-Mesâhif/* (nşr.) Arthur Jeffery, *Materials For the History of the text of the Qur'an*, Leiden: E. J. Brill, 1937.
- İbn Hacer el-Askalânî,** Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed (852/1449), *İnbâu'l-Gumr Bi Enbâi'l-'Umr fî't-Târîh*, [I-IX], Dâru'l-Kütüb el-'İlmiyye, Beyrut 1406/1986.
-----, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed (v. 852/1448), *İnbâü'l-gumr bi-enbâi'l-'umr fî't-târîh* [I-IX], Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986/1406.
-----, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Â'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, [I-IV], Dârü'l-Cîl, Beyrut 1931.
-----, *Tehzîbü'Tehzîb*, [I-XII], Dâru'l-Kütüb el-'ilmiyye, Beyrut, tsz..
- İbn Kâdî Şuhbe,** Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer ed-Dımeşkî (851/1448), *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (thk. Hafız Abdülhalim Han), [I-IV], Beyrut 1407/1987, Âlemü'l-Kütüb.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidaye ve'n-nihaye*, (thk. İbrahim el-Bennâ), Dâru'l-Kıble, Cidde 1988.

-----, *İbn Kesîr Tefsiri*, (t.r.c. Savaş Kocabaş), İstanbul 2010, Polen Yay.

-----, *Câmi'ül-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li akvami's-sünen*, (Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1994.

-----, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azim*; (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed...vd,) [I-XV] Müessesetü Kurtuba, Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türas, Kahire 1421/2000.

-----, *el-Fusûl fi sireti'r-Rasûl*, (thk. Muhammed el-'İyd Hadravî, Muhyiddin Mestû), Dâru't-Türas, Medine 1992.

-----, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, (thk. Tk. Salih Muhammed Avîza), Dâru'l-Kütübü'l-'ilmiyye, Beyrut 1409/1989.

-----, *Müsnedü'l-fâruk emîri'l-mü'minîn Ömer b. El-Hattab ve akvâluh 'alâ ebvâbi'l-'ilm*, (Thk. Abdulmûti' Kal'acî) [I-II], Dâru'l-Vefâ, Mansûre 1412/1992.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace, (273/887), *Sünenu İbn Mace*, [I-II], (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz..

İbn Tağriberdî, Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî (874/1469) *en-Nücûmu'z-zâhira fi mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, [I-XVI], Daru'l-Kütüb el-Mısriyye, Kahire 1963.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed (1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, [I-VIII], Beyrut 1399/1979, Dâru'-Fikr.

İmamoğlu, İbrahim Hakkı, *Celâleddin Es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkan Örneği)*, s.114, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Kandemir, M.Yaşar, “Müslim b. Haccâc”, *DİA*, XXXII, s. 93.

-----, “Sünen”, *DİA*, XXXVIII, s. 141.

Karacelil, Süleyman, *Tefsir Usûlünün Yapısı ve İşlevi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul 2010.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (1067/1657) *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* [I-IV], Beyrut 1402/1982, Daru'l-Fikr.

Kocabaş, Savaş, *İbn Kesîr Tefsiri* (Tercüme), s. 59, Polen 2010, İstanbul.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*; yay. haz. Muhammed İbrâhim Muhamed Hafnavi, Mahmûd Hamid Osman, Dârü'l-Hadis, [I-X] Kâhire 1416/1996

Makrizî, Takîyyüddîn Ahmed b. Ali (845/1441), *es-Sülûk fî Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, (Nşr. M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1934.

Mübarekfûri, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, (v.1353/1935) *Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi Câmi't-Tirmizi*, [I-X], Matbaâtü'l-Medenî, Kahire 1385/1965.

Muhâsibi, Ebû Abdullah Haris b. Esed (243/857), *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân* (thk. Hüseyin Kuvvetli), Dârü'l-kindî; Dârü'l-Fikr, İrbid, 1402/1982.

-----, *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân: Akıl ve Kur'ân Anlaşılması*, (trc. Veysel Akdoğan), İstanbul 2003, İşaret Yay.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nîsâbüri Müslim b. el-Haccac (261/875); *Sahih-i Müslim*, [I-V] (nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki) Dârü İhyi Tûrâs, Beyrut tsz.

Nevevi, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (676/1277), *Et-Tibyân fî Âdâbi Hamleti'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, tsz..

Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (303/915) *es-Sünenü'l Kübra*, [I-XII] (thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1401/2001.

Nu'aymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed b. Ömer ed-Dimeşki (927/1521) *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, [I-IV], (thk.Cafer Hasenî) Mektebetü's-Sekâfe, Kahire 1988.

Nuveforum.net.

Öksüz, Adil, *Muhâsibî: Fehmü'l- Kur'ân*, Sakarya Üniversitesi İ.F.D, 2002.

Özaydın, Abdullah, “İbn Kesîr”, *DİA*, XX, s.132.

Öztürk, Mustafa Zerkeşi'nin Kaynakları, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme*, Tefsîr Tarihi Araştırmaları, Ç.Ü.İ.F.D., 2003.

Paksoy, Kadir, *İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 1999.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed (v.902/1497), *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, [I-XII], Mektebetü'l-Kudsi, Kahire 1373/1954.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî (562/1167), *el-Ensâb*, [I-X], (t.k) Abdullah Amr Barûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1408/1988.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994.

Sevinç, Sümeyye, *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri*, (Basılmamış y.l. Tezi) M.Ü.S.B.E, İstanbul 2012.

Sofuoğlu, Mehmet, *Kur'ân'ın Faziletleri* (trc.), İstanbul 1978, Türdav Yay.

Subkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali (771/1370), *Tabakâtü'ş-Şafi'iyyeti'l-kübrâ*, [I-X], Dâru İhyâi'l-kütüb el-Arabiyye, Beyrut 1396/1976.

Suyûtî, Celaledin Abdurrahman, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed b. Ali), Daru'l-hadis, Kahire 2006.

-----, *Tabakatü'l-Huffaz*, Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlani (1250/1834), *el-Bedrü't-Tâli' bi-Mehasin min Ba'de'l-karni's-Sâbi'/el-Mülhak el-Bedrü't-Tâli' bi-Mehasin min Ba'di'l-Karni's-Sâbi'/Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ b. Ziba'râ Yemenî*, [I-II], Kâhire 1348, Matbaâtü's-Saâde.

Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/922), *el-Camiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (*Tefsiru't-Taberi*)[I-XXX], Matbaa'tu Mustafa el-Bâbî..., Kahire 1373/1954.

Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi, (321/933), *Müşkilü'l-Âsâr*, [I-IV], Dâru Sadır, Beyrut tsz..

Taşköprüzâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi (968/1561), *Miftahü's-se'ade ve misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*, [I-III] (thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvehhab Ebü'n-Nur) Kahire 1968, Dârü'l-Kütübi'l-Hâdise.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, (v. 279/892) *el-Câmiü's-sahih* (thk. Ahmed Muhammed Şakir,.....) Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1395/1975.

Topbaş, Osman Nuri, *Nebîler Silsilesi*, [I-III], İstanbul 2008, Erkam Yay.

Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Recez", *DİA*, XXXIV, s. 509.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, [I-VIII], İstanbul 1993, Bedir Yay.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (tah. Ebî, Fadl ed-Dimyâtî, Dâru'l-hadîs, Kahire 2006.)

Zirikli, Hayreddin, (1396/1976), *el-A'lâm kâmûsu terâcimi li eşher'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l 'arab ve'l-musta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, [I-VIII], Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1992.

Zuhayli, Muhammed, *İbn Kesîr ed-Dimeşkî*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1995.

